

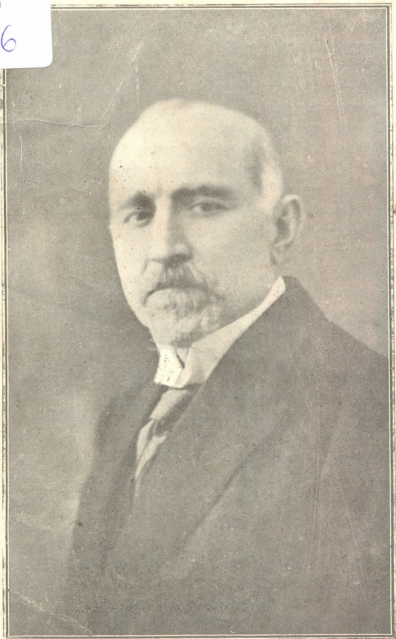
საქართველოს
სოციალ-დემოკრატიული
პარტია

ბრძოლა

ყოველთვიური ორგანო საქ. სოც.-დემ. «LA LUTTE» — Revue mensuelle du
სოც. პარტ. საზღვარგარეთელ ბიუროსი : : : Parti Social-Démocrate Ouyr. de Géorgie.

ფასი 3 ფრ. | პარიზი, ივლისი 1926. N° 12-13. Paris, Juillet 1926. [Prix 3 Fr.

1725
1926

კარლ აჩხვიძე.
(1864—1926 წ.)

ჩ ვ ე ნ ი კ ა რ ლ ე .

საქართველომ ერთი უდიდესი მსხვერპლი შეიწირა საზღვარგარეთ.

ალარა გვეყავს ჩვენი კარლო, ჩვენი ბრძენი, ჩვენი გამამხნეველები და იმედის მომცემი კარლო.

მობდა წარმოუდგენელი ამბავი: კარლომ თავის ხელით გადაიჭრა სიცოცხლის ძარღვი, თავის ნებით დააბოლავა თავისი დღენი.

რისთვის? რატომ გამოგვეთიშა საერთო ულლიდან, რატომ დაგვეტოვა ობლათ ამ უცხოეთში?

ბრძენმა უარყო ბრძნული აზრი—«სიკვდილამდე არ მოუკლავს თავი კაცსა მეცნიერსა». მან კი თავი მოიკლა შუა გზაზე, ბრძოლის და ტანჯვის მიწურულში. რისთვის გაიღო ასეთი მსხვერპლი?

ჩვენ მიეჩვენებოდა მსხვერპლის მიტანას. მტერმა მოგვტაცა მრავალი. ჩვენი ქვეყანა საეგსეა წამებულთა საფლავით.

არ ვართ ჩვეული თავის თავის თავისავე ხელით სამსხვერპლოზე მიტანის. და აი, კარლომ გახსნა ეს გზაც და მოგვცა საშინელი მაგალითი. რატომ, რისთვის!

კარლოს ტრადედია—ქართველი ერის ტრადედიაა. ამ ერის ტანჯვა-წვალებამ კარლოში პოვა ტრადეიული გამოძახილი. მან ვერ გაუძლო ამ წვალების ყურებას. გოლგოთაზე გაკრული ხალხის დაავადებას და მან არჩია სამუდამოთ თვალების დახუჭვა.

კარლო პოლიტიკურათ არ მოტეხილა, ის ისეთივე კლდე დარჩა ბოლომდე, როგორც იყო თავიდანვე. მას მუდამ სწამდა ჩვენი საქმის გამარჯვება და ეს რწმენა მას არ დაკარგვია სიკვდილამდე.

ეს მაგარი სული აღმოჩნდა სუსტ ფიზიკურ აგებულებაში. ის მოტყდა ფიზიკურათ მისმა ნერვებმა ველარ აიტანა ბოროტი სულის ეს ხანგრძლივი პარპკობა, თავის სამშობლოს ამ ზომამდე დაბეჩავება, თავის ამხანაგების მტრის მახვილით დაცემა და გადასწყვიტა თავის სისხლის დანთხეული სისხლისათვის შემატება. სიკვდილი სიკვდილით დაითრგუნება.

კარლო უმაღლესი მორალური არსებაა. მასში არ ყოფილა არასოდეს პატივმოყვარეობა, შური და ამაყოობა. ის მეთაურობდა უდიდეს საქმეებს, მაგრამ ცდილობდა წინ სხვა წამოეყენებია და თვითონ უკან დამდგარიყო. ის ვაკუთვნოდა ეგნატე ნინოშვილის და სილიბისტრო ჯიბლაძის თაობას, რომლის დამახასიათებელი თვისება იყო—თავის დადება და მორცხვობა. წმინდა მიწანი, წმინდა საშუალება ამ თაობის სახარებაა. ამ სახარების გაბიბრებებს, უწმინდური მიწის და კიდევ უფრო უწმინდური საშუალების გაბატონებას ვერ უძლებს ეს ფაქიზი თაობა, სიღვას გული უსქდება, კარლო ყელს იჭრის.

კარლო ღრმით აზროვნობდა და მსუბუქი ენით იტყოდა. ის იყო მეტათ შწიგნობარი, განათლებული მოღვაწე, ჩუმი და ოხუნჯი, საზოგადოების მოყვარული და მარტოობას ჩვეული, კაბინეტის კაცი და ტრიბუნი, თფილი გულის და ცივი გარეგნობის. ნაზი ნერვების და მშრალი გონების—კარლო ერთობ რთული მორალური პიროვნებაა, ბევრისათვის ბოლომდე უცნობათ დარჩენილი.

კარლო კეტომ დამოკიდებულებაში იშვიათი ადამიანი იყო. არასოდეს არ მომხდარა, რომ ის ვინმეს წაკიდებოდეს, ვინმე ცუდათ ეხსენებოდა, რაიმე ინტრიგაში მონაწილეობა მიეღო. მას ყველაზე და ყველაფერზე თავისი აზრი ქონდა, მარა ამას იშვიათათ იტყოდა; აბა კარლო, შენი აზრი გვითხარი—ხშირათ მივმართავდით, რომ აგვე-

ლაპარაკეია. მუდამ მის სიტყვას ყველა გულდასმით ისმენდა. მასში მუდამ მოსმენილი ღრმა დაკვირვება და გულწრფელობა. როცა კარლო დუმის ტრიბუნაზე ავიდოდა, დეპუტატები თავის სკამებიდან დაიძროდნენ ქვემოთ, ტრიბუნისაკენ, რომ ორატორის თვითული სიტყვა არ გამოპაროდათ.

კარლოს არ ქონდა პირადი «მე», არასოდეს თავის ცხოვრების ამ მხარეს არ დაგვანახებდა; ათვის ეტყოდა თავის გაპირებაზე, თავის მოთხოვნილებასა და მოვალეობაზე. ასეთი იყო თვისება მისი თაობის. სილვას უკანასკნელ წერილში, სიკვდილის წინა დღეს დაწერილში, ერთი სიტყვაც არ არის მის ავთოგოფობაზე, მის პირად საქმეზე და ტკივილებზე. როგორ ცხოვრობდა კარლო, უჭირდა, აწუხებდა რამე—ამას მისგან ვერაინი გაიგებდა, ამას მის გულში იკლავდა. ამ თაობის გაგება ახალი ხალხისათვის ძნელია, მათი პსიხოლოგია ერთმანეთს არ ეკარება. ამიტომ ძველი ამხანაგები თავისთავს გრძნობენ განმარტოვებულად, ეულათ: ისინი მხოლოდ საზოგადო საქმით ეკავშირებიან ნაცნობ-მეგობართ, მტერთ და მოყვარეთ; პირადი გაპირების გამოჩვენება სათაკილოთ მიაჩნიათ. ყველამ ვიცოდით, რომ კარლოს აწუხებდა თავის ქალიშვილების სვებედი, მარა ამას ის მალავდა, კერძო საქმეთ მიაჩნდა და მანვე ლაპარაკსაც კი სხვების დაუმსახურებელ შეწუხებათ თვლიდა. მარა ეს არ იყო კერძო საქმე, ვინაიდან ეს მის სულს ღრღნიდა და მის თავს ჩვენს ქვეყანას ართმევდა. ამ თაობას არასოდეს არ გადაუბამს თავისი პირადი მდგომარეობა საზოგადო მოღვაწეობასთან, მათ შორის მუდამ მაღალ ზღვარს ავლებდა, ვინაიდან თავისი ფასი არ იცოდა. ჩვენი ეგნატე ისე ჩავიდა საფლავში, რომ ეგონა მისი ნაწერები მოკლილი კაცის ნაცოდვილევი და ყოველივე ღირსებას მოკლებულიყო.

ეგნატე, სილვა, კარლო—ეს პირველი სერიაა ჩვენი მოძრაობის, ჩვენი ბრძოლის და განვითარების. ესენი ერთი-მეორეს ავსებდნენ, ერთი მეორეს აგრძელებდნენ. ბელეტრისტი, ორგანიზატორი, მოახრე; ერთი ასწერდა ხალხის გაპირებას, მეორე აერთებდა ამ გაპირებულთ, მესამე მათ აძლევდა თეორეტიულ დადასტურებას დიდ ტანინი წიგნებით; აი როგორ დაიწყო პირველი ნაბიჯი, პირველი პოლიტიკური ამოსაღები ჩვენში. კარლოს ბოლო ხანა საყოველთაოდ ცნობილია, ბავშვმაც კი იცის ვინ არის კარლო და ეს არა მარტო საქართველოში. მარა მისი პირველი ხანა წყვედიადით მოცულია, მისი ცოდნა პატარა წრის ზეგდრია. აი ამ დროს კარლოს სიტყვას და აზრს დიდი ძალა და მნიშვნელობა ქონდა. ის მუდამ ავტორიტეტულად სჭრიდა და ჩვენ ახალ-ახალი ცოდნის წყურვილს გვიღვიძებდა. პირველად კარლო აღმოაჩინა ეგნატემ. მის სიხარულს საზღვარი არ ქონდა, ერთი ნასწავლი კაცი მოგვემატაო. კარლოს იმ დროს ერთ ხელში ეჭირა მიხაილოვსკი, მეორეში მარქსი, რაზედაც ეგნატე ოხუნჯობდა—აღბათ ერთი გულისათვის, მეორე თავისათვისო. მარა როცა ამ წრეს მე წაუკითხე პირველი ჩემი წერილი («ეკონომიური განვითარება და ეროვნება») და კარლოს კრიტიკა მოვისმინეთ, აშკარა იყო, რომ ის მიხაილოვსკის სავსებით გამოთხოვებოდა. წერილი გადავაკეთე მისი აზრის თანახმად. ამ დღიდან კარლო ითვლებოდა ავტორიტეტად და მას მიმართავდნენ რთული საკითხების გამოსარკვევად.

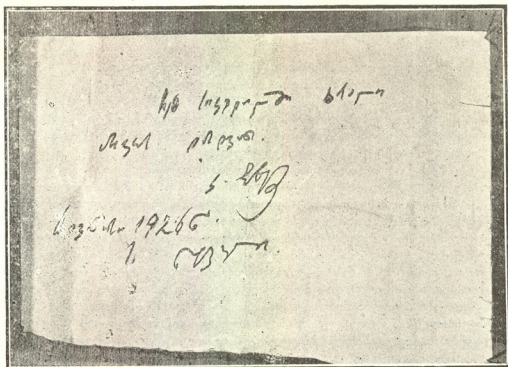
ამ თაობის ნიშნობლივი თვისებაა თავის თავის დამცირება თავის თავის წინაშე. რა ვართ ჩვენ! არაფერი, სრულიად არაფერი—აი მათი სიტყვა-პასუხი თავის პიროვნებაზე. ეს აიხსნება იმიტად, რომ საზოგადო მოღვაწისაკენ ბევრს თხოულობენ, გრძელი ადლით ზომავენ, დიდ ამოცანებს ისახვენ, რის წინაშე თავისი ძალა მცირეთ ეჩვენებათ. კარლო ამ მხრით ჩვენი პირველი თაობის ტიპური გამომხატველია.—კარლო, ხმოსნათ უნდა გაგიყვანოთ, უთხარი ერთხელ; რას ლაპარაკობ. სადაური სახმოსნე მნახე, ამის ძალა სად მაქვს, მომიგო მან. როცა დეპუტატობა შევთავაზეთ, გამტერდა, კაცი, ვერ მონახეთო! ამიტომ კარლოს ლახვარივით ესობოდა გულზე, როცა ხე-

დავდა დღეს ამდენ მაწანწალას ქვეყნის სათავეში. მისთვის საზოგადო საქმე ის წმინდათა წმიდაა, სადაც მხოლოდ პოლიტიკურათ და მორალურათ წმინდა ადამიანი შედიან. მას ღრმით აღშფოთებდა ამ იდეალის ჩაწიხვლა და დაკლილ მოედანზე ნაძირალთა გაბატონება. კარლო ამას ვერ ურიგდებოდა და უკვირდა—სად იყო ამდენი წუმზე დაგუბებულიო. მისთვის ბოლშევიზმის საკითხი იყო უმთავრესათ მორალის საკითხი. ჩვენი საქმე წმინდააო, საშუალებაც წმინდა უნდა იყოს—აი კარლოს ჩვეულებრივი სიტყვები, რითაც ის ხელმძღვანელობდა მთელ თავის სიცოცხლეში. ეს იდეალიზმი შეადგენდა მის ბუნებას, მის სულიერ აგებულებას, რომლის გარეშე მას ცხოვრება არ შეეძლო. კარლომ განვლო მრავალი საფეხურები. ის სულ აღმართ-აღმართ მიდიოდა, შევარდენივით ცისკენ იწვედა. მარა ყოველგან და ყოველთვის თავისთავათ რჩებოდა, თავის ბუნებას არ ღალატობდა. მისი ზნეობრივი პიროვნება არასოდეს არ გადატეხილა, არ გადაქანებულა; მისი ჩინგური, რომელზედაც ის ასე მკვეთრათ საქვეყნოთ უკრავდა, არასოდეს ყალბ ხმას არ იძლეოდა; მას აქლერებდა თავისი გულის სიმებით, თავისი სულის პანგებით. მისი საქმე მას გავდა, მათ შორის საზღვარი არ იდვა. ასეთ მთლიან პიროვნებას შეეძლო თავისთავისათვის ტრადიკული ბოლო მიეცა. და როცა ახლა ამას უკვირდები, ვრწმუნდები, რომ კარლომ გაათავა ისე, როგორც იცხოვრა. აქაც ის თავისთავათ რჩება. მასში გაიღვიძა მიძინებულ თვისებამ, თავის თავი დაარწმუნა, რომ ის აღარაფერია, ის მეტი ბარგია, რის მოცემაც შეეძლო უკვე მოგვცა და ამიტომ მის არსებობას აზრი დაეკარგა. ასე სჩადიოდენ ხშირათ ძველი რომაელები, სტოიკის სკოლაში აღზრდილნი, რომელნიც ცხოვრების მიზნათ ისახავდენ არა სიამოვნებას, არამედ მოვალეობის ასრულებას. ბრუტი დარწმუნდა, რომ ოქტავზე ვერ გაიმარჯვებს და თავის თავს ბოლო მოუღო. ამ რწმენას, მართალია, ნინადგი არ ქონდა. ბრუტს შეეძლო კიდევ ბრძოლა და შეიძლება გაემარჯვა, მარა რაკი თავის თავი დარწმუნა წინააღმდეგეში, სიცოცხლეს გამოესაღმა. ესენი პიროვნების როლს ისტორიაში მეტათ ამცირებენ. ამიტომ თავის თავს შესაფერ პატივს არ სცემენ.

კარლომ ხელი აიღო ცხოვრებაზე, მარა სრულიად არ აუღია ხელი საქმეზე. მისი უკანასკნელი სიტყვა, გეგეჟკორისადმი მიმართული, იყო: «საქმეს მოუარეთო». ცხადია ჩვენი ქვეყნის ბედი ბოლომდე აწუხებდა და მისი ერთგულება საფლავში ჩაიტანა. ყველამ კარლოს რომ მიბაძოს, საქმეს ვინდა მოუვლის? ეს საკითხი უქვევლია მასაც დაებადა და გადაჭრა უბრალთ: საქმეს თქვენ უპატრონეთ, მე გავათავე ჩემი სამსახურიო. მას ბრუტივით ბევრის გაკეთება შეეძლო, კიდევ მისცემდა მტერს არა ერთ და ორ ბრძოლას, მაგრამ ეს ჩვენი რწმენაა, მას კი ეს არ სჯეროდა და თავისი ანდერძი ჩვენ დაგვიტოვა ასასრულებლათ. და ჩვენ მას შევასრულებთ, შევასრულებთ ბოლომდე, შეუდრკელათ, შეუშინებლათ.

დღეს ქართველი ხალხი გლოვობს თავის უდიდესი შვილის დაკარგვას. დღეს მტერი თხზავს ყოველნაირ ჭოროებს კარლოზე და მას თავის სადიდებლათ იყენებს. მათი ზეიმი ნაადრეგია; პიროვნება მიდის, ერი რჩება და მის გულს ვერ გატეხს ვერაინ. კარლო აღარ არის, კარლოს მიერ დაწყებული საქმე აქ არის და ის მიდის წინ, წინ გამარჯვებისაკენ. შორს აღარ არის ის დრო, როცა კვდრეთით ამდგარი საქართველო კარლოს ნეშტს თავის სავანეში მიიბარებს და იქ, წამებულთა და დაღუპულთა გვერდით, უკდავების გვირგვინით შვამკობს. მანამდე კი მის მიერ დატოვებული მეგობრები და თანამებრძოლნი ივლიან ნაცადი გზით, იდგომებიან თავიანთ სადარაჯოზე და გარკვეული ენერგიით დაიცავენ მის ანდერძს...

კ ა რ ლ ი ხ ნ ე ი ძ ი ს ტ რ ა ვ ე ლ ი ა .

7 ივნისს, დილის 8 საათზე, სოფელ ლიოვილში (პარიზიდან 25 კილომეტრის მანძილზე) საკუთარ ბინაზე ლოგინში მწოლიარე კარლო ჩხეიძემ სცადა უბრალო მაგიდის დანით მალულათ საბნის ქვეშ ყელის გამოჭრა. მის გვერდით მყოფი მეუღლე მხოლოდ რამოდენიმე ხანში გაერკვა თუ რა საშინელებას სჩადიოდა კარლო, ეცა დანის წასართმევით. ქალმა ბრძოლაში დანას ხელი შეაჭრა, მაგრამ როგორც იყო წაართვა და გადაისროლა იატაკზე. თვით მივარდა ფანჯარას და მორთო კივილი; უკვე სერიოზულათ დაზიანებულ კარლოს ესარგებლნა ამ მომენტით, კვლავ აეღო დანა და განეგრძო საშინელი საქმე. მოვარდნილმა მეზობლებმა, ნოე რამიშვილმა და ერმალო ებრალიძემ, ძალით წაართვეს დანა. უკანასკნელმა გაუწია პირველი დახმარება, მაგრამ სისხლი ისეთი ძალით მოასხამდა პრილობიდან, რომ დროზე მისი შეჩერება ძნელი შეიქნა. გაფითრებული, თვალებგაფართოებული, არა ნორმალურად გამოყურე კარლო იძახდა: «სიკვდილი მწყურია, სიკვდილი!»-ო!». ერთ მეზობელთაგანს სასო-წარკვეთილებით ეხვეწებოდა: «მომკალიო». ამასობაში ნოე რამიშვილმა სოფელში იშოვა ავტომობილი და სამი კილომეტრის მანძილზე მდებარე პატარა ქალაქ არაპე-უნიდან მოიყვანა ექიმი. თან საქაროთ უბედურება აცნობა ტელეფონით პარიზში საქართველოს საელჩო.ს. არაპეონელმა ექიმმა შეუხვია ყელი დაჭრილს; კარლომ იმა-საც შესჩივლა ფრანგულათ: «მინდა მოკვდეო».

აუარებელ სისხლის დაკარგვამ კარლო დაასუსტა, მარა ცნობა და აზრი სავსე-ბით შერჩა. ერთი სიტყვა, ერთი ჩივილი არ წამოცდენია საშინელ ტკივილზე, რომე-ლიც სტანჯავდა. «დანით ძნელი ყოფილა თავის მოკვლა, არ ვიცოდიო»—სთქვა მხო-ლოდ. მიუხედავათ კისერის საშინლათ დაზიანებისა, ლაპარაკს არ ერიდებოდა; ყველა შემოსულ ამხანაგს და მეზობელს ტკბილ სიტყვას ეუბნებოდა, ლოგინთან უხმობდა, ხელს უჭერდა, ეალერსებოდა.

ხშირად იმეორებდა, რომ სიკვდილი სურდა, ხშირად ლაპარაკობდა საქარ-თველოზე.

ლი ერის წინაშე მოვალეობათ მიგვანჩია აღვნიშნათ ის მთავარი პირობები დი თუ პირადი ხასიათის—კარლოს ცხოვრების უქნასკნელ წლების განმავლობაში, რომლებმაც ეს დიადი მოღვაწე და დიადი ადამიანი, ათას საზოგადო და პირად გაქირავების ამტანი წარსულში, მიიყვანეს ასეთ საშინელ გადაწყვეტილებამდე.

ვისაც კარლო ახსოვს. 1921 წლის თებერვალ- მარტში, ემასხოვნება, რომ არც ერთ ჩვენთავანზე—არც საქართველოში დარჩენილთა და არც უცხოეთში გადმოხიზნულთა შორის—მტრის მიერ ჩვენი ქვეყნის დაპყრობას ისეთი ღრმა, მძიმე შთაბეჭდილება არ მოუხდენია, როგორიც კარლოზე მოახდინა. ორი-სამი კვირის განმავლობაში კარლო რამოდენიმე წლით მოხუცდა, თვალისშესამჩნევად მოტყდა. უცხოეთში, ემიგრაციაში, ეს მთავარი გულის იარა არამც თუ მოუშუშდა, პირიქით, ყოველწლივით უფრო და უფრო უმწვევადებოდა ჩვენი ქვეყნის ახალ-ახალ უბედურებათა და პირად ცხოვრების სიმწარეთა გავლენით. ემიგრანტულ ცხოვრების პირველ წლებში ის რამოდენიმე ერთობოდა პოლიტიკურ მუშაობაში, დროგამოშვებით მოგზაურობდა ევროპის სხვადასხვა ქვეყნებში, ნახულობდა ჩვენს ევროპიელ მეგობრებს ჩვენი საქმის გამო. მაგრამ ამ მუშაობაში ვერ პოულობდა ის კმაყოფილებას. უკვე მოხუცებულ კარლოს თუმცა ამ ბოლო დროს კარვად ესმოდა ფრანგული, მარა არ ეხერხებოდა ლაპარაკი, რაიცა საშუალებას არ აძლევდა მას საყვებოთ გამოყვანებია თავისი დიდი მორალური გავლენა ჩვენს მეგობრებში, ჩამბულიყო მათთან პირად ურთიერთობაში.

კარლოს არ ეხერხებოდა არც სხვა მხარეები ემიგრანტულ პოლიტიკურ მუშაობისა. ის არ იყო არც მწერალი, არც ორგანიზატორი, მის წარსულ მოღვაწეობაში არაღვგალურ მუშაობის ხელმძღვანელობას უფრო ეპიზოდური ხასიათი ჰქონდა; მისი სტიქია, რომელშიაც მან როგორც პოლიტიკოსმა და საზოგადო მოღვაწემ თავისი ფრთები და ნიჭი გაშალა. იყო ფართო, გაშლილი პოლიტიკური ასპარეზი. და, რასაც უდრდესი მნიშვნელობა აქვს, ამ დიდ პოლიტიკურ და სოციალურ მოძრაობათა პაერში აღზრდილ კაცს, რომელსაც წინეთ არასოდეს განეცადა დენილობა, მშობლიურ სტიქიას დაშორება, ბედმა სიცოცხლის მიწურულში არგუნა ემიგრანტობის მწარე ხედრი. და მისთვის, გაცილებით უფრო მეტად ვინემ თვითეულ ჩვენგანისთვის, მიიძე, აუტანელი იყო ეს ჯგარი. სამშობლოს მოწყვეტის პირველ წლებშიც ეტყობოდა მას მორალური დეპრესია, დალილობა. ფიზიკურათაც შესამჩნევად შესუსტდა და ხშირათ ავანთმყოფობდა.

მის ისედაც დაავადებულ ნერვებს შარშან წინ განსაკუთრებული ტკივილით მოხვდა ავგისტო-სექტემბრის ამბები. ის ვერ შეურიგდა გაღებულ მსხვერპლს. ამოდენა ძვირფასი ხალხის— მათ შორის მისი საუკეთესო მეგობრების და მოწაფეების—დაღუპვა ბოლომდის ღია იარათ დარჩა კარლოს სათუთ. გრძნობიარე გულში. ბოლშევიკების ამ ბარბაროობამ კიდევ უფრო გასტეხა მისი გამძლეობის ძალა, საბოლოოდ დაასუსტა კარლო.

ამ საერთო ტკივილებს, რომლებიც თანდათან ღრღინდენ და ასუსტებდენ მის სასიცოცხლო ძალას, თან ერთვოდა კერძო, პირადი ტკივილები. ყველამ იცის მისი ოჯახური მდგომარეობა. მისი ორი უფროსი ქალიშვილი საქართველოში დარჩა, მტრის ბანაკში, უმამოთ და უდედოთ. მათზე ფიქრი მუდამ სტანჯავდა მამის გრძნობიარე გულს, განსაკუთრებით უქანასკნელ ხანებში. ეს იარა მიმენათ მტკივნეული იყო მის გულში, რომ უახლოესი ამხანაგებიც კი ვერიდებოდნენ მის შეხებას...

როგორც სხვა ემიგრანტები, კარლოც შევიწროებული იყო ნივთიერათ. მას უყვარდა სოფელი და თავისავე სურვილით ამ სამი წლის წინ დასახლდა ლიოვილში, საცა მას ოჯახობითურთ ცალკე ბინა ჰქონდა.

ბოლო ხანებში ფიზიკურ დასუსტებასთან ერთად მას დაეტყო ნევრასტენიის ნიშნები. როგორც სჩანს, უმოქმედობის და ფიზიკურ და ხნეობრივ მოქანცულობის ნიდაგზე, მისი სული შეიპყრო გამანადგურებელმა იქვამ: მე უკვე განვლე ჩემი გზა, შევასრულე რის შესრულება შემიძლო, ესლა არავითარ ღირებულებას აღარ წარმოვადგენ. არც ქვეყნისათვის და არც ჩემიანებისათვის სასარგებლო აღარ ვარ, ამ ქვეყნა ზედმეტი ბარგი ვარ.

7 ივნისის საშინელი აქტის სამი-ოთხი კვირის წინ კარლო გაცივდა და რამ ნიმე დღის განმავლობაში გრიპით ავან იყო. ჯანით უკიდურესათ დასუსტებულ ხნეობრივათაც განსაკუთრებით გატენილი იყო უქანასკნელ კვირებში. ამას თუ შევამჩნევდით, თორემ თვითონ არასოდეს სიტყვასაც არ დასძრავდა, არავის

ბდა და თავის გაკვირებას არ გააცნობდა. ამიტომ ვერც ჩვენ, მისი უახლოესი მეგობრები და ამხანაგები, მიუხედავად რა სტიკოდა და რა აფორიაქებდა მის გარეგნულად დამშვიდებულ სულს. ცხოვრობდა განმარტობებული და მორიდებულია. მხოლოდ პოლიტიკურ კრებებზე გამოცოცხლდებოდა და ძველებურად გამოიყურებოდა.

მისი მეუღლე და ქალიშვილი მოგვითხრობენ—უკანასკნელ ათი დღის განმავლობაში, თუმც სხვებთან არ იჩენდა, ძლიერ ცუდად იყო. უკანასკნელ კვირაში თითქმის სრულიად არ იკარებდა საკემეს, არ ეძინა; მუდამ მდუმარე, ფიქრებში იყო გართული. საბედისწერო ღამეს ხშირად ელაპარაკებოდა ცოლს უფროს ქალიშვილებზე; დილაზე მის თვალს ძილი არ მიკარებია, ნევრასტენიამ უმწვერვალეს წერტილს მიაღწია და დაწყდა ამ სათუთი სულის ძაფები.

გარდა ზევით ფაქტიზილეთ მოყვანილ მის საბედისწერო ნაწერებისა, რომელსაც 6 ივნისის თარიღი აქვს. კარლოს ერთი სიტყვა არ დაუტოვებია თავის გადაწყვეტილების შესახებ. 7 ივნისს, დღის 7 ნახ. საათზე, როცა მისი უმცროსი ქალიშვილი შკოლაში წავიდა, კარლო დგება, სამხარეულოდან ჩუმად მოაქვს უბრალო დანა და საშინელი განზრახვა სისრულეში მოყავს...

უკანასკნელ თვეების და კვირების საშინელ ტანჯვაშია კი კარლო კრებებში თუ კერძოდ, მეგობართა წრეში, როგორც ყველანი ჩვენ, ჩვეულებრივად მონაწილეობდა ჩვენი ქვეყნის ბედზე სჯა-ბაასში და იორტის ოდენა იქვიცი კი არ გამოუთქვამს ჩვენი საქმის, ჩვენი ბრძოლის შესახებ. აი ეს ჩვენი მასთან სრული თანხმობა ჩვენი საქმის მომავლის რწმენაში. მისი აქ საცხებით ჩვენთან ყოფნა, ჩვენთან ფიქრი, ჩვენთან საერთო მისწრაფება და იმედი იყო აგრეთვე ერთი იმ გარემოებათაგანი, რომელიც ჩვენ გვაშვილებდა და მის პირად ტრალედიახე. პირად იქვებზე და ტანჯვაზე თვალს გვიბრმავებდა.

ღრმა, უსაზღვროა ჩვენი მწუხარება, უნუგეშოა ჩვენი ობლობა, მაგრამ გამამხნევებელია ჩვენთვის კარლოს მიერ საფლავის კარამდი მიტანილი რწმენა ჩვენი ბრძოლის სიწმინდეში, ჩვენი საქმის მომავალში და გარდაუვალა ჩვენთვის მისი სანადერძო სიტყვა: «საქმეს მოუარეთო».

კარლოს უკანასკნელი წერილი საქართველოზე.

კარლოს რვეულებში, ძველი მისი პოლიტიკური წერილების შავის გარდა აღმოჩნდა რამოდენიმე ვარიანტი დაუმთავრებელ წერილისა ამა წლის 26 მაისის დღესასწაულის შესახებ, რომელსაც ის ამხადებდა «ბრძოლისა» თუ «დამოუკიდებელ საქართველოსთვის». ვათავსებთ აქ იმ ვარიანტს, რომელსაც უფრო დასრულებული ხასიათი აქვს. «მაინც იდღესასწაულებს» დაწერილია მისში. ე. ი. 2—3 კვირის წინ მისი თვითმკვლელობისა. მკითხველი დაინახავს ამ რამდენიმე სტრიქონიდან, რომ მის პირად მორალურ კრიზისს ოდნავადაც არ შეუწყევია მასში პოლიტიკური სიმტკიცე და ჩვენი საქმის რწმენა.

მ ა ი ნ ც ი დ ე ჯ ხ ა ხ წ ა უ ლ ე მ ბ ს.

ქართველი ხალხი წელსაც იძულებულია 26-ს მაისს მტრის ხელში, ტყვეობაში შეხვდეს. მედგარმა ბრძოლამ, აურაცხელმა მსხვერპლმა, სამაგალითო თავგანწირულებამ ჯერ კიდევ ვერ მისცა მას თავისუფლება; ის ამ ხანათაც ვერ აღმართავს 26 მაისის თავისუფლების, დამოუკიდებლობის დროშას. მაგრამ ის მაინც იდღესასწაულებს ამ დღეს, იდღესასწაულებს თავის ბრწყინვალე გამარჯვებას.

ღლიდან მტრის შემოსევისა ქართველი ხალხი განიცდის სასტიკ დამარცხებას. მტერმა სძლია ის უთანასწორო ბრძოლაში შემოსევის დროს, დაამარცხა 24 წელს. მტრის ხელშია ის დღესაც შეკრულ-შებოქილი. დიახ, ის ძლეულია, ის დამარცხებულია, მაგრამ მაინც მისკენა ბრწყინვალე გამარჯვება: ის დღემდის გამარჯვებულია იდეითრათ, მორალურად.

მტერს ეგონა, რომ ქართველ ხალხს გასტენდა, ძალას დაუმორჩილებდა, ეროვნულ თავმოყვარეობაზე ხელს ააღებინებდა, დაამონებდა, მოატყუებდა, მაგრამ

ამოდ: ვერც დემაგოგიამ და თვალთმაქცობამ, ვერც მუქარამ, ვერც ჩეკის სარდაფებმა, ვერც წამებამ ვერ გასჭრა. პირიქით, ხალხის მისწრაფება თავისუფლებისადმი, დამოუკიდებლობისადმი, იმედი განთავისუფლების აუცილებლობის გაძლიერდა... და რაც უმთავრესია, მტერი ამას გრძნობს. აი რას დღესასწაულობს ქართველი ხალხი ამა წლის 26 მაისს.

მტერი მიმხვდარია, რომ ქართველი ხალხის სამუდამო დამორჩილება შეუძლებელია: რომ ხალხის ძალა ბრძოლისათვის დაუშრეტელია, რომ საქართველო დაბოლოსაც არი უნდა გახდეს თავისუფალი და დამოუკიდებელი»...

კ ა რ ლ ი ს დ ა ხ ა ე ლ ა ვ ე ბ ა .

კარლო დავასაფლავეთ სამშაბათს, 15 ივნისს, პერ-ლაშეზის სასაფლაოზე, პარიზში.

ნაშუადღევის 3 საათზე უახლოესი მეგობარ-ამხანაგების თანხლებით განსვენებულის ცხედარი მოასვენებს პერლაშეზის კარებთან, საცა აქ დროისათვის წინასწარ განცხადებით მოწვეული იყო გარეშე ხალხი. აქ თავი მოეყარა მრავალრიცხოვან, ინტერნაციონალური შემადგენლობის საზოგადოებას. მიუხედავად საქმის დღისა, როცა ლუკმა-პურისათვის მუშაობაში ჩაბმულ ემიგრანტებისათვის ძნელია განთავისუფლება, დასაფლავებას 600-700-მდე კაცი დაესწრო. გარდა ყველა წრის პარიზულ ქართველობისა, აქ მრავლად გამოცხადდნენ რუს მემარცხენე ემიგრაციის წევრები, მომეტებულათ ს. დები და ეს-ერები. წარმოდგენილი იყო მრავალი მოძმე სოციალისტური პარტია, ჩვენი მეზობელ ერების მოღვაწეები და სხ..

სოციალისტურ მუშათა ინტერნაციონალის სეკრეტარიატმა წარმოგზავნა დასასაფლავებაზე სპეციალური წარმომადგენელი, ცნობილი ფრანგი სოციალისტი ამხანაგი ბრაკი. განსაკუთრებული ყურადღება გამოიჩინა საფრანგეთის სოციალისტურმა პარტიამ: გარდა იმისა, რომ ცუკას დავალებით ქვევით მოყვანილ სიტყვაში განსვენებულს უკანასკნელათ მიესალმა ამხ. სევერაკი, დასაფლავებაზე მოვიდნენ მთელი რიგი გამორჩენილ ფრანგ სოციალისტებისა: ამხ. ბლიუმი, საპარლამენტო ჯგუფის ლიდერი, რენოდელი, მუტე, ეან ლონგე, გრუმბახი და სხვები, და ეს იმ დღეს, როცა საფრანგეთის პალატაში განსაკუთრებით ცხარე დებატები იყო, რასაც იმავ საღამოს სამინისტროს გადადგომა მოჰყვა, და როცა ფრაქციის ხელმძღვანელთათვის ძნელი იყო საპარლამენტო დებატების მიტოვება. საფრანგეთის შრომის გენერალურ კონფედერაციის (პროფეს. კავშირების ხელმძღვანელ ორგანოს) სახელით გამოცხადდა საფრანგეთის პროლეტარიატის ცნობილი ბელადი, ლეონ ეუო. რუსეთის სოც. დემ. მუშათა პარტიის საზღვარგარეთელმა დელეგაციამ სპეციალურად წარმოგზავნა ბერლინიდან ამხ. გურევიჩი. რუსეთის ესერებიდან დაესწრნენ: მინორი, კერენსკი, ავქსენტეივი და სხე..

კუბოს ამკობდა დიდალი გვირგვინები ცოცხალ ყვავილებიდან.

კარლოს ნეშტი განისვენებს დროებით საფლავში. მის ოჯახობას და მეგობრებს განზრახვა აქვთ კრებულთაიუმში დააწვევიონ ის და ფერფლი მიჰგვარონ, თავი დროზე, განთავისუფლებულ საქართველოს.

დამსწრეთა რიცხვის მხრითაც ემიგრაციის პირობებში ეს არა ჩვეულებრივი დასაფლავება იყო, მაგრამ სრულიად განსაკუთრებული, ღრმად ამაღლებული იყო ის წრეული მწუხარება და თანაგრძნობა ქართველი ამხანაგებისა და ქართველი ხალხისამდი, რომელმაც გამოხატულება პოეზია უცხოელ და რუს ამხანაგების სამძიმარ სიტყვებში. სამარადისოდ დაღუპებულმა კარლომ თავი მოუყარა მის და მისი ქვეყნის მეგობრებს და აამეტყველა ისინი: პატარა ერის ღრმა ტანჯვის ფონზე გამოისახა მისი დიდი შვილი. საქვეყნო მოღვაწე, გადიიშალა ბარდ-ეკლისი მოცული, ბრძოლით და ტანჯვით აღსავსე გზა, რომელიც მან, სპეტაკმა და ღირსეულმა, განვლო სპეტაკათ და ღირსეულად.

დასაფლავებაზე წარმოთქმულ სიტყვებს ვათავსებთ იმავ რიგით, როგორც ისინი წარმოთქმულ იქნა:

ე. გეგეჭკორის სიტყვა.

დაუფიწყარო კარლო,

საქართველოს მთავრობამ მიძიმე მოვალეობა დამაკისრა—გითხრა უკანასკნელი, გამოსათხოვარი სიტყვა. მერე, შევედღებე კი მე ამას? დღეს, მეტათ ვიდრე ოდნესმე, სიჩუმე უმჯურმეტყველესი საშუალება იქნებოდა იმ დაგუბებულ მწარე გრძობათა გამოსახატავათ, რომლითაც აღვსილია ჩვენი გული. მაგრამ განა ამის უფლება ჩვენ გვაქვს, როცა ვხედავთ, ძვირფასო მეგობარო, რომ ჩვენი საერთო მტერი შენ წმიდათა წმიდაშიაც იპრება და თუ უკანასკნელი წლები მოგიწამლა, ფიზიკურათ გაგტყუა და სიცოცხლეზე ხელი ავადებინა, დღეს კიდევ უფრო შორს მიდის და ცდილობს იპევესა და საიდუმლოებაში გახვიოს ის საშინელი რეალობა, რომლის წინაშე ჩვენ ვდგევართ: ამაზე შორს ცინიზმი ვერ წვა.

საქართველოს დამფუძნებელ კრების თავმჯდომარეს, ქართველი ერის უსახღვრო ნდობით აღჭურვილს, მთელი ჩვენი ხალხის ღრმა სიყვარულით გარემოცულ დამიანს, მის ზრახვათა და მისწრაფების გამომხატველს—მონობის თუ თავისუფლების დღეებში—სამშობლოდან უცხო ძალის მიერ განდევნილს, ჩვენ დღეს სამარეს ვუთხრით და მიწას ვაბარებთ უცხოეთში.

აი ცოცხალი და მასთან შემადრწუნებელი სურათი დღევანდელი საქართველოს პოლიტიკურ ვითარებისა. მტრის უღლის ქვეშ მგმინავი, უფლება აყრილი ქართველი ერი, მოკლებულია საშუალებას საუკეთესო თავის შვილს, მისთვის დევნილს და წამებულს, ეროვნულ პანთეონში ღირსეული კუთხე მიუჩინოს და მადლიერი ცრემლები მოაპკუროს მის სამარადისოთ განსასვენებელ ბინას. აი შედეგი იმ ბოროტებისა, რომელიც ხუთი წელია, რაც სჯიჯგნის ჩვენი ერის ცოცხალ სხეულს. ათასობით დახოცილ ჩვენს საუკეთესო თანამემამულეთა მარტიროლოგს მიემატა კიდევ ერთი, ბრწყინვალე შარავენდეთი მოციული, უმაღლეს საკაცობრიო იდეალებისათვის და ეროვნული თავისუფლებისათვის მებრძოლი. უსახღვროა ჩვენი ტკივილი შენი დაკარგვის გამო. ამ ტკივილს ჩვენთან ერთათ მწარეთ იგრძნობს მთელი ჩვენი ერი. დღეს საქართველო გლოვის ძაძებშია გახვეული; მაგრამ მისდა სანუგეშოთ უნდა იცოდეს მან, რომ თუ მშობლიურ სიოს მოკლებული ძვირფასი კარლოს ისედაც სუსტი აგებულება დაიქანცა, დაავათყოფდა და დაეცა ტრალიკულათ, მასში ოდნავათაც არ შერყეულა ბრძოლის სული და არ გამქრალა რწმენა საქართველოს საბოლოო გამარჯვებისა.

«ჩემზე ნუ ფიქრობთ, რაც მოხდა ამით გულს ნუ გაიტვთ, საქმეს მოუარეთო», ასეთი დარიგება მოგვცა ჩვენ მან, ასეთია წმინდა ანდერძი და ეს ცეცხლის ასობით უნდა აღიბეჭდოს ქართველ ერის გულში.

«საყვარელო სამშობლო, აპატიე შენ უღირს შვილს»-ო, ამოიკენესე მწარეთ შენ, ძვირფასო კარლო; ჩვენ კი გეტყვი: სამშობლოს წინაშე შენ პირნათლათ შეასრულე შენი ვალი. იგი შენ სამსახურს არ დაივიწყებს. შენი ხსოვნა უკვდავი დარჩება, სანამ იარსებებს ქართველი ერი. მხოლოდ ეს კი იცოდეს ჩვენმა მტრებმა, რომ ქართველი ხალხი არასოდეს არ აპატიებს მათ, ვინც შენ მის გულს მოგგლიჯა და უცხოეთში უდროო სამარე გაგიტხარა.

საქართველოს ეროვნულ მთავრობის სახელით მუხლს ვიდრეც შენი წმინდა ცხედრის წინაშე და ფიცს ვსდებ უკანასკნელ სულის ამოთქმამდე ვემსახუროთ ქართველი ხალხის განთავისუფლების საქმეს.

ა მ ხ ა ნ ა გ ბ რ ა კ ი ს ს ი ტ ყ ვ ა .

(სოციალისტურ მუშათა ინტერნაციონალის სახელით)

ა მ ხ ა ნ ა გ ე ბ !

სოციალისტურ მუშათა ინტერნაციონალმა დამავალა გითხრათ მისი სახელით ძმური სამძივარი იმ დანაკლისის გამო, რომელსაც თქვენ ვანიცდით. ჩვენ კარგათ ვიცნობთ ჩხვიდს, რომლის სახელი ჩვენთვის დაკავშირებულია არა მარტო საქართველოს, არამედ აგრეთვე მთელი რუსეთის მუშათა კლასის მოძრაობასთან. ჩვენ კარგათ ვიცით, რომ ის ეკუთვნოდა მარქსისტთა იმ თაობას რომელმაც დაიწყო პირველ მუშათა ორგანიზაციების შექმნა იმ ხანაში, როცა საქართველოს სოციალდემოკრატიის შეადგენდა მთელი რუსეთის სოციალდემოკრატიის ნაწილს. ჩვენ გაცნობილი ვართ მის მოღვაწეობას მესამე და მეოთხე დუმაში რევოლიუციის წინა პერიოდში. ის ეკუ-

თენოდა იმით რიცხვს, ვინც ცარიზმთან ბრძოლაში აერთებდა მთელი რუსეთის ხალხსა სოციალდემოკრატიის და მუშათა კლასის ძალებს. ამიტომაც მას ბუნებრივად მიაკუთვნეს სოციალდემოკრატიულ ფრაქციის თავმჯდომარეობა და ამით მისი სახელი ცნობილი გახდა მთელი ინტერნაციონალისტების. ჩვენ ვიცით, რომ დღემდე ტრიბუნადან, თვით ომის დროსაც კი, ის დაუღალავად ამხელდა ცარიზმის ბოროტმოქმედებას და იმ განხრახებებს, რომლის განხორციელებას თვითმყრობელობა ომში გამარჯვებით ესწრაფოდა. რევოლიუციის დროს ის იყო პეტროგრადის საბჭოს თავმჯდომარე, გარშემორტყმული მთელი რუსეთის დემოკრატიის ნდობით, რომლის გაერთიანებაში ზედადა საშუალებას რუსეთის ყველა ხალხების მისწრაფებათა განხორციელებისა. რევოლიუციის მსვლელობამ თანდათან შეზღუდა მისი მოღვაწეობის ფარგალი. ჩვენ ვიცით, რომ გარემოებათა ძალით ის იძულებული გახდა დაეტოვებინა რუსეთი და თავისი მოქმედება შეეზღუდა ჯერ ამიერკავკასიის, ხოლო შემდეგ საქართველოს ფარგლებით. მაგრამ მისი მოღვაწეობის დედა აზრი მუდამ იგივე იყო: მას არასოდეს დავიწყებია იდეური ერთობა რუსეთის სოციალისტურ დემოკრატიასთან და მთელ ინტერნაციონალთან. ის იცავდა თავის სამშობლოს თავისუფლებას, რომელიც მუშათა კლასის, სოციალდემოკრატიის ხელმძღვანელობით ჩამოყალიბდა დემოკრატიულ რესპუბლიკათ, საცა ჩხვიძე ცდილობდა იმავე იდეალის განხორციელებას, რომელსაც ის ემსახურებოდა ყველგან.

ჩვენ გაცნობილი ვართ საქართველოს ტრადიკულ ბედს. ჩვენ ვიცით თუ რაოდენ მძიმეა მისი ბრძოლა თავისუფლებისათვის. საკუთარი ძალებით ის ვერ შესძლებს განთავისუფლებას, როგორც ვერ შესძლებს ვერც ერთი ხალხი. ის მიაღწევს თავისუფლებას არა ომის, არა იმპერიალისტურ ძალთა თამაშის და შემთხვევითი კომბინაციების საშუალებებით. მხოლოდ ის გზა, რომელსაკენ ჩხვიძე მუდამ მოუწოდებდა თავის ხალხს—სოციალისტურ დემოკრატიასან და უპირატევსა რუსეთის სოციალისტურ დემოკრატიასან შეთანხმებულ მოქმედების გზა—მოუპოვებს თავისუფლებას საქართველოს მუშათა კლასს და ქართველ ხალხს. ესაა გზა ნაჩვენები ჩაგრულ ერებისათვის სოციალისტურ ინტერნაციონალის მიერ, რომელიც მათ მოუწოდებს დაუქვემდებარონ თავიანთი ბრძოლა მთელი ქვეყნის მუშათა კლასის დიდ მოძრაობას, და ჩხვიძის სახით ჩვენ პატივს ვცემთ იმას, ვინც მუდამ ამ გზით ვიდოდა და სხვებსაც მისკენ მოუწოდებდა.

ამხანაგ სევერაკის სიტყვა.

(საფრანგ. სოციალ. პარტიის ცენტრალურ კომიტ. წარმომადგენელი)

სოციალისტური პარტია, მუშათა ინტერნაციონალის ფრანგული სექცია, რომლის სახელით მე ვესალმები ნიკოლაზ ჩხვიძის ცხედარს, ღრმად განიცდის ჩვენი ამხანაგ ქართველ სოციალდემოკრატების და, მათთან ერთად, მთელი ინტერნაციონალის დანახლისს.

მან იცის, რომ თქვენს ტკივილს აღრმავებს ჩვენი ძვირფასი ამხანაგის გარდაცვალების გარემოებანი. რომელმაც თავისი სიცოცხლე, მთლიანად მიტანილი პროლეტარიატის ინტერესების და ჩაგრულ ერთა განთავისუფლების სამსახურისათვის, მოულოდნელად და საკუთარი სურვილით შესწყვიტა.

როცა ისეთი კაცი, როგორც ჩხვიძე—რომელიც არაფერს მოიმოქმედებდა სანამ გულდასმით არ მოისახრებდა—იღებს ასეთ საშინელ გადაწყვეტილებას, ეს ჩვენ გვავალებს გავითვალისწინოთ თუ რა ტრადიზმს შეიცავს ბედი აღმოსავლეთ ევროპის იმ რევოლიუციონერთა, რომლებიც ძველი რეჟიმის დროს განვლილ დევნისა და ჩაგვრის შემდეგ და სწორედ იმ მომენტში, როცა მათ ევონათ რომ უკვე ხელში ეპყრათ ასე ძვირი—საფასურით მოპოებული გამარჯვება, გადატყორცნილ იქნენ იმავე ტანჯვის, იმავე უსამართლობის მორევში.

ეს სიკვდილი აცხოველებს ჩვენს ხსოვნაში იმ საუცხოვო ადამიანთა სახეს, რომლებმაც მას შემდეგ რაც მათ თავიანთი იდეალის გულისათვის იტვირთეს ყოველგვარი გაუიროება და გმირული ბრძოლა ცარიზმის წინააღმდეგ, ბედმა არგუნა ეხილათ მათი იდეალი ტალახში ამოსვრილი და იმავე ცარიზმის ძალმომრეობა და უსამართლობა მათ მიერვე გავრცელებულ ფორმულების საპოსელში გახვეული.

ფრანგი სოციალისტები შეეცდებიან გაითვალისწინონ და არ დაივიწყონ ის ეკვეთილები, რომელსაც ასეთი სურათი შეიცავს.

სოციალიზმისათვის დაღუპულთა სახელებს ისინი მიუმატებენ საქართველოს დიდ სოციალისტის, ნიკოლოზ ჩხეიძის, სახელს, რომელმაც იბრძოლა ჩვენთვის თავისი ძალღონის უკანასკნელ საზღვრამდე და რომელიც ბოლომდე, თვით სიკვდილშიც, დარჩა ღირსეული ადამიანი.

ა მ ხ. გ უ რ ე ვ ი ჩ ი ს ს ი ტ ყ ვ ა.
(რუსეთის სოც.-დემ. მუშ. პარტიის წარმომადგენელი)

რუსეთის სოციალდემოკრატიულ მუშათა პარტიის სახელით უღრმეს მწუხარების გრძობას ვუცხადებ ჩვენს მოძმე საქართველოს სოციალდემოკრატიულ მუშათა პარტიას იმ დანაკლისის გამო, რომელიც მას მოუვიდა. ჯერ კიდევ არ დამცხრალა მწვევე ტკივილები ახლახან დაღუპულ მუშათა ბელადების დაკარგვით გამოწვეული, და აი მათ დაუვიწყარ სახელებს საქართველოს პროლეტარიატი უმატებს ახალს— ჩხეიძის სახელს.

მარა ნ. ს. ჩხეიძე მართლ საქართველოს არ ეკუთვნის. ის ეკუთვნის რუსეთს. ვინაიდან ის გადაჯაჭვულია მთელ რუსეთის რევოლუციის ისტორიასთან, და ჩვენი პარტიის და მთელი მუშათა კლასის სოციალიზმისთვის ბრძოლის ისტორიასთან.

მთელი ეპოქა რევოლუციის გადამბულია მის სახელთან, რომელიც იყო სიმბოლო ბრძოლის და თავისუფლების.

რეაქციის ბნელ წლებში, როცა სტალიპინის რეჟიმი ბატონობდა, საქართველოს პროლეტარიატმა წარმოგზავნა ნ. ჩხეიძე სახელმწიფო დუმის ტრიბუნაზე და ის განდა ხელმძღვანელი მთელი ს.-დემ. ფრაქციის. 10 წლის განმავლობაში ის განუწყვეტლივ იდგა ამ საპასუხისმგებლო პოსტზე და ემსახურებოდა რევოლუციის საქმეს, ამზადებდა რუსეთის განთავისუფლების დღეებს, და როცა 1917 წლის მარტში დაკარა ისტორიულმა ეპიზოდმა განთავისუფლებისა, არავისთვის არ იყო საეჭვო და მოულოდნელი, რომ ნ. ჩხეიძემ დაიჭირა პასუხისმგებელი ადგილი პეტერბურგის მუშათა საბჭოს თავმჯდომარის და შემდეგ რუსეთის საბჭოთა აღმასრულებელ კომიტეტის თავმჯდომარის. ამ პოსტზე ის მოგვევლინა, როგორც მებრძოლი, რომელიც ყველა თავის ძალეებს, მთელ თავის არსებას, სულსა და გულს სდებდა რევოლუციის და პროლეტარიატის სასამსახუროთ.

ჩხეიძის სახელს გახდა სიმბოლო ბრძოლის დემოკრატიზმისა და სოციალიზმისთვის რუსეთის მუშათა ფართე მასებისთვის, რომელნიც მასში ხედავდნენ თავის წინამძღოლს და დამცველს.

და მე ღრმით მწამს, რომ ამბავი ჩხეიძის ტრადიკული გარდაცვალების, მრავალათას შეგნებულ და პოლიტიკურად ჩხეიძის სიტყვებზე აღზრდილ მუშათა გულში გამოიწვევს ღრმა ამოკენას მწვევა და რდიით და გულის ტკივილით.

და ეს კენესა მათ გულში ჩაიხშობა, ჩვენამდე ვერ მოაღწევს, რადგან იქ, სადაც ჩხეიძე იბრძოდა მთელი თავის სიცოცხლე თავისუფლებისა და სოციალიზმისთვის, ისინი, ვისაც ჩხეიძემ შესწირა მთელი თავისი სიცოცხლე უკლებლივ, ხმამალა ამოკენესების უფლებას მოკლებული არიან.

და მხოლოდ მეტეხის ციხის კედლებში, სუზდალის ბასტილიაში, იაროსლავის და სარატოვის საკატორლო ცენტრალურ ბუტირკებში, სოლოვკებში და ნარობებში გამოიწყვედილი ათასობით მებრძოლი რევოლუციონერები და სოციალისტები «თავისუფლათ» მოიხსენებენ ნ. ჩხეიძეს და პატივს სცემენ მის სახელს.

ჩხეიძის სახე დაუვიწყარია რუსეთის სოციალისტური პროლეტარიატისთვის. სოციალდემოკრატიის მთელი თაობა მუიდროთ დაკავშირებულია მასთან, ისე როგორც დაკავშირებულია მასთან მთელი პროლეტარიატი, საქართველოსი და რუსეთის. ჩხეიძის ისტორია—ეს ჩვენი ისტორიაა. და ჩვენ თან წავილებთ და სამუდამოთ შევიწინააზვთ ამ სახეს რევოლუციონერი მებრძოლისა, რომელმაც თავის ცხოვრების მაგალითით მოგვცა ანდერძი, არ დავეაროთ იარაღი და განვაგრძოთ ბრძოლა გამარჯვებამდე იმ იდეალებისთვის, რომელთაც მან შესწირა მთელი თავისი სიცოცხლე, უკანასკნელ გულის ამოხვრამდე.

და ჩვენ ბოლომდე შევასრულებთ ამ ანდერძს.

რუსეთის სოც.-დემ. მუშათა პარტიის სახელით უკანასკნელათ ვეუბნები ნ. ს. ჩხეიძეს: მშვიდობით.

გაივლის კიდევ რამდენიმე დრო და მიწიერი სხეული ჩხეიძის, რომელიც შეი-

ცავდა ამ სოციალისტის და რევოლიუციონერის სულის განუქრობელ ლამპარსა და მუდამოთ წაჯა ჩვენგან, მარა ბრძოლა გაგრძელდება და საქმე მისი სიცოცხლის გაიმარჯვებს, განხორციელდება. და როცა დადგება დიადი დღე რუსეთის და საქართველოს განთავისუფლების (და ეს დღე შეიძლება არც ისე შორს იყოს, როგორც ბევრი იმედდაკარგულს ეჩვენება), რუსეთის და საქართველოს პროლეტარიატი მწუხარების და გამარჯვების—შავ-წითელ დროებით შეჩვენება.—ეჰ, არა თავის ცოცხალ მებრძოლს, არამედ იმის ნეშოს, ვინც მრავალი ათეული წლები თავის სიცოცხლისა მისცა მათ. იმის ნეშოს, ვინც იყო ბოლომდე ერთგული და თავდადებული მებრძოლი რევოლიუციისა და სოციალიზმისთვის, იყო მეგობარი და მასწავლებელი—ნეშოს ნიკოლოზ ჩხეიძისას.

ა მ ხ. ს. მ ი ნ ო რ ი ს ს ი ტ ყ ვ ა.

(რუსეთის სოც.-რევოლიუტ. პარტიის წარმომადგენელი.)

ამხანაგი მინორი რუსეთის ს.-რევ. პარტიის სახელით გამოსთქვამს გულისტკივილს და ღრმა თანაგრძნობას უძღვნის საქ. სოც. დემ. პარტიას.

ნ. ჩხეიძის მაგალითზე დამტკიცდა, რომ პატარა ერს შეუძლია დიდი ადამიანის წარმოშობა, მაშინ როდესაც სწორად დიდ ერს აკლია დიდი კაცები. ჩხეიძის ირგვლივ, დიდი რევოლიუციის დღეებში, გაერთიანდა მთელი რუსეთის სოციალისტები. შემდეგ ბედისწერამ დააშორა ის რუსეთის დემოკრატას, მაგრამ იმ ხანებში, როცა ჩხეიძე ქართველი ხალხის თავისუფლებისათვის იბრძოდა, მან იცოდა, რომ შეუძლებელია თავისუფალი იყოს ეს პატარა ხალხი, თუ მის ირგვლივაც არ იქნება გამეფებული თავისუფლება.

ეს რწმენა ჩაჰყვა სამარეში ნიკოლოზ სიმონის ძეს, რომელიც, თავის საყვარელ საქართველოს მოწყვეტილი, ვერ შეურიგდა დევნილის ბედს, ვერ აიტანა ისტორიულ მოვლენათა გზიდან განზე დგომა...

ა მ ხ. ი ე რ ო ნ ე მ ე ნ კ ო ს ს ი ტ ყ ვ ა.

(პოლონეთის სოციალისტურ პარტიის წარმომადგენელი)

ამხანაგებო, პოლონეთის სოციალისტურმა პარტიამ დამავალა მისი სახელით უკანასკნელათ მივესალმო ძვირფას ამხანაგ ჩხეიძის ცხედარს და ღრმა თანაგრძნობა გიძღვნა თქვენ.

ჩვენი პარტია დიდი ხნიდან იცნობდა და პატივს სცემს ამ დიდ ქართველ სოციალისტს და მებრძოლს საერთაშორისო პროლეტარიატის ინტერესებისათვის. დაუვიწყარია მისი მხნე ბრძოლა ცარიზმის წინააღმდეგ დუმაში, დაუვიწყარია მისი ბრძოლა მეფის იმპერიალიზმის მიერ ჩაგრულ ერებისათვის. და ჩვენი პარტია და პოლონეთის ხალხი არასოდეს დაივიწყებენ, რომ ჩხეიძე პირველათ აღიმაღლა ხმა პოლონეთის დამოუკიდებლობის სასარგებლოთ.

თქვენთან ერთად დავსტირით დიდ სოციალისტს და რევოლიუციონერს და ღრმად გეწამს, რომ შორს არ აზის დრო, როცა განთავისუფლებული, დამოუკიდებელი საქართველო ღირსეულათ სცემს პატივს თავისი დიადი შვილის ხსოვნას.

ა მ ხ ა ნ ა გ ლ ე ო ნ ბ ლ ი უ მ ი ს ს ი ტ ყ ვ ა.

მე მოვედი აქ, რომ ამ ახდელ საფლავის წინაშე სოციალისტურ მუშათა ინტერნაციონალის ფრანგული სექციის სახელით ძმური თანაგრძნობა ვუძღვნა ჩვენს ქართველ მეგობრებს.

ჩვენ ვგრძნობთ იმ ტრადიციას, რომლის გამოხატულებას ეს ძველი მებრძოლის ცხედარი წარმოადგენს.

ქვეყნის ყოველ კუთხეში, საცა კი თვალი მისწვდება, ხედავ აღმშფოფთებელ, გულის ამღვრვე სურათს ძლიერთა უსამართლობისა და ძალმომრეობის ბატონობისას. სახარელია ძალმომრეობაზე და უსამართლობაზე აგებული თანამედროვე ქვეყანა, რომელიც ასე უგულოთ და ადვილათ იხრის ქედს მომხდარი ფაქტის წინაშე.

როდესაც ვფიქრობ ისეთი მტკიცე და შეურყვეველი მებრძოლის ტრადიკულ ბედზე, როგორც ჩხეიძე იყო, უნებლიეთ მებადება აზრი: ქართველო ამხანაგებო, შეიძლება თქვენ უკვი შეგდისთ, რომ ყველასგან მიტოვებული ხართ, რომ ჩვენც, თქვენი მეგობარი სოციალისტები, შეეურვიდით გიბატონებულ უსამართლობას, რომ ჩვენც

უგულო ქვეყანასთან ერთათ მოვიხარეთ ქედი მომხდარი ფაქტის წინაშე. არა! ეს ასე არ არის! ჩვენ ისეთივე აღშფოთებით განვიცდით დღეს თქვენს უბედურებას, როგორც განვიცდით პირველ ხანებში. იცოდეთ, რომ ჩვენ, ფრანგი სოციალისტები არასოდეს მოვიხრით ქედს თქვენს მიმართ ჩადენილ უსამართლობის წინაშე. ამ ცოტა ხნის წინ, კლერმონ-ფერანში—ხომ გახსოვთ, წერეთლო—როგორ მოგმართეთ თქვენ ფრანგი სოციალისტების სახელით იმ კრებაზე, რომელზედაც ჩვენ უცხო მოძმე პარტიათა წარმომადგენლებს მივესალმეთ. იქ იყო დიდი ქვეყნების ძმა-პარტიათა წარმომადგენლები—ყველა ძვირფასი სტუმრები ჩვენთვის; მაგრამ—ხომ გახსოვთ—მათ შორის განსაკუთრებული გრძობით მივეგებეთ ჩვენ იმ ქვეყნის წარმომადგენლებს, სადაც აღვირ-ახსნილი ძალმომრეობა მძინევარებს—ჩვენს ამხანაგ იტალიელებს და კიდევ უფრო თქვენ. ფრანგი სოციალისტების სახელით მე განვაცხადე, რომ ყველა დამსწრე სტუმრებში ყველაზე უფრო ძვირფასი, ყველაზე უფრო საყვარელი იყავით ჩვენთვის თქვენ. იმ ქვეყნის წარმომადგენელი, რომელსაც ძალმომრეობამ დროებით თვით არსებობაც კი მოუსპო.

მე მაშინაც ვთქვი, რომ ჩვენ არ მოვიხრით ქედს ამ მომხდარ ფაქტის წინაშე.

და დღეს განსაკუთრებით მსურს ვადმოვცეთ თქვენ ფრანგი სოციალისტების სალამი, ძმური თანაგრძნობა, რომელსაც თქვენდამი განვიცდით, და დაგაწმუნოთ, რომ ისულით და გულით თქვენთან ვართ და თქვენ არასოდეს დაგტოვებთ.

ქართველმა სოციალისტებმა უნდა იქონიონ რწმენა მათი ქვეყნის მომავალ თავისუფლებისა. დადგება დღე და ჩხეიძე, რომელსაც საფრანგეთის მიწამ სიცოცხლეშია და სიკვდილის შემდეგაც თავშესაფარი მისცა, განისვენებს თავისუფალ საქართველოს მიწაზე.

• 3. რ ე ნ დ ე ლ ი ს ს ი ტ ყ ვ ა .

ჩემმა მეგობარმა ბლიუმმა უკვე ილაპარაკა ჩვენი პარტიის სახელით და მე მინდა მხოლოდ ორიოდე სიტყვა დავსძინო, როგორც ჩხეიძის პირადმა მეგობარმა.

მე მას კარგათ ვიცნობდი მისი მოღვაწეობით სახ. დუმაში და რევოლიუციის დროს, ღლო გავიცანი პირადად საქართველოში იქ მოგზაურობის დროს. აქ მე ის ვნახე მუშაობაში ჩაბმული, როგორც თავმჯდომარე დამფ. კრების, და მონაწილე საქართველოს დემოკრატიულ რესპუბლიკის აღმშენებლობაში, რაიც იმავე სოციალისტური დემოკრატიის პრინციპებით იყო გამსჭვალული, რომელთაც იგი ემსახურებოდა რუსეთში.

უკვე მაშინ ვგრძნობდით ჩვენ იმ საფრთხეს, რომელიც ემუქრებოდა სოციალისტურ საქართველოს. ჩვენი ზრუნვა საქართველოს ბედზე გადაბმული იყო ჩვენ საერთო მუშაობასთან მსოფლიო მშვიდობიანობისთვის. იმ პატარა ერთა ბედისთვის, რომელნიც შეიძლება იმპერიალიზმის მსხვერპლი შეიქნენ.

საქართველოს საკითხი მჭიდროდ დაკავშირებულია სოციალისტურ შემოქმედებასთან, რომელიც მიზნათ ისახავს ყველა ქვეყნების განთავისუფლებას და ხალხთა ძმობის ნიადაგზე მსოფლიო მშვიდობიანობის დამკვიდრებას.

როგორც ჩემმა მეგობარმა ბლიუმმა გითხრა ამ რამდენიმე წუთის წინ, საფრანგეთის სოციალისტური პარტია არ მოიხრის ქედს მომხდარი ფაქტის წინაშე საქართველოს მიმართ, არ დაადასტურებს უსამართლო პოლიტიკას დაჩაგრისა და დამონაევას. სოციალისტურ ინტერნაციონალთან ერთათ ჩვენ განვაგრძობთ ჩვენს მოქმედებას ერთა უფლებების დასაცველათ.

ჩვენი სოციალისტური მოქმედება გადაბმულია თქვენს მოქმედებასთან. ეს ჩვენი საერთო საზრუნავია.

თქვენ იცით, რა მძიმე სამუშაო გვაწევს ჩვენ ჩვენს ქვეყანაში, რამდენი ძალღონის დახარჯვა მოუწევს საფრანგეთის სოციალისტებს თავის ქვეყნის აღსადგენათ.

და ჩვენი მუშაობა ჩვენს ქვეყანაშიც გადაბმულია ინტერნაციონალის მოქმედებასთან.

მხარს ვუჭერთ რა ყველგან სოციალისტების განმათავისუფლებელ მუშაობას, ჩვენ იმედი გვაქვს ჩვენთვისაც მოძმე სოციალისტურ პარტიების თანამშრომლობის, და ასე, შეერთებული ძალღონით ჩვენ მივალწევთ მთელი კაცობრიობის გადაქმნას ახალ საღ ცხოვრების საფუძველზე და გამარჯვებას მოვუპოვებთ საერთაშორისო სამართლიანობის და სოციალიზმის იდეას, რომელთაც თავის სიცოცხლე შესწირა ჩვენმა მეგობარმა ნ. ჩხეიძემ.

ლ ე ო ნ ე უ ო ს ს ი ტ ყ ვ ა .

საფრანგეთის შრომის გენერალურ კონფედერაციის სახელით (C. G. T.), უღრმეს თანაგრძნობას უცხადებს ქართველ ამხანაგებ იმ დიდ მწუხარებაში, რომელსაც ისინი განიცდიან მუშათა კლასის განთავისუფლებისათვის დიდი მებრძოლის, ამხანაგ ჩხეიძის დაკარგვის გამო.

ბ. ჰეროლდის სიტყვა.

(ადამიანის და მოქალაქის უფლებათა დამცველ ლიგების საერთ. ფედერაცია.)

ადამიანის და მოქალაქის დამცველ ლიგათა საერთაშორისო ფედერაციის სახელით ნ. ჩხეიძის ხსოვნას მიესალმება ბ. ჰეროლდი, ფრანგულ ლიგის ვიცეპრეზიდენტი. საერთაშორისო ფედერაცია განსვენებულს პატივს სცემს არა მარტო როგორც ქართული ლიგის თავმჯდომარეს, არამედ როგორც საერთაშორისო დემოკრატიის იდეალებისათვის ცნობილ და შეუდრეკელ მებრძოლს.

ამხ. ლიევიციის სიტყვა.

(ებრაელ სოციალ. პარტიის წარმომადგენელი)

ებრაელ სოციალისტურ პარტიის (პოპულე ციონ) წარმომადგენელი, სხვათა შორის აღნიშნავს კ. ჩხეიძის მიერ დაუვიწყარ დაცვას თვითმყრობელობისაგან რუსეთში ჩაგრულ და დევნილ ებრაელ ხალხის და იმ ღრმა სიმპატიას, მადლობის გრძნობას და პატივისცემას, რომლითაც აღნიშნულია ებრაელთა გულში განსვენებულის ხსოვნა.

ბ. პუსტას სიტყვა.

ესტონეთის წარმომადგენელმა პარიზში. მოკლე სიტყვაში მოიგონა თავისი პირადი ნაცნობობა კ. ჩხეიძესთან და ის ღრმა სიყვარული და თანაგრძნობა, რომელიც ბათუმის მცხოვრებლებმა გამოიჩინეს განსვენებულისამდის, როცა მისი პეტროგრადში გარდაცვალებული ვაჟი დაასაფლავეს ამ ქალაქში 1917 წელს, რის მოწმე ყოფილიყო ბ. პუსტა.

ა. ი. ხატისიანის სიტყვა.

(სომხურ რევ. პარტიის «დაშნაკტუტიუნის» წარმომადგენელი)

სომხეთის დემოკრატიულ რესპუბლიკის და სომხურ რევოლუციურ პარტიის — «დაშნაკტუტიუნის» სახელით ნ. ს. ჩხეიძის ახლად გათხრილ საფლავზე მომაქვს ღრმა მწუხარება და გლოვის გრძნობა. სომხეთის ხალხს მიაჩნდა ნ. ს. ჩხეიძე ქართველ პატრიოტად, რომელიც ამასთანავე იცავდა როგორც რუსეთის, აგრეთვე მისი უშუალო მეზობელ ხალხთა—სომხების და კავკასიის სხვა ერთა—ფართო მასების ინტერესებს. ჯერ კიდევ 1907-8 წლებში, როცა ჩხეიძის ხმა პირველად გაისმა სახელმწიფო დუმაში, სომხეთის ხალხის მასებმა იგრძნეს მასში თავისი ინტერესების წარმომადგენელი და მას შემდეგ ჩხეიძის სახელი ძვირფასია ყველა იმათთვის, ვინც იბრძოდა თავისი და თავისი მეზობლების თავისუფლებისათვის. მტკიცე ნების და ურყევი რწმენის კაცმა, როგორც სჩანს, ვერ აიტანა დევნილობის დახშული ატმოსფერო. მაგრამ ქართველი ხალხი ჩვეულოა მსხვერპლის და უბედურების სიმტკიცით შეხვედრას- თვით ჩხეიძე, თავისუფლებისათვის დაღუპულ მის ამხანაგების დასაფლავებიდან გარკვეულბული ენერგიით მიაშურებდა ბრძოლას. და დღეს, ძვირფასო მეგობრებო, ქართველებო, რომელნიც შემოკრებილნი ხართ ნოვ ქორდანის ირგვლივ, თქვენ წახვალთ აქედან, როგორც მიდის დაღუპულ წინამძღოლის საფლავიდან მხედართა რაზმი: კიდევ უფრო განმტკიცებული სულით ახალი ბრძოლისათვის, ახალ გამარჯვებისაკენ. და ეს სიმტკიცე ბრძოლაში და მისი რწმენის ერთგულება იქნება საუკეთესო ვვირგვინი მის საფლავზე. და ჩვენ, მის ახლად გაჰრილ საფლავთან მგლოვიარეთ მღვდომნი, ვიზიარებთ თქვენ სევდას, მაგრამ ვიზიარებთ აგრეთვე უკეთესი, ბრწყინვალე მომავალის რწმენასაც. და როცა დადგება გამარჯვების განთიადი, ყველანი ჩვენ მოკრძალებით მოვიგონებთ ჩხეიძეს, ერთ ერთ მტკიცე, ბრწყინვალე მებრძოლს საქართველოს, კავკასიის და მთელი რუსეთის თავისუფლებისათვის. ამ რწმენით და ამ გრძნობით ჩვენ ვიზიარებთ ქართველი ხალხის ღრმა მწუხარებას.

ბ. ა. მ. თოფჩიბაშევის სიტყვა.

ბ. თოფჩიბაშევა, ადერბეიჯანელების და ჩრდილო კავკასიის მთიულების სახელით გამოსთქვა ღრმა მწუხარება ნ. ს. ჩხეიძის ტრალიკულ გადაცვლების გამო და აღნიშნა ის დიდი ღვაწლი, რომელიც განსვენებულს მიუძღოდა არა მარტო თავის ქვეყნის, არამედ აგრეთვე მეზობელ ერთა განთავისუფლებისათვის და დამოუკიდებლობისათვის ბრძოლაში.

ბ. გ. გვაზავას სიტყვა.

საქართველოს პარტიათა დელეგაციის სახელით. ბ. გიორგი გვაზავამ დაახასიათა კ. ჩხეიძის მოღვაწეობა ჯერ რუსეთში, საცა ის წარგზავნა ქართველმა ერმა, რომელმაც გაიგო და დააფასა მისი ღირსეული შვილის გულისცემა. წარგზავნა ცარიზმთან და რუსეთის იმპერიალიზმთან საბრძოლველათ. ამ ბრძოლაში ჩხეიძემ გამოიჩინა უდიდესი ნიჭი და ენერჯია; ის იყო უპირველეს პოსტზე რუსეთის რევოლუციონარულ რუმელმაც დაამხო ცარიზმი და იმპერიალიზმი. აღსდგა საქართველო. ჩხეიძე ერთხმით იქნა არჩეული დამფ. კრების თავმჯდომარეთ. ჩხეიძე იყო სოციალისტი, ის თვალყურს ადევნებდა საერთაშორისო დემოკრატიის ბრძოლას. მარა არ ივიწყებდა საქართველოს თავისებურ კულტურას, საუკუნოებათა ბრძოლაში მოპოებულ უფლებას. მისი ხელმძღვანელობით შეიმუშავა დამფ. კრებამ სანიმუშო კონსტიტუცია და ააგო მშვენიერი შენობა თავისუფალ რესპუბლიკისა. როცა რუსეთის ძველმა იმპერიალიზმმა ისევ წამოჰყო თავი და დასცა საქართველო, დაქრილმა, სისხლით შეღებილმა ერმა გადასცა თავისი ეროვნული დროშა თავის ერთგულ შვილს, ჩხეიძეს. და ეს დროშა მას ხელიდან არ გაუშვია.

ჩხეიძის უკანასკნელი აქტი იყო თავის განწირვა, მსხვერპლად მიტანა სიცოცხლის იმ საკუთრებებზე, რომელსაც მსოფლიო შეგნება და სინდისი ეწოდება. ასეთი თავგანწირულება უქმად არ ჩაივლის.

ა. ფ. კერენსკის სიტყვა.

ჩემთვის არავის დაუვალდებია სიტყვის წარმოთქმა, მაგრამ მე არ შემეძლო არ მელაპარაკნა დღეს. 5 წლის განმავლობაში რევოლუციამდე ჩხეიძე და მე ერთად ვიდოდი იმ საქმისათვის, რომელიც ჩვენ ყველას გვაერთებდა. ერთად მივალყობო ჩვენ იმ საფეხურს, რომელიც მაშინ დაიდგინა ხიდათ იყო მიჩნეული, ხოლო ნამდვილათ გოლფოთათ იქცა. და მაშინ, როცა ჩვენ ერთად ვიდოდი, ჩვენ ვიცოდით, რომ ერთი მიზანი გვქონდა. მაგრამ წავიდა დრო და ქამი. და ესლა ბევრს ჰგონია თითქოს არაფერი იყოს საერთო ჩვენს შორის, რომლებიც მაშინ ერთ მიზანს ვემსახურებოდით.

ჩვენ მიერ განცილებილი კატასტროფის სიღრმის განსაზომავად საკმარისია გავიხსენოთ, რომ აი ჩვენ—ისა და მე. რომლებიც თითქმის ყოველდღე ვხვდებოდით და ვესაუბრებოდით ერთმანეთს, სრულიად არ ვლაპარაკობდით მრავალ წლების განმავლობაში და ესლა კვლავ ავმეტყველდით. მხოლოდ ერთი სამუდამოთ მიძინებული, მეორე კი მის საფლავის წინაშე...

დევნილობის წლებში ჩვენ ვერ ვპოვეთ საერთო ენა. ამანვე ესლა შეიძლება აშკარათ ლაპარაკი; ეს არ უნდა დავფაროთ. ჩვენს შორის აღიმართა ახალი აჩრდილი. აღიმართა სამშობლო: საქართველო და რუსეთი. აქ ითქვა, «რუსეთიდან მოვიდა ის საშინელება, რომელმაც საქართველო გასრისაო.» მაგრამ ამავე საშინელებამ გასრისა ხომ რუსეთის ხალხი.

როცა ყოველივე გაქრა, თქვენ იგრძენით თქვენი სამშობლო. თქვენ მას იცნობდით წინეთაც, სანამ თავრიდის სასახლეში მოხვიდოდით, მაგრამ თქვენი სამშობლო თქვენ განსაკუთრებულ ძალით იგრძენით ჩვენი საერთო დამარცხების შემდეგ, თავის ღვიძლ სამშობლოს მსურვალე სიყვარულში ჰპოვა ჩხეიძემაც ახალი ენერჯიის და აღდგომის ვანების წყარო. ჩვენ ვუცქეროდით მას, გიცქეროდით თქვენ, რომლებიც ჩამოშორდით რუსეთის საქმეს. და თქვენმა მაგალითმა ბევრ ჩვენგანს ასწავლა ჩვენი საკუთარი სამშობლოს სიყვარული. ჩვენ მიგზვდით, რომ ყველა ხალხთათვის საერთო იდეალებისათვის ბრძოლაში საქირაა ღრმით შეიგნო შენი ეროვნული სხვაობა. და აი, თქვენი სამშობლოს სიყვარულით თქვენ ასწავლეთ ბევრს ჩვენგანს სამშობლოს გრძობის შეგნება. და ჩვენ ამას უნდა უმადლოდეთ აგრეთვე ნ. ს. ჩხეიძეს, ამ გულწრფელ ქართველ პატრიოტს. უნდა გამოვქედოთ შეგნება მთლიანობის, უნდა ვაღვიაროთ, რომ ხალ-

ხთა ბრძოლაში არის განცალკევებული თვითშეგნებული ეროვნული კოლექტივები. ვალვიარებ რა აქ ჩემს რუსულ თვითობას, მე ვალვიარებ აგრეთვე თქვენს უფლებას თქვენს სამშობლოზე.

მრწამს, რომ დადგება ქაში, როცა კვლავ ერთად ვივლით ჩვენ—თანასწორნი და თავისუფალნი. მაგრამ რატომ მხოლოდ აქ, გათბრილ საფლაზე, ველაპარაკდით ჩვენ ამის შესახებ? ეს გაცილებით უფრო ადრე უნდა გვეთქვა და, ვინ იცის, იქნებ მაშინ არ ეგრძო მას ეს საბედისწერო სასოწარკვეთილება... თქვენ გგონიათ, ჩვენთვის უფრო იოლი იყო ეს წლები?

რა უთახხმობდაც არ უნდა იყოს ჩვენს შორის, უნდა ითქვას, რომ ჩხეიძე წავიდა მას შემდეგ, რაც შეასრულა დიდი საქმე—და არა მხოლოდ საქართველოსთვის, არამედ მთელი რუსეთისთვისაც. და როცა მის ცხედარს სამშობლოში წაასვენებენ, ჩვენ გეტყვი: გამოატარეთ ის ჩვენს ქალაქებში, ჩვენც მოგვეციო შეძლება ქედი მოვიხაროთ იმის წინაშე, ვინც ჩვენი სამშობლოს მეგობარი და თქვენის შვილი იყო.

ი რ. წ ე რ ე თ ლ ი ს ს ი ტ ყ ვ ა -

(წარმოთქმული ფრანგულათ)

ვიღებ რა სიტყვას საქართველოს სოციალდემოკრატიულ მუშათა პარტიის სახელით ჩვენი კ. ჩხეიძის ცხედრის წინაშე, ვიცი, რომ ვერ შევძლებ გამოვთქვა ის ტკივილი, რომელსაც განვიცდიოთ ჩვენ აქ და რომელსაც იგრძობს მუშათა კლასი და მთელი ხალხი იქ, საქართველოში. მე ეს არ ძალმიძს და ამას არც შევეცდები. მე ვცდი მხოლოდ მოგაგონოთ აქ საქმე, რომელსაც ჩხეიძემ უკლებლივ შესწირა თავისი თავი; პოლიტიკური მოღვაწეობა, რომელიც ავსებდა მის სიცოცხლეს და რომელმაც მიიყვანა იგი უკანასკნელ საბედისწერო ტრადედიამდე.

ჩხეიძის მოღვაწეობის შუაგული—ეს 1917 წლის რევოლიუციაა, ის დიადი თებერვლის რევოლიუცია, რომელმაც რუსეთის ყველა ხალხთა ცხოვრება ძირიან-ფესვიანათ შეარყია. ჩხეიძე წარმოადგინა ამ რევოლიუციის არა მარტო აღფრთოვანებულ, იმედით სავსე ხანას, როცა პეტროგრადის მუშათა საბჭო, მისი თავმჯდომარეობით, ამცნობდა ქვეყნიერებას ცარიზმის მრავალასწლოვანი უღლის დამსხვრევას; ის წარმოადგენს აგრეთვე რევოლიუციის წინა ხანას, სასუს მსხვერპლით და ბრძოლით სოციალისტურ პროლეტარიატისა, და თავისუფლების ხან-მოკლე გამარჯვების შემდეგ ამდგარ ტრადიკულ წლებს, როდესაც ძველი მონობის ნანგრევებიდან წარმოიშვა ახალი ტირანია, მით უფრო სახარელი და აუტანელი, რომ ის რევოლიუციის სახელით გამოდის.

30668

ის იყო შვილი ჩაგრულ პატარა ხალხისა, რომელიც რუსეთის ყველა ხალხებთან ერთ ბედს განიცდიდა. სიყრმიდანვე, თავისი სიცოცხლე უძღვნა მან მშრომელთა განთავისუფლებას, სოციალისტურ დემოკრატიის დიადი იდეებით მათ გამსუკავლვას. ეს იყო ხანა მუშათა მოძრაობის წარმოშობისა, თვითმპყრობელობის საშინელ რეჟიმის პირობებში სოციალისტურ ორგანიზაციების შექმნისა,—გმირული ხანა რევოლიუციის სამზადისის, რომელმაც 1905 წ. ცარიზმის წინააღმდეგ თავის პირველი დიდი იერიში მიიტანა. ამ დროს ჩხეიძე, საქართველოს მუშათა კლასის და რევოლიუციურ ხალხის ერთი ბელადთაგანი, სათავეში უდგა მოძრაობას თავის ქვეყანაში, სადაც ბრძოლამ განსაკუთრებით მწვავე ხასიათი მიიღო.

ამ პირველი შეტევის დამარცხებამ ვერ შეარყია მასში რწმენა რევოლიუციის იდეის გამარჯვების. და როდესაც რეაქციამ თავისი, რევოლიუციონურ ძალებზე გაბატონება დაავიოვინა 1907 წლის 3 ივნისის სახელმწიფო გადატრიალებით, გააუქმა 1905 წელს მოპოებული თავისუფლებები და დააწესა საარაკოთ შეზღუდული 3 ივნისის საარჩევნო კანონი, ჩხეიძე იყო ის კაცი, რომლის სახელის ირგვლივ გაიმარდა საქართველოში ბრძოლა საარჩევნო კანონის ზღუდეების გადასალახავათ და მებატონეთა დუმაში მუშათა კლასის წარმომადგენელის წარსავაზნათ.

ჩხეიძე არჩეულ იქნა დეპუტატთ მესამე დუმაში და აქ გახდა არა მარტო ქართული სოციალდემოკრატიის, არამედ მთელი რუსეთის მუშათა კლასის მისწრაფებათა გამომხატველი. თავდაპირილი საკუთარ ძალის შეფასებაში, ის არასოდეს ასეთ ფართო ასპარეზისკენ არ მიილტვოდა, მაგრამ რაკი ზედმა ეს მიუჩინა, მან აქ გამოიჩინა ზომა მთელი თავის სულიერ ძალისა.

რუსეთის რევოლიუციის ისტორიკოსები ხშირათ აღნიშნავენ იმ, მათთვის საო-

ცარ. გარემოებას, რომ რუსებისგან ტომით განსხვავებულმა ადამიანმა, რომლის გარეგნობაში და კილოში მკვეთრათ ისახებოდა მისი ეროვნება, მისი შორეული პატარა ქვეყნის ნიშნობლივი თვისებები, შესაძლო გამოხატულება მიეცა მთელი რუსეთის სოციალისტურ დემოკრატიის უღრმეს მისწრაფებათათვის, გამხდარიყო საყოველთაო აღიარებული მისი წარმომადგენელი და არა თუ მუშათა კლასის, არამედ თვის მოწინააღმდეგეთა პატივისცემაც დაემსახურებოდა. ეს მოხდა იმიტომ, რომ მისი სიტყვები, აღსაყვებლად ბასრი ირონიით და სარკაზმით—როცა ის ცარიზმის ბოროტმოქმედებას ამკლავებდა,—გამსუვალული მხურვალე რწმენით—როცა ის რევოლიუციის-გარდაუვალ გამარჯვებას წინასწარმეტყველებდა,—გამოხატავდნენ მისგან შესისხლბორცებულ ტანჯვასა და ბრძოლას მის მშობელ ჩაგრულ ხალხსას. აქ იყო წყარო ამ სიტყვების დაუძლეველ სიძლიერის და სიცოცხლისა.

ყველა ვისაც თვალყური უდევებია 1917 წლის რევოლიუციის მსვლელობისათვის, იცნობს მის როლს ამ რევოლიუციის დასაწყისში, მის პასუხისმგებლობის გრძობას, მის უდაო გავლენას და მისგან გამოჩენილ ენერჯიას, რომლითაც ის ცდილობდა რევოლიუცია დემოკრატიის და თავისუფლების საფუძველზე განემტკიცებია.

ამ ადამიანმა რომელმაც აქ, უცხოეთში, გაკვირვებულ, მაგრამ გარეგნულათ მშვიდ პირობებში, თავისი ხელით მოისწრაფა სიცოცხლე, თითქოს მას ძალა არ ქონოდა ცხოვრების განსაცდელის გადასატანათ,—იქ, რევოლიუციის ქარტინელში, საგარეო თედასხმის მოლოდინში, სამოქალაქო ომის საშიშროებაში, სახალხო კრებებზე, აბოზოქრებულ ქუჩებში, უმაგალითო ენერჯიის და სულის სიმაგრის თვისებები დაგვანახა. არა თუ პოლიტიკური სიძნელენი ვერ სტეხდენ იქ იმ დროს მის ენერჯიას, არამედ ასეთივე გასაოცარი სიმტკიცით იტანდა ის იმ დროს თავის პირადი ცხოვრების ტრალიკულ განსაცდელსაც.

იმ დღიდან რაც ჩხეიძემ სასიკვდილოთ დაიპირა თავი, ჩემ თვალ წინ ერთი სურათი დგას, ერთი ფაქტის მოხანება, რომლის მოწამე გავხდი 1917 წლის რევოლიუციის პირველ ხანაში. ჩხეიძე და მე ერთად ვიმყოფებოდით დროებითი მთავრობის და საბჭოთა წარმომადგენლების გაერთიანებულ კრებაზე, და აი იქ, შუალამისას, ტელეფონით ამცნეს მას დიდი უბედურება: შენი ვაჟი—ჩხეიძეს პყავდა სა: მი ქალი და მხოლოდ ერთი ვაჟი—უეცარი შემთხვევით სიკვდილის მსხვერპლი გახდა. მიუხედავად ამ საზარელი ცნობისა, ჩხეიძე დარჩა სხდომაზე, არ მიატოვა ადგილი, სადაც წყდებოდა უმნიშვნელოვანესი საკითხები რევოლიუციის პოლიტიკისა. ამის უფლება მან თავის თავს არ მისცა, რადგან სთვლიდა, რომ ის ხალხის სამსახურში, სარევოლიუციო პოსტზე იყო. მხოლოდ დილის 2 საათზე დაბრუნდა ის შინ თავის ვაჟის უსულლო გვამის სანახავათ. მისი საბრალო მეუღლე, რომელიც ახლა აქაა, მისი კუბოს წინაშე, იმ დროს ელოდა მას მისი შვილის ცხედრის წინაშე. მეორე დღეს ჩხეიძე ისევ თავრიდის სასახლეში იყო, საიდანაც საბჭო მთელ რევოლიუციურ მოძრაობას ხელმძღვანელობდა.

ასეთი სულიერი ძალა გამოიჩინა ამ ადამიანმა თავის პირად და პოლიტიკურ ცხოვრების განსაცდელის დროს.

შემდეგ დადგა ხანა მისი მუშაობისა საქართველოში. რუსეთში ბოლშევიზმის გამარჯვების შემდეგ მან მთელი თავისი ძალაღნე მოახმარა საქართველოს დემოკრატიულ რესპუბლიკის შექმნას და განმტკიცებას, რომელსაც მუშათა კლასი ხელმძღვანელობდა და ასულდგმულედა. იქაც იმ განსაცდელთა და საშიშროებათა შორის, რომელნიც ყოველი მხრიდან ემუქრებოდნენ საქართველოს, ის შეუდრეკლოთ, თავდავიწყებით შრომობდა დღე და ღამე, ხელმძღვანელობდა და ამხნევებდა თავის ხალხს.

მაშ როგორ მოხდა, რომ მან, ვინც ადამიანის სიმტკიცის ასეთი მაგალითები მოგვცა, ვინც არასოდეს, ბრძოლით აღსაყვებ ცხოვრების განმავლობაში, არ შემდრკალა, როგორ მოხდა რომ ასეთმა ადამიანმა აქ თავის ხელით სიცოცხლე მოისწრაფა და მით თითქოს სისუსტის ტრალიკული ნიშანი გვიჩვენა?

უეჭველია, განსაკუთრებით მძიმე იყო მისი ცხოვრება ლტოლვილობაში. ნივთიერი გაკვირვება, წუხილი ცოლსა და უმცროს შვილზე, რომლებიც აქ იზიარებდნენ მის გაკვირვებულ არსებობას, ფიქრი მის ორ ქალიშვილზე, რომლებიც დარჩნენ საქართველოში, საბჭოთა რეჟიმში, საზარელი ამბები სააშობლო ქვეყნის აწიოკების, ამხანაგების დახვრეტა—ყველაფერი ეს მძიმე ლოდით აწევებოდა მის მგრძობიარე გულს.

მაგრამ, მიუხედავად ყველა ამისა, ეს არ არის საკმარისი ზისი საბედისწერო ნაშრომის ასახსნელათ. ის გაუძლებდა ყოველ განსაცდელს—ამას მოწმობს მთელი მისი ბრძოლით და მსხვერპლით აღსავსე წარსული—რომ ამავე დროს მას არ მოსპობდა თვით წყარო მისი სულიერი სიმტკიცისა.

როცა ვცდილობ ვავერკვა ჩვენს ჩხეიძის ამ უკანასკნელ აქტში, მე ვფიქრობ იმაზე, რაც მთელი მისი ცხოვრების დამახასიათებელი ნიშანი იყო: მთელი მისი არსებობის განმავლობაში ის დაკავშირებული იყო მასებთან, რომელთა მისწრაფებებს გამოხატავდა, რომელთათვის თავს საქიროთ გრძობდა და რომლებთანაც კავშირი მისი ძალის და სიმტკიცის წყაროს შეადგენდა. ეს თვისება, შეიძლება, ყველა სხვა თვისებებზე უფრო დამახასიათებელი იყო ჩხეიძისათვის. არასოდეს წინათ მას არ განუცდია ემიგრაცია, არასოდეს არ მოწყვეტილა იმ ხალხს, რომელსაც წარმოადგენდა და ემსახურებოდა. ჩვენს შორის ყველა სხვაზე მძიმეთ განიცდიდა ის თავის მოქმედების არეზე მოშორებას, ყველაზე უფრო ეხუთებოდა სული ემიგრაციაში. დაკარგა რა უშუალო კავშირი ხალხთან, მასთან ერთად დაკარგა მან ამტანობის და გამძლეობის ძალაც. თვით მძლავრი მუხაც, ქარიშხალით წაქცეული, მშობლიურ ნიადაგს მოგლეჯილი, იღუპება.

და ჩხეიძეც ამგვარად დაიღუპა.

მას თავდავიწყებით უყვარდა მშობელი ხალხი და მთელი თავისი არსებით სწამდა თავისუფალ ხალხთა მომავალი ძმობა. ის ებრძოდა ბოლშევიკურ იმპერიალიზმს და ტირანიას, იცავდა საქართველოს დამოუკიდებლობას, და თან მას არასოდეს არ ავიწყდებოდა იდეური ერთობა რუსეთის სოციალისტურ დემოკრატიასთან,— არც განვლილი საერთო ბრძოლანი. არც აწინდელი საერთო მისწრაფებანი.

ის ამყარებდა თავის იმედს მსოფლიო სოციალისტურ მოძრაობაზე, რომლის ზრდა მოასწავებს მშრომელთა და ჩაგრულ ხალხთა განთავისუფლებას.

მისი სახელი დაკავშირებულია წამებულ საქართველოს და სოციალისტურ დემოკრატიის საქმესთან.

მისი ცხოვრება გამოსახულებაა მისი ქვეყნის ბრძოლის ეროვნულ და სოციალურ განთავისუფლებისათვის. მისი სიკვდილი გამოხატავს ქართველი ხალხის ტრალიკულ ბედის ტკივილს.

შემდეგ ირ. წერეთელმა რუსულ ენაზე მიმართა დამსწრე რუს ამხანაგებს:

ჩხეიძის საფლავზე მე არ შემიძლია ცალკე არ მოგმართოთ თქვენ, რუს ამხანაგებს, რომლებთანაც ამდენი რამ დაკავშირებულია ჩხეიძის და მთელი ქართველი მუშათა კლასის ცხოვრებაში და მოღვაწეობაში.

თქვენთვის საქირო არაა გითხრათ, თუ ვინ იყო ჩხეიძე და რა დავკარგეთ ჩვენ მისი სიკვდილით. თავისი მუშაობის მრავალი და პასუხსაგები წლები გაატარა მან თქვენს რიგებში, რუსეთისა და საქართველოს მუშათა კლასის საერთო იდეალებისათვის ბრძოლაში.

მე მინდოდა მეთქვა თქვენთვის, რომ შეგნება სულიერი კავშირისა რუსულ პარტიასთან, რუსეთის სოციალისტურ დემოკრატიასთან არასოდეს არ შესუსტებულა ჩხეიძის გულსა და გონებაში. რუსეთისაგან სახელმწიფოებრივად გამოყოფილი საქართველოში ის იცავდა იმედს საერთო იდეალებს, რომელიც რუსეთში აფრთხილებდა მას. მან შეინარჩუნა სულიერი კავშირი რუსეთის სოციალისტურ დემოკრატიასთან და ღრმად აფასებდა მას არა მხოლოდ იმიტომ, რომ წაურცხელი იყო მის სულში მოგონება თვითმპყრობელობის კანუმატების და ჩვენ მებრძოლთა სისხლით აღბეჭდილ საერთო მუშაობის განვლილ დღეების. არამედ იმიტომაც, რომ მას ესმოდა შინაგანი იდეური კავშირი აგრეთვე ჩვენს ეხლანდელ მისწრაფებათა შორის.

მას ნათლად ჰქონდა შეგნებული, რომ საქართველოს მუშათა კლასის ბრძოლა ეროვნულ და სოციალურ განთავისუფლებისათვის შინაგანი კავშირითაა გადაბმული რუს სოციალისტურ დემოკრატიის ბრძოლასთან ბოლშევიკური ტირანიის წინააღმდეგ. იმ ტირანიის. რომელიც ისეთივე შეუბრალებლობით ჩაგრავეს რუსის ხალხს, როგორც საქართველოს ერს.

მან იცოდა, რომ ეს შეგნება ცხოველია თქვენშიაც. ამ სულიერმა კავშირმა, ამ მუშათა კლასის ინტერესების ერთობამ, თავისი გამოხატულება პპოვა არა მარტო თქვენს მიერ აქ ჩხეიძის საფლავზე წარმოთქმულ სიტყვებში, არამედ აგრეთვე იმ ძმურ

დახმარებაში, რომელიც რუსეთის სოციალისტურმა დემოკრატებმა აღმოუჩინა ბრძოლ ქართველ პროლეტარიატს.

საქართველოს მუშათა კლასი არასოდეს არ დაივიწყებს—და ჩხვიძე მას მუდამ მოაგონებდა ამას—რომ საქართველოს თავისუფალ თვითგამორკვევის, მისი დამოუკიდებელი არსებობის უფლებას იცავს არა მარტო ქართველი მუშათა კლასი, არა მარტო ევროპის სოციალისტური პარტიები, არამედ მათთან ერთად რუსეთის პროლეტარიატის წარმომადგენლებიც. ქართველ მუშათა კლასის ბრძოლის უმძიმეს წუთებში თქვენ ყოველთვის აგიმალეობით ხმა საქართველოს დასაცავათ, და ამ ძმურმა დახმარებამ იმ ხანაში, როცა თქვენც მიიმე, საშინელი მსხვერპლით სავსე ბრძოლის წარმოება გიხდებათ, არ შეიძლება კიდევ უფრო არ განამტკიცოს ქართველ და რუს მუშათა კლასის სულიერი კავშირი.

აფასებდა რა ჩვენს იდეურ ერთობას მუშათა კლასის იდეალების განხორციელების საქმეში, ჩხვიძე იმასაც გრძნობდა, რომ სოციალისტურ დემოკრატიის განმტკიცება რუსეთში იქნება საუკეთესო გარანტია საქართველოს თავისუფალი და დამოუკიდებელი ეროვნული განვითარებისა. ის მუდამ ცდილობდა განემტკიცებია ეს შეგნება ქართველ მუშათა კლასში.

და ის გარემოება, რომ ჩხვიძის საფლავზე, საერთო გლოვაში, რომელმაც ჩვენ მოგვიცვა, ასეთი სიცხველით იჩინა თავი რუსის და ქართველი პროლეტარიატის კავშირმა, მოწმობს, რომ ჩხვიძე სიკვდილის შემდეგაც იმავე გრძნობებს აღვიძებს ჩვენში, რომელთაც სიცოცხლეში გვიღვიძებდა...

კარლოს დასაფლავება. ე. გეგეჭკორი ამბობს სიტყვას.

ხ ა მ ძ ი მ რ ი ხ დ ე პ ე შ ე მ ი და წ ე რ ი ლ ე მ ი.

(ე. ჩხვიძის გადაცვალების გამო)

ამხ. ირაკლი წერეთელმა, ჩვენი პარტიის წარმომადგენელმა სოციალისტურ ინტერნაციონალში, მიიღო მრავალი დეპეშები და წერილები სხვა და სხვა ძმურ სოციალისტურ პარტიებისაგან, რომელნიც ვერ დაესწრენ კარლო ჩხვიძის დასაფლავებას.

ვაქვეყნებთ აქ ამ მიმართებებს:

სოციალისტური მუშათა ინტერნაციონალი.

ციურხი. 13 ივნისი. თვითმპყრობელობის წინააღმდეგ შეუდრეკელ მებრძოლის და სოციალისტურ საქართველოს საუცხოვო მოღვაწის ტრადიკულათ სიკვდილი გამოიწვევს ყველა ქვეყნის მუშათა ღრმა თანაგრძნობის თქვენი პარტიისადმი.

სოც. მუშ. ინტერნაციონალის სეკრეტარიატის სახელით
აფლგონი.

ინგლისის მუშათა პარტია.

ჩემო ძვირფასო წერეთელო!

ღრმა მწუხარებით წავიკითხე ცნობა ჩვენ ამხანაგ ნიკოლოზ ჩხეიძის ესოდენ მძიმე პირობებში გარდაცვალების შესახებ. მას შემდეგ რაც მან მთელი თავისი სიცოცხლე შესწირა რუსეთის მუშათა კლასს, რომელმაც ყველაზე უფრო პასუხსაგები პოსტი ჩააბარა მას, ჩხეიძეს მოეპოვა საშუალება აზრით და საქმით ემსახურა თავის სამშობლო ქვეყნის მუშათა კლასისათვის. ამ წუთში ყველა სოციალისტი მოიგონებს მის თავდადებით და მხნევერპლით აღსავსე ცხოვრებას, ყველანი გამოსთქვამენ იმედს, რომ ჩხეიძის თანამემამულენი და ამხანაგები მალე შესძლებენ თავისუფლათ დაუბრუნდენ თავის სამშობლოს, თავის ოჯახს.

ლონდონი, 14 ივნისი. გულწრფელათ თქვენი პრეტურ ჰენდერსონი.

ბელგიის მუშათა პარტია.

ძვირფასო მეგობარო!

გულწრფელ მადლობას გიძღვნი თქვენი 12 ივნისის წერილისათვის, რომელშიც იძლევი უფრო დაწვრილებითი ცნობებს ჩვენი საბრალო ამხანაგ ჩხეიძის გადაცვალების შესახებ.

ზედმეტი იქნება გითხრათ, თუ რა ღრმა მწუხარება გამოიწვია ჩვენში საქართველოს სოციალიზმის და ამასთან ერთათ მთელი რუსეთის მუშათა მოძრაობის ერთი ბრწყინვალე წარმომადგენელთაგანის ასე ტრადიკულათ დაკარგვამ.

ჩვენ, რომლებიც განუწყვეტელი ყურადღებით ვადევნებდით თვალყურს თქვენი ბედკრული ქვეყნის ისტორიას ამ უკანასკნელ წლების განმავლობაში. უკეთ მივხვდებით ვინემ სხვა იმ გულის მომწვევებ ტრადედას, რომელიც უნდა დატრიალებულიყო ისეთ რჩეულ ადამიანის სულში, როგორიც იყო ჩხეიძე, «უალრესათ პატივცემული და საყვარელი მასწავლებელი, დიადი გულის პატრონი კაცი, რომელმაც მთელი თავისი სიცოცხლე ჩაგრულთა განთავისუფლების საქმეს შესწირა».

მისი სიკვდილი—ეს ახალი გვერდია საშინელებისა, რომელიც მიემატება მილიტარისტულ და კაპიტალისტურ კომუნიზმის ჩექმის ქვეშ ყოველგვარი უფლების დარღვევით გათელილ საქართველოს წამების ისტორიას.

შემიძლია გთხოვოთ, გადასცეთ ქართველ ამხანაგებს უღრმესი თანაგრძნობა ბელგიის მთელი მუშათა კლასის; უთხარით მათ, რომ ბელგიის მუშათა პარტია, დუხპირ აწმყოს მიუხედავათ, არ კარგავს იმედს და რწმენას, რომ რამდენი ნანგრევთა გორებიც უნდა დადგას ბოლშევიზმმა თქვენს სამშობლოში, ეს უკანასკნელი მაინც აღსდგება ერთ დღეს უფრო ღამაზი და უფრო მხნე, ვიდრე ოდესმე.

გულითადი სალამით გენერალური მდივანი ი. კანაზხბრუკი.

ბრიუსელი, 14 ივნისი.

რუსეთის სოც.-დემ. მუშათა პარტია.

ბერლინი. 12 ივნისი. ღრმათ აგვადელვა ტრადიკულმა გადაცვალებამ თავისუფლებისა და სოციალიზმისათვის სახელოვან მებრძოლისა, რომელიც ასე ინტიმურათ იყო დაკავშირებული რუსეთის მუშათა კლასის ბრძოლებთან. ჩვენი პარტიის სახელით წრფელ თანაგრძნობას უცხადებთ ქართველ ამხანაგებს.

დანი, ანრამიკიანი.

რუსეთის სოც.-რევოლიუციონერთა პარტია.

ძვირფასო ირაკლი გიორგის ძე!

სულ ახლა გავიგე ჩხეიძის ტრადეკული გარდაცვალება და საშინელი შეძრწუნებული ვარ ამ ამბავით.

სოციალისტ-რევოლიუციონერთა პარტიის სახელით გთხოვ გადასცეთ საქ. სოციალდემოკრატის ჩვენი უღრმესი სამძიარო და თანაგრძნობა.

ჩემი ამხანაგები, რომელნიც უფრო ახლო იცნობენ მას და პირდაპირ მონაწილეობას იღებდნენ მასთან ერთად იმ ისტორიულ მოვლენებში, რომლებშიც მას უდიდესი როლი ხვდა წილათ—რუსეთში და საქართველოში—ჩემზე უკეთ გეტყვიან, რა დიდი დანაკლისია მისი დაკარგვა როგორც თქვენთვის, ისე რუსეთის და საერთაშორისო სოციალისტებისათვის.

იმ იშვიათი შეხვედრებიდან, რომელიც მქონდა ამ თქვენ მეგობართან უცხოეთში, მე დამრჩა მომხიბლველი შთაბეჭდილება. ბოლივიეტი წმინდა და ვაჟაკური პატიოსანი სულის და მასთან ერთად მწვავე, ნერვიული მგრძობიერება, პირადი და კოლექტიური ტრაგედიის დროს, რომელსაც განიცდის თქვენი მუშათა კლასი და მთელი ვრი. უგულღო ისტორიამ მიიყვანა თქვენი და ჩვენი ქვეყანა, რუსი და ქართველი პროლეტარიატი საშინელ ვახუთულ ჩიხში, სადაც წყდებიან წელში და იხრებიან წრფელი რევოლუციონერები, რომელ პარტიასაც უნდა ეკუთვნოდნენ, რა გამოწრთობილიც უნდა იყონ მრავალწლოვან თავდადებულ ბრძოლაში.

ჩვენ ყველას გვჭირია დიდი ნებისყოფა და ღრმა, შეუდრეკელი რწმენა ჩვენი სოციალისტური გზის სისწორის, რომ განვავრძოთ ეს მიიმე შრომა და არ დავეკარგოთ იმედი, რომ ამ ჩიხიდან გამოსავალი უეჭველათ მოიძებნება.

მე მწამს რომ ჩხეიდის სიკვდილი, ისე როგორც მხეცური მოკვლა ბოლშევიკების მიერ ჯუღელის და სხვა ამხანაგების, ბევრს მუშასა და გლეხს ჩააფიქრებს და აუხელს თვალს იმ რეჟიმის ტრადიკულ უაზრობაზე, რომელიც უმწიკვლო და რწმენით საესე რევოლუციონერებს ხუთავს და ახრჩობს მაშინ, როდესაც ზედაპირზე «პროლეტარიატის დიქტატურის» საფარულ ქვეშ ხარობს და ყვავის კაპიტალისტური მტაცებლობა, ქურდობა, მექრთამობა, უსირცხვილო კომუნისტური კარიერიზმი, რომელთან ბრძოლა, მიუხედავად ვაბოროტებისა, არ შეუძლიათ ლენინის ნაშვირთ.

კიდევ ერთხელ გთხოვთ გადასცეთ თქვენს ამხანაგებს ჩემი გულწრფელი და მხურვალე თანავრძნობა.

პარიზი, 12 ივნ. 26 წ.

ვ. ხუნდემანი.

ლატვიის სოც.-დემოკრატი. მუშათა პარტია.

რიგა, 16 ივნისი. ლატვიის სოციალისტური პარტია წრფელ თანავრძნობას და მწუხარებას გიცხადებთ ქართველ სოციალისტურ პარტიას და თქვენც პირადად მიიმე დანაკლისის გამო.

გიდუნხი.

პოლონეთის სოციალისტური პარტია.

ძვირფასო ამხანაგო!

პოლონეთის სოციალისტური პარტიის აღმ. კომიტეტი ღრმით დამწუხარებულია ჩვენი საერთო მეგობრის—ნიკოლოზ ჩხეიდის უდროოთ გადაცვალეებით.

პოლონეთის მუშათა კლასს ძალიან კარგათ ახსოვს ის, თუ რა როლი ითამაშა ჩხეიდემ კარიზმის წინააღმდეგ ბრძოლის ხანაში და განსაკუთრებით 1917 წელს.

ჩვენთვის ჩხეიდე განსაკუთრებით ძვირფასი იყო იმით, რომ მან პირველმა აღიმაღლა ხმა ძველი რუსეთის იმპერიის დაცემაში პოლონეთის დამოუკიდებლობის სასარგებლოთ.

გთხოვთ გადასცეთ ქართველ ამხანაგებს, რომ ჩვენ საესეებით მათთან ვართ მათ მწუხარებაში.

სოციალისტური სალამით

ცენტრ. აღმ. კომიტ. სახელით მ. ნეცხაიდეჯიხვი.

ვარშავა, 23 ივნისი 1926 წ.

ფინლანდიის სოც.-დემ. მუშათა პარტია.

ძვირფასო ამხანაგო!

მაქვს პატივი დავადასტურო მიღება თქვენი 12 ივნ. წერილის, რომელმაც მოგვიტანა ჩვენი დაუვიწყარი ნ. ჩხეიდის გარდაცვალეების ამბავი.

კეთილშობილური ხსოვნა ავხ. ჩხეიდის ეჭვი არაა დიდხანს იცოცხლებს ფინლანდიის მუშათა შორის.

ჩვენ გვქონდა ბედნიერება პირადად ვაგვეცნო იგი 1913 წ., როცა ის დაესწრო ჩვენს კონგრესს ტამპერეფსში, როგორც რუსეთის სოციალისტთა საპარლამენტო

ჯგუფის წარმომადგენელი. შემდეგ, ომის დროს, როცა ფინლანდიის მუშათა ყოველი შესაძლებლობა წაერთვა საჯაროთ გამოეთქვა პროტესტი ჩვენში გამეფებული სულის შემშუთველი სისტემის წინააღდეგ, ჩვენ ვნახეთ ნ. ჩხეიძე პეტროგრადში და გავაცანით ყოველივე, რაც ხდებოდა ფინლანდიაში, და მან ჩვენ დიდი ყურადღებით მოგვისმინა. და კიდევ ცარიზმის დამხობის შემდეგ ჩვენ გვექონდა შემთხვევა აღტაცებით გვენახა ის პეტროგრადის მუშათა საბჭოში, რომლის თავმჯდომარე იყო, ხოლო მრავალ ჩვენგანმა ნახეს ის დევნილობაში, განსაცვიფრებელი ღირსებით რომ ეპირა თავი, მიუხედავად მეტად მძიმე განსაცდელისა.

ჩვენი ამხანაგი ჩხეიძის ხსოვნას მთელმა ჩვენმა სოც.-დემ. პრესამ პატივი სცა ვრცელი წერილებით: ამ წერილებში გამოხატა ღრმა პატივისცემა, რომელსაც იწვევს ცხოვრება ჩხეიძის, და მწუხარება, რომელსაც მისი გადაცვალება იწვევს.

ამხანაგურათ გართმევ ხელს

ფინლანდიის ს.-დ. პარტიის მდივანი ვ. ნ. ვიიკი.

ჰელსინგფორსი, 20 ივნისი 26 წ.

უკრაინის სოც.-დემ. მუშათა პარტია.

ძვირფასო ამხანაგებო!

უკრაინის სოც.-დემ. მუშათა პარტიის სახელით გთხოვთ მიიღოთ ჩვენი ღრმა თანაგრძნობა და სამძიმარი საქართველოს და მთელი საერთაშორისო პროლეტარიატის გამოჩენილ მეთაურის, ნიკოლოზ სიმონის ძე ჩხეიძის უდროო გადაცვალების გამო. საუკუნო ხსენება ამ შესანიშნავ ადამიანს და იშვიათ მეტროპოლს ჩაგრულთა განთავისუფლებისათვის.

უკრაინის ს.-დ. მ. პარ. საზღვარგარეთელ დელეგაციის სახელით

პრაგა, 16 ივნისი.

ო. მახუა, ეხიპ ბენაჰლიკი.

ჩეხოსლოვაკიის სოც.-დემ. მუშათა პარტია.

ძვირფასო ამხანაგებო!

ღრმად შეწუხებული გახეთების ცნობით, რომელთაც გვაცნეს დიდად პატივცემულ ამხანაგ ნიკოლოზ ჩხეიძის გადაცვალება. ჩვენ ნებას ვაძლევთ ჩვენ თავს ჩეხოსლოვაკიის სოც.-დემოკ. მუშათა პარტიის სახელით გადმოგცეთ ჩვენი სამძიმარი და ცხოველი თანაგრძნობა იმ აუნახალურებელი დანაკლისის გამო, რომელიც მისი დაკარგვით მოუვიდა თქვენს პარტიას.

შორს თავის ქვეყნიდან დალია სული სოციალიზმისა და ქართველი ხალხის განთავისუფლებისათვის მეტროპოლა გმირმა.

ინტერნაციონალური სოციალისტური მუშათა კლასი სამუდამოდ შეინახავს გულში ძვირფასი ამხანაგი ჩხეიძის ხსოვნის პატივისცემას.

მიიღეთ ჩვენო, ძვირფასო ამხანაგებო, ძმური სალამი.

თავმჯდომარე: ანტონ ჰამლი.

პრაგა, 14 ივნისი.

მთავარი მდივანი: მარუცი.

ჩეხოსლოვაკიის ნემცეტური სოც.-დემ. პარტია.

ძვირფასო ამხანაგო!

ღრმად აგვალევა ამა. ნიკ. ჩხეიძის გადაცვალების ამბავმა და ვიჩქარით გავიხიაროთ ჩვენი წრფელი მეგობრული თანაგრძნობა.

ჩვენ ძლიერ კარგათ ვიყავით გაცნობილი ამხანაგ ჩხეიძის მოღვაწეობას და ამიტომ შეგვიძლია დავაფასოთ, თუ რა მძიმეა დანაკლისი ქართველი პროლეტარიატის და მისი პარტიის. მაგრამ აგრეთვე მთელი ინტერნაციონალის. ამიტომ გთხოვთ მიიღოთ ჩვენი უწრფელესი თანაგრძნობა.

პრაგა, 14 ივნისი.

პარტიული სალამით ედ—რი ჩეხი.

იტალიის სოციალისტური პარტია.

ძვირფასო ამხანაგო წერეთელო!

სანამ თქვენს წერილს მივიღებდით, ჩვენ მივაკუთინეთ ჩვენს გაზეთში საპატიო ადგილი ამხანაგ ნიკოლოზ ჩხეიძის ხსოვნას.

ჩვენ დიდის სიმპატიით ვუყურებთ ბოლშევიკურ დიქტატურის მიერ დევნილ ამხანაგებს, რადგან ისინი განიცდიან იმავე დევნას. რომელსაც განვიცდით ჩვენ, და

იმვე მიზანს ესწრაფიან, რომელსაც ვესწრაფით ჩვენ: მოძალადე და გაბრუნებული ტაქტიკის დაძლევა.

რომი. 30 ივნისი, 26 წ.

საუკეთესო სალამით ემილიო ზაუკონი.

პოლანდიის სოც.-დემ. მუშათა პარტია.

ძვირფასო ამხანაგო!

თქვენმა წერილმა 12 ივნისის თარიღით, რომელმაც მოგვითხრობდა ამბავი ნიკოლოზ ჩხეიძის გადაცვალების ჩვენ დიდად დაგვაშურებდა.

პოლანდიაში ჩხეიძე კარგად ცნობილია. დაწყებული იმ დროიდან, როცა ის სახელმწიფო დუმაში იცავდა რუსეთის მუშათა კლასის ინტერესებს. და 1917 წელს, როცა ის იყო თავმჯდომარე რუსეთის საბჭოთა აღმასრულებელ კომიტეტის. ჩვენ დიდის ინტერესით ვადევნებდით თვალს მის პოლიტიკას. ჩვენ არ დაგვაიწყებდა, რომ სწორედ ამ კომიტეტის ინიციატივამ წარმოშვა სტოკჰოლმის კონფერენცია, სადა მეომარ ქვეყნების სოციალისტებმა პირველად გააცნეს ერთმანეთს თავიანთი გულისხრახვანი საერთო მშვიდობიანობის აღდგენის შესახებ. შემდეგ, როცა ჩხეიძე არჩეულ იქნა საქართველოს დამფ. კრების თავმჯდომარედ, ჩვენ განცვიფრებული ვიყავით მისი დიდი მოღვაწეობით, რომელიც მიმართული იყო საქართველოში სოციალისტური პრინციპების განხორციელებისაკენ.

ჩვენ ღრმად გულს გვიწყლავდა ის ბედი განდევნილისა, რომელიც საბჭოთა ჯარების საქართველოში შემოსევამ არგუნა ამ სახელოვან პოლიტიკურ მოღვაწეს, და ჩვენ ვიზიარებთ თქვენს გლოვას. რომ ეს შორს მჭვრეტი, გონიერი და ერთგული იმუღბებული გახდა დევნილობაში დაეღია სული.

სოციალისტური სალამით ხ. ვერჯიოვი.

ამსტერდამი, 18 ივნისი.

უნგრეთის სოც. დემ. პარტია.

ძვირფასო ამხანაგო!

უდიდესი მწუხარებით შევიტყვეთ ჩვენი ამხანაგი ჩხეიძის გარდაცვალება. მხოლოდ ისტორია დასდებს ფასს იმ კაცის სიდიადეს და ღირსებას, რომელიც მუდამ ერთგულად ემსახურებოდა სოციალიზმს, იყო ეს რუსეთის დუმაში, დიდ რევოლუციონარულ თუ საქართველოს სოციალისტურ რესპუბლიკაში.

ჩემის მხრით განსაკუთრებულ თანაგრძნობას ვუცხადებ ბოლშევიკების მიერ დევნილ ემიგრანტებს. მარსელში პატივი მქონდა გამეცნო ამხ. ჩხეიძე. ღრმად ამაღლებელი იყო, როცა ის თავის სამშობლოს საქმეებზე მოგვითხრობდა, მისი სიკვდილი დიდი დანაკლისია ინტერნაციონალისთვის, რომელმაც მასში დაჰკარგა ერთი საუკეთესო, უერთგულესი და მხნე მებრძოლთაგანი.

მიიღეთ, ამხანაგო, ჩვენი უწრფელესი თანაგრძნობა.

ძმური სალამით იოჰან ბიუსიერი.

ისპანიის სოციალისტური პარტია.

ძვირფასო ამხანაგო!

მივიღე თქვენი წერილი, რომლითაც გვატყობინებთ ჩვენი ძვირფასი ამხანაგი ჩხეიძის გადაცვალებას. როგორც წაკითხული გექნებათ, ჩვენ ეს ცნობა მოვათავსეთ „ელ სოციალისტ“-ში.

ისპანიის სოციალისტური პარტიის სახელით გადმოგცემთ ჩვენ გულწრფელ სამძიმარს ჩვენი ამხანაგის ნ. ჩხეიძის დაკარგვის გამო.

მიიღეთ, ძვირფასო ამხანაგო, ჩვენი სოციალისტური სალამი

მადრიდი, 21 ივნისი.

ანდრე ხალონტი.

ამხ. ზუნდაძემ, ჩვენი პარტიის წარმომადგენელმა ახალგაზდათა სოციალისტურ ინტერნაციონალში, მიიღო შემდეგი წერილი:

ძვირფასო ამხანაგო ზუნდაძე!

პრესიდან ვაიგე, რომ საქართველოს სოციალდემოკრატიის ბელადმა ამხ. ჩხეიძემ თავი მოიკლა. მე ვჩქარებ ამ მძიმე დანაკლისის გამო, რომელიც წილათ ხვდა შენს პარტიას როგორც შედეგი ბოლშევიკების ძალადობისა, გამოგიცხადო ჩემი უგულიოთადესი თანაგრძნობა.

დარწმუნებული ვარ, რომ მთელ საერთაშორისო სოციალისტურ ახალგაზდო-

ბის აზრს და გრძნობას გამოვსახავ, თუ ამ სამწუხარო ამბავის გამო გეტყვი, რომ შტორმის საერთაშორისო სოციალისტური ახალგაზდობა ქართველი სოციალისტური ახალგაზდობის ერთგული მეგობარია და გამსქვალული უაღრესი სურვილით—საქართველოს მუშათა მოძრაობისათვის ასეთ მიმე პირობებს მალე ბოლო მოეღოს. და შესძლოს საერთაშორისო მუშათა მოძრაობამ დემოკრატიულ პრინციპების გამარჯვების მიღწევა საქართველოშიაც, რომ ამით თქვენს პარტიას და ახალგაზდობათა ორგანიზაციას მიეცეს კვლავ საშუალება ნაყოფიერ მუშაობის საქართველოს პროლეტარიატის საკეთილდღეოდ.

ბერლინი, 14 ივნისი.

გულითადი მეგობრობით შენი კ. ოლდენჰაუერი.

ამას გარდა მრავალი სამძიმრის დეპეშები და წერილებია მიღებული ცალკე ჯგუფებისა და მოღვაწეებისაგან. მოგვყავს ამთაგან მთავანარი:

ი რ. წ ე რ ე თ ე ლ ს.

ბ ა დ მ ა შ ტ ა ი ნ ი. 14 ივნისი. ღრმით დაგვამწუხრა საქართველოს თავისუფლებისა და საერთაშორისო სოციალისმისათვის თავდადებულ მებრძოლის ჩხეიძის ტრალიკულმა გარდაცვალებამ.

კ ა ნ ლ. ლ ე ი ზ ა კ ა ე ნ ვ ი.

ი რ. წ ე რ ე თ ე ლ ს.

ბ ე რ ლ ი ნ ი. 12 ივნისი. ესეცაა გავიგე ჩვენი ჩხეიძის სიკვდილი. ჩვენს ქართველ ამხანაგებთან ერთად ღრმით დამწუხრებული ვვლოვებ საქართველოს და რუსეთის სოციალდემოკრატიის მოწინავე მებრძოლის დაღუპვას.

ა ქ ს კ ლ ო რ დ ი.

ი რ. წ ე რ ე თ ე ლ ს.

ბ რ ი უ ს ე ლ ი. 14 ივნისი. ღრმით დამწუხრებული ვარ ჩხეიძის ტრალიკული გარდაცვალებით. სულით და გულით თანაუგრძნობ ქართველ მეგობრებს.

ვ ა ნ ი ო გ რ ვ ე ლ ი ე.

ძ ვ ი რ ფ ა ს ო შ ა ვ ი შ ვ ი ლ ო!

დიდათ დამაღონა ჩხეიძის გადაცვალების ამბავმა.

მე მას შევხვდი პირველათ 1917 წელს პეტროგრადის საბჭოში. ერთ მეტათ მიმე მომენტში, როცა საპირობა მოითხოვდა მეთაურთაგან კერენსკის კაბინეტის შენარჩუნებას. თქვენი მეგობრის განსაცვიფრებელმა პოლიტიკურმა ნიჭმა შეაჩერა იმ ხანათ მოსალოდნელი არეუ-დარევა. რა იქნებოდა, რომ ბრესტლიტოვსკის ზავი უფრო ადრე შეკრულიყო? რა შედეგი მოყვებოდა ამას საფრანგეთისთვის? ჩხეიძეს, დამწვიდებულს ამ საერთო რევოლიუციურ მღელვარებაში, ნათლათ ქონდა წარმოდგენილი მომავლის სურათი. კავშირი, რომელიც იქედება ასეთ მიმე გარემოებებში, განსაკუთრებით მტკიცეა და როცა ვიგონებ ამ ხანას, მე ვგრძნობ უფრო ძლიერათ, თუ რა დიდი დანაკლისია ჩვენთვის მისი დაკარგვა.

მერწმუნეთ, რომ მთელი არსებით ვინაწილებ იმ ღრმა მწუხარებას, რომელიც დაატყდა თავს ჩვენს ქართველ მეგობრებს.

ქენევა, 15 ივნისი.

გულითადი საღამით ალბერტ რიმა.

ი რ. წ ე რ ე თ ე ლ ს.

ძვირფასო მეგობარო, ესეცაა მივიღე ცნობა ჩხეიძის გადაცვალების შესახებ. რა საშინლათ დამაღონა ამ ამბავმა ამას თქვენ ადვილათ წარმოიდგენთ.

დიდი მადლობელი ვიქნები თქვენი, თუ ინებებთ ჩემი გულწრფელი სამძიმარი გადასცეთ მის ოჯახს და პარტიას.

ბრიუსელი, 12 ივნისი.

თქვენი კამ. ჰუსისანსი,

ძ ვ ი რ ფ ა ს ო წ ე რ ე თ ე ლ ო!

• ვფიქრობ, უკვე გადმოგცემდენ რამდენათ შემაწუხა იმან, რომ მეტათ მნიშვნელოვან მოვლენებმა პალატაში შეუძლებელი გახადეს მოვსულიყავ განხვენებაზე და გამომეტყვა ჩემი მონაწილეობა თქვენს საერთო მწუხარებაში და მთელი ჩემი თანაგრძნობა თქვენი ქვეყნის საქმისადმი.

პარიზი, 17 ივნისი.

გულითადათ თქვენი პოლ ბლანკური,

ამხანაგი იუ ლიუს ბრაუნტალი (ვენის «არბიტერ-ცაიტუნგის» და «კამპფ»-ის რედაქტორი) სწერს დ. შარაშიძეს:

«ძვირფასო მეგობარო!

სამწუხაროთ მე არ მქონია ბედნიერება ამ დაუფასებელი ამხანაგის პირადი ნაცნობობისა. თქვენ მხოლოდ გაკვირით გამაცანით ის მარსელში. მაგრამ ჩხვიძეს მე მუდამ ვუყუარებდი როგორც ქართველი პროლეტარიატის ერთ ბრწყინვალე წარმომადგენელთან და ამ წარმოდგენით ღრმა პატივს ვცემდი მას. გთხოვთ გადასცეთ ქართველ ამხანაგებს ჩემი მხურვალე თანაგრძნობა და მონაწილეობა იმ ტკივილში, რომელსაც თქვენ განიცდით ამ მძიმე დანაკლისის გამო.

ვენა, 20 ივნისი. მეგობრული საღამით თქვენი ბრაუნტალი.»

ამხანაგ ქართველ სოციალ დემოკრატებს.

ძვირფასო ამხანაგებო!

«რუსეთში გ. ვ. პლევხანოვის სახელობის კომიტეტის» და «პლევხანოვის მეგობართა საზოგადოების» (პარიზში) სახელით გიცხადებთ თქვენ ჩვენს უღრმეს გლოვას და თანაგრძნობას იმ უბედურების გამო, რომელიც თქვენ წილათ გხვდათ, ძვირფასო მეგობრებო. ნიკოლაი სიმონის ძე ჩხვიძე, კეთილშობილი და დაუღალავი მებრძოლი ჩვენი საერთო ძვირფასი საქმისათვის—პროლეტარიატის განთავისუფლებისა და ბედნიერებისათვის, ძვირფასი და ახლობელი იყო ჩვენთვისაც და ჩვენც სულითა და გულით ვინიარებთ თქვენს ტკივილს.

«გიორგი ვალენტინის ძე პლევხანოვის სახელობის კომიტეტისა» და «პლევხანოვის მეგობართა საზოგადოების» მაგიერ

პარიზი, 14 ივნისი. თავმჯდომარე რიხალია პლენხანოვი.

აკ. ჩხენკელს.

უენევა. 12 ივნისი. ღრმით დამწუხრებული ვესალმები უკვდავ ხსოვნას საქართველოს თავისუფლების დამცველისას, რომელიც გაგვშორდა უეჭველ თავისუფლების მიღწევამდე. თქვენთან ერთად ვსტირი უძვირფასეს მეგობარს.

ვიგარ ძილა.

ნ. ქორდანიას.

ნიუ-იორკი. 24 ივნ. ღრმით დავგამწუხრა საშინელმა ამბავმა ჩვენი საყვარელი ამხანაგი ჩხვიძის ტრალიკულ გარდაცვალებისა. გიცხადებთ უღრმეს თანაგრძნობას დიდი დანაკლისის გამო, რომელიც გასწია ქართულმა და რუსულმა სოციალიზმმა. კეთილინებუთ გადასცეთ ჩვენი მხურვალე სიმპატია ქართველ ამხანაგებს ბოლშევიკურ რეჟიმის ამ ახალი მსხვერპლის გამო. გადაეცით ჩვენი წრფელი თანაგრძნობა ოჯახობას. რუსეთის ს. -ფემ. მუშ. პარტიის ჯგუფი ნიუ-იორკში.

ნ. ქორდანიას.

ნიუ-ორკი. 24 ივნ. რუსეთის სოც.-დემოკრატიული ჯგუფი პლევხანოვის სახელობისა გლოვობს სოციალისტური მოძრაობის დიდ დანაკლისს. ამხანაგ ჩხვიძის ტრალიკულ გარდაცვალებას.

მდივანი ჯიხი.

ირ. წერეთელს.

ძვირფასო მეგობარო, ჩხვიძის გადაცვალების შემდეგ მე მწუხარე ვარ თქვენთვის.—ხვალ ვიქნები მის დასაფლავებაზე. მარა არ შემიძლია მეტი ვიცადო, რომ არ გამოგიცხადოთ ჩემი ღრმა თანაგრძნობა.

პარიზი, 14 ივნისი. თქვენი ერთგული ალინა მენარ-ილარიანი.

ირ. წერეთელს.

ბერლინი. 13 ივნისი. ღრმით ვწუხვართ ამხანაგ ჩხვიძის გადაცვალებას. მისი ბრძოლა და ერთგულება პროლეტარიატის, სოციალისმისადმი, მუდამ დაუვიწყარი დარჩება რუსეთის სოციალდემოკრატიულ ახალგაზდობისათვის.

რუსეთის ახალგაზრდა სოციალისტთა საზღვარგარეთელი ცენტრგაბა.

საქარ. სოც.-დემ. მუშ. პარ. საზღვარგარეთელ ბიუროს.

უენევა. 17 ივნისი. ღრმით დავგამწუხრა საერთაშორისო სოციალისმის მხნე

მებრძოლის, ჩაგრულ ერთა მხურვალე დამცველის. ნ. ჩხეიძის უდროო გარდაცვალებამ გიცხადებთ წრფელ ძმურ თანაგრძნობას.

რუსეთის სსრკ. დემ. პარტიის ჯგუფი ქუჩვაში.

ი რ. წ ე რ ე თ ე ლ ს.

ბერლინი. 17 ივნისი. ბერლინის სოც.-დემ. კლუბის კრება, 16 ივნისის, გამართული ჩხეიძის ხსოვნის პატივსაცემად, თავის ღრმა თანაგრძნობას უცხადებს საქართველოს ს.-დემ. პარტიას და საქართველოს პროლეტარიატს დაუფიქსარ ნიკ. ჩხეიძის გადაცვალების გამო. იმ ჩხეიძის, რომელმაც მთელი სიცოცხლე შესწირა თავისუფლებისა და სოციალიზმისთვის ბრძოლას.

თავმჯდომარე ი. იუდინი.

ძვირფასო ირაკლი გიორგის ძე!

ნიკოლოზ სიმონის ძის ჩხეიძის ტრალიკული გარდაცვალების ამბავმა გულის სიღრმემდე ამაღლევა. დაუსრულებელი მწვავეა შეგნება იმის, რომ ადამიანმა ამოირიცხა თავი ცოცხალთა რიცხვიდან იმიტომ, რომ იმედი დაეკარგა ალტჰიმის ქვეყანამდე მიღწევის, და რომ საერთაშორისო მოძრაობის ძველ, გამოცდილ გამოწრთობილ მებრძოლთა ავანგარდს დააკლდა ერთი—მტრების გასახარებლად.

და მე მინდა ამ მწუხარების ქაშ თქვენი სახით გადავსცე საქართველოს სოც.-დემოკრატიულ მთელ ოჯახს მწუხარება, რომელმაც მომიცვა მე, და მე მინდა ვუთხრა მას—ალტჰიმის ქვეყანამდე მაინც მივალთ, თუმც შეთხელებული რიგებით, და თვითეული ჩვენგანი—ქართველი და რუსი, მოიპოვებს თავის სამშობლოს ერთად, საერთო ბრძოლით.

მე ეს მწამს!

თქვენი ერთგული ა. პეტრუხიძე.

ქალღ პენიე. 14 ივნისი.

ძვირფასო ირაკლი გიორგის ძე!

ესეცაა გავიგე ცუდი ამბავი საბრალო ნიკოლოზ სიმონის ძეზე. აზრები ვეღარ მომიგროვებია თავში, მხოლოდ ვგრძობ დიდ სიბრალულს და დიდ მწუხარებას. და რა მძიმე უნდა იყოს განცდა თქვენი—მისი მახლობელი ამხანაგებისა და მეგობრების.

რამდენი უნდა გადაეტანა, რა ცეცხლში უნდა გამოეველო საწყალ ნიკოლოზ სიმონის ძეს, რომ ასე დეთავებიან თავის ხანგრძლივი სიცოცხლე, რომელიც მთლიანად, უნაშოთა შესწირა მან რევოლიუციის და სოციალიზმის საქმეს. რუს ამხანაგებისგან არა მგონია, ბევრს ენახოს ის უფრო ახლოს და უფრო ხანგრძლივად დაკვირვებოდეს მის თავდადებულ მოქმედებას. 1908 წლიდან 1917 წლამდე მე ვხედავდი მას საპასუხისმგებლო მუშაობაში, ჯერ სოც.-დემ. ფრაქციის და შემდეგ რევოლიუციურ დემოკრატიის ორგანოების სათავეში. ამ ხნის განმავლობაში მე შევეჩვიე მისდამი ღრმა პატივისცემას და რაც უმთავრესია შემიყვარდა ის. როგორც ადამიანი. განსაკუთრებული უბრალოება, არც ერთი წვეთი პატივმოყვარეობა ან მედიდურობა, მთელი არსებით თავდადება მუშათა კლასის საქმისადმი, და ღრმა გრძნობა პასუხისმგებლობისა! 1917 წელში მე ხანდისხან მეჩვენებოდა, თითქო ის ფიზიკურად ილუნებოდა თავის მძიმე ჯვარის ქვეშ. უდიდესი სვინდისიერობაა საქურო, რომ ასე განიცადო გრძნობა პასუხისმგებლობისა უმაღლეს პოსტზე.

• ჩვენ ვცხოვრობთ გათავსირებულ დროში, როცა რევოლიუციური ტალღა ძირს ეშვება. მენშევიზმის ძველი შტაბი საშინლად დახარალდა. ხანდისხან შიში მიპყრობს—იმდენი ამხანაგი მოგვმორდა სამუდამოდ და ისე ცოტანი დავრჩით. და უნდა მოვიკრიბოთ მთელი დარჩენილი ძალები, მთელი ჩვენი რწმენა მომავლისადმი, რომ საშინელი წლები გადავიტანოთ. და სულით არ დავეცეთ, ხელი არ ჩამოვუშვათ. მე ვწუხვარ, რომ ნიკოლოზ სიმონის ძეს არ ეყო ძალა საუკეთესო დრომდე სიცოცხლის გატანის. ვწუხვარ იმიტომ, რომ მას უკან აქვს—ასეთი დიდი, ისტორიული სიცოცხლე, და წინაც—მე მწამს—ასეთივე სავსე ცხოვრება გაეშლებოდა.

• ყველა ქართველ ამხანაგებს გადაეცით ჩემი უღრმესი თანაგრძნობა. ეს ჩვენი საერთო დანაკლისია, ჩვენ ერთად უნდა ვივლოვოთ ძვირფასი ნიკოლოზ სიმონის ძე. და მის მახლობელთაც უთხარით, რა ძვირფასი იყო ის ჩვენთვის, ყველასათვის. როგორ მინდა ვიყო თქვენთან ახლა, ამ მძიმე წუთებში. განსაკუთრებით თქვენთან და ნოე ნიკოლოზის ძესთან. ეს ხომ ასეთი თავზარის დაცემაა მისთვის და მთელი საქართველოს სოციალდემოკრატიისთვის.

წერ ამ სტრიქონებს და თავში მიტრიალებენ წარსულის სურათები და ჩამწივის მისი უკანასკნელი სიტყვები რუსეთის სოციალდემოკრატიისადმი რომლის რიგებში ის ცხოვრობდა და იბრძოდა მრავალი წლები—განსოვს ხომ მარსელში? რა დაღონებული, განწირული სახე ქონდა მას მაშინ!.

დაგვემორდა ნიკოლოზ სიმონის ძე. ჩვენ კი ვიცოცხლებთ ახალ ტალღის აგორებამდე? უნდა ვიცოცხლოთ, სანამ შეგვეცვლიან... და უნდა გვემადეს, რომ მოვლენ შემცვლელნი, რაც უნდა სიბნელე იყოს დღეს ჩვენს გარშემო.

მაგრათ, მაგრათ გართმევ ხელს...

ბერლინი, 12 ივნისი.

თქვენი პ. გარვი.

ი რ. წ ე რ ე თ ე ლ ს.

პატივცემულო ამხანაგო, გაზეთებიდან გავიგეთ უდროვო გადაცვალემა ჩვენი ამხანაგი ჩხეიძის. რომელსაც ბევრი სიკეთე მოუძღვის ჩვენი ქვეყნის-ლატივის წინაშეც.

ჩვენ გვქონდა ბედნიერება ჩხეიძის და თქვენი ჩვენს სტუმრათ ყოლის ლატივიაში, და ჩვენ ისე გვტყენდა გულს თქვენ რომ ისევე დევნილებს გხედავდით და თქვენი სამშობლო უცხო ულის ქვეშ გმინავს.

ამ მწარე ხედვრმა გასტეხა ძალღონე თავისუფლებისათვის მხნე მებრძოლის. ჩვენი ხალხი ყოველთვის დიდის მადლობით მოიგონებს წარსულის საერთო მის ბრძოლას, და მუდამ იფიქრებს და ისურვებს თქვენი ქვეყნის საუკეთესო მომავალზე.

მიიღეთ ჩვენი გულწრფელი თანაგრძობა, ჩემი და ბერტა ანდრიას ასულის.

თქვენი ღრმა პატივისმცემელი ც. კუხსანი.

ვესმანი არის სოციალდემოკრატი, ლატივის სეიმის ყოფილი თავმჯდომარე, ახლა ელჩი ლატივისა ლონდონში.

ძვირფასო ირაკლი გიორგის ძე!

გთხოვთ ჩემი სახელით გადასცეთ საქართველოს სოც.-დემოკრატიულ პარტიას გრძობა ღრმა და წრფელი მწუხარების, რომელიც გამოიწვია მეხვიით თავზარდამცემმა ამბავმა ნიკ. ჩხეიძის ასე ტრალიკულათ გამოსხლეტამ ცოცხალთა რიგებიდან.

პირადად მე სამწუხაროთ ცოტას ვიცნობდი განსვენებულს. მარა საპირო არაა პირადად გაცნობა, რომ მალა დააყენო მისი მოქმედება, როგორც ჭკვიანი, უშიშარი და კეთილშობილი მებრძოლისა ადამიანის თავისუფლებისა, ხალხთა დამოუკიდებლობისა და საერთაშორისო სოციალიზმისათვის.

17 ივნისი 26 წ.

ამხანაგური საღამით ნიკ. რუხანავი.

ნ. ქ ე რ დ ა ნ ი ა ს.

ს ტ ო კ კ ო ლ შ ი. 15 ივნისი. ჩემი ღრმა სამძიმარი საქართველოს სოციალდემოკრატიას, რომელმაც დაკარგა ჩვენთან ერთათ ამხანაგი ჩხეიძე.

მიძინი.

ს ა ქ . ს . - დ . შ . პ ა რ ტ ი ი ს ს ა ზ ლ ვ ა რ - გ ა რ ე თ ე ლ ც . ბ ი უ რ ო ს .

საქართველოს ს.-დ. შ. პარტიის პრალის ორგანიზაცია, თავზარდაცემული საყვარელი კარლოს მოულოდნელი გადაცვალეებით, დასტორის დაკარგვას საქართველოს ღირსეული შვილის და ერთ უდიდეს მებრძოლთაგანის საერთაშორისო სოციალიზმის და დემოკრატიისათვის.

მოწიწებით მუხლს ვიდრეკთ მის ხსოვნის წინაშე.

ორგანიზაციის ბიურო: თავმჯდომარე ვრიგელ აიბლო.

მდივანი ქვივნიტი.

« ბ რ ძ ე ლ ა ს » .

ოდენკური. 14 ივნისი. ღრმით დამწუხრებული ჩვენი ძვირფასი კარლოს გართაცვალეებით, ოდენკურის ქართული კოლონია უერთდება მთელი საქართველოს ტკივილს და გლოვას. უცხადებთ ჩვენს მთავრობას ღრმა თანაგრძობას, პატივისცემით ვეუბნებით სამძიმარს გაუსწორებელ დანაკლისის გამო რომელიც მგლოვიარეთ ხდის მთელ საქართველოს.

ქართული კოლონიის სახელით ბაქრაძე.

«ბ რ ძ ო ლ ა ს».

ს ტ ა მ ბ ო ლ ი დ ა ნ . 14-6-26. თავხარი დაგვცა საქართველოს დამოუკიდებლობის შეუპოვარი მებაირახტრის და მუშათა კლასის სახელოვანი ბელადის, ძვირფასი კარლოს ტრალიკულმა დასასრულმა. საერთო გლოვას შეურთეთ ჩვენი და მთელი სტამბოლის პოლიტიკური ემიგრაციის გლოვაც.

ხიმენ მდივანი, სურულაძე, ჯავახიძე, წულაძე.

«ბ რ ძ ო ლ ა »-ს რ ე დ ა ქ ც ი ა ს .

ენა ვერ გამოსთქვამს და კალამი ვერ აღწერს იმ მწუხარებას, რომელიც ამხანაგ კარლოს ტრალიკულათ დაკარგვამ, მის ამხანაგებს მიაყენა.

ესტირი მასწავლებელს, ამხანაგს, პარტიის ბელადს, ერის ხელმძღვანელს და სპეტაკ პიროვნებას.

ნიკ. ჯემბერძიძე.

ჩეხია—სანატორიუმი. 14 ივნისი 26 წ.

მიღებულია აგრეთვე დეკემბერი: ბერლინის, ბრიუსელის, ვარშავის, პონდემურის ქართველებიდან, მონსურგენში მომუშავე ამხანაგებიდან და სხ..

გერმანიის ხელისუფლებიდან და ბერლინის ქართველებიდან—

კ ა რ ლ ო ს ს ხ ო ვ ნ ა ს .

(სამგლოვიარო საღამო ბერლინში)

კარლოს სიკვდილმა თავხარი დასცა მთელ ქართველობას.—შეწუხებული იგი მეორე დღესვე შეიკრიბა სამოქალაქო პანაშვიდის გადასახდელათ. მოვიდა ყველა დამწუხრებული და დაღონებული. თავმჯდომარე დ. საღირაშვილმა დაახასიათა მოკლეთ კარლოს პიროვნება და მოღვაწეობა; შემდეგ, ამხ. ვლ. ახმეტელი შეეწო კარლოს საპატიო როლს საქართველოს საზოგადოებრივ ცხოვრებაში. მან მოიგონა კარლოსთან შეხვედრიდან მეტათ დამახასიათებელი მომენტი და სთქვა: «კარლოს უყვარდა თავისი ქვეყანა, თავისი ნიჭით იგი ემსახურებოდა მას; კარლო იყო ქართველი ხალხის უმაღლესი ტიპი: მისი მკვირცხლი გონება, მისი სიდიხე, მისი იუმორი, იუმორი, რომელიც ეროვნული იყო! მისი მჭრელი სიტყვა და ღრმა, ნახი სიყვარული თავის ხალხისადმი; ბელადის თავისი ქვეყნის, ხელმძღვანელი დიდი რვეოლიუციის... საშინელია ასეთი ადამიანის დაკარგვა, აუნაზღაურებელია იგი»...

კრებამ გაუგზავნა სამიმბრის დეკემბე მთავრობის თავმჯდომარეს ნ. ჟორდანიას და გადასწვიტა უცხოელების თანდასწრებით მოწყობილიყო კარლოს ხსოვნის აღსანიშნავი საღამო.

გერმანიის სოციალდემოკრატიული მუშათა პარტიის ცენტრალურმა კომიტეტმა თავის მხრივ გადასწვიტა ბერლინის ქართველობასთან ერთად მოეწყო კარლოს ხსოვნის საღამო. საღამოს ხარჯებიც გერმანიის სოც.-დემოკ. პარტიის ცენტრალურმა კომიტეტმა იკისრა. და 25 ივნისს რეზიდენც ფესტუალებში შეიკრიბენ კარლოს პატივისმცემელნი.

• ამ სამგლოვიარო საღამოს დაესწრენ: გერმანიის რაიხსტაგის პრეზიდენტი პ. ლოტე, გერმანიის სოც.-დემ. პარტიის ერთი ლიდერთაგანი ფ. შაიდემანი, გერმანიის სოც.-დემ. პარტიის ცენტრალური კომიტეტის წევრები და რაიხსტაგის დეპუტატები: ლუდვიგი, კუნსტლერი, პროფესორი და პრუსიის პარლამენტის წევრი კუნოვი, გერმანიის სამეურნეო საბჭოს წევრი და ცნობილი მოღვაწე დამაშკე და პარტიის სხვა წევრები.

რუსეთის სოციალდემოკრატიული პარტიიდან იყვენ: დანი, ვოიტინსკი, დალინი, შვარცი, ნიკოლაევსკი და სხ.

• იყვენ სომხების და ადერბეიჯანის წარმომადგენლები და მრავალი საზოგადოება. სცენაზე იდგა კარლოს სურათი მწვანით შემოსილი და დროშებით შემკული. დასაწყისში იგალობა გერმანულმა ხორომ—ებერტ-მანც-კვარტეტმა კონრადის «ზონენუნტერნაგი» (მზის ჩასვენება). პირველათ ილაპარაკა ქართულ ენაზე საქ. ელჩმა ვლ. ახმეტელმა. მან მშვენივრათ დაახასიათა კარლოს მოღვაწეობა საქართველოში, რუსეთში და სახლვარგარეთ და სთქვა: «და მას შემდეგ, რაც იგი მოსწვიტეს თავის სა-

ამხანაგები,—კარლო აღარ იყო ის კარლო, როგორსაც ჩვენ ვიცნობდით. თავის დაკარგვასთან ერთად მან დაკარგა თავისი გული და ვეღარ გაუძლო ამას კარლომ. და ჩვენ დაკარგეთ ჩვენი ბელადი და ძვირფასი საყვარელი დამიანი.»

შემდეგ, ქართული კოლონიის სახელით ილაპარაკა გერმანულათ ბ. დავით ღამბაშიძემ. მან ფართოთ დაახასიათა კარლოს ბრძოლა ცარიზმის დროს, კარლოს როლი დუმაში და რევოლუციის დროს, მისი მოღვაწეობა საქართველოში და ევროპაში და დაასკვნა: «მისი ტრადიციული სიკვდილი უღრმესი პროტესტია რუსეთში გამეფებული რეჟიმის წინააღმდეგ, რომელსაც სოციალისტებისა და ლიბერალთა დევნა და მოსპობა მონაპოლიათ გაუხდია. ჩვენ ქართველებისთვის კი ღრმა ნუგეშია ჩვენს მწუხარებაში ის მოვლენა, რომ ჩხეიძის დაკარგვას ჩვენთან ერთად დღეს გლოვობს ევროპის საბუკეთესო ნაწილი. ჩვენ გვწამს, რომ შორს არ არის მომენტი, როდესაც მისი მიწები ნაშთი, დროებით პარიზში დასაფლავებული. განთავისუფლებულ სამშობლო მიწას მიებარება. მისი მადლიერი სამშობლო კი არასოდეს დაივიწყებს მის თავგანწირულებას და სამუდამოთ წმინდათ შეინახავს მის ხსოვნას.»

ხორომ იგალობა სამგლოვიარო ჰიმნი და სიტყვა აიღო შაიდემანმა. მისი სიტყვა იყო თბილი. ღრმა გრძნობით და გულწრფელობით საესე. «სოციალისტური ინტერნაციონალის საპატიო ფურცელზე სამუდამოთ დარჩება ერთი მისთვის საუკეთესო მეგობრის, კარლო ჩხეიძის სახელი. გერმანულ სოციალდემოკრატია მას კარგათ იცნობდა, როგორც დეპუტატს დუმაში, როგორც დიად მეგობროს ცარიზმის წინააღმდეგ, რუსეთის ხალხების განსათავისუფლებლათ. ჩხეიძე იყო გამსჭვალული არა მარტო სოციალიზმის რწმენით, იგი იყო აგრეთვე კარგი პატრიოტი. ღრმათ უნდა დამწუხრებულყო იგი, როდესაც დაინახა, რომ მისი ყველა იმედი და მომავალი ერთი თვითგამორკვევის შესახებ. ფეხქვეშ გათელილი იქნა: სწორეთ მაშინ, როცა მისი ერთი ფეხზე უნდა დამდგარიყო, მისმა ყოფილმა მეგობრებმა გადასთელეს იგი; მასთვის: ამხანაგი კარლო ჩხეიძე ამხანაგ ახმეტელთან ერთათ მე კასელში მესტუმრა; მე კარგათ ვიგრძენი, თუ რამდენათ ღრმათ განიცდიდა იგი თავისი ერის უბედურებას; აქ წინამოლაპარაკემ (ღამბაშიძემ), სთქვა, რომ ქართველი ერის საშინელი ტრადედიის შემდეგ კარლო გაცილებული არავის უნახავსო, და მართლაც მისი სახე გამოხატავდა მთელ ამ უდიდეს მწუხარებას; მე არ დამავიწყდება, თუ როგორ ღრმათ იყო იგი აღმფლეთებული ერთი უფლებების განადგურებით... გერმანიის სოციალდემოკრატის დიდხანს პატრვისცემით ესსამება ჩხეიძე, როგორც კარგი ამხანაგ და ფხიზელი მეგობროლი...» რუსეთის სოციალ-დემოკრატული პარტიის სახელით ილაპარაკა დალინმა; მან დაახასიათა კარლოს მოღვაწეობა და სთქვა: «ძლიერ ძნელია ჩხეიძეზე ეხლა ლაპარაკი; მისი დაფასება ისტორიას ეკუთვნის; რუსეთის სოციალდემოკრატის ხსოვნაში კი კარლოს სახელი სამუდამოთ დაუვიწყარი დარჩება». სომხეთის კოლონიის და დაშნაკიეტუნის პარტიის სახელით ტერ-მინასიანმა კრებას კარლოს დაკარგვის გამო სამძიმარი გამოუცხადა: ადერბეიჯანელების სახელით ილაპარაკა ადერბეიჯანის დამოუკიდებლობის კომიტეტის წევრმა კენიზადემ. ხორომ იგალობა სამგლოვიარო ჰიმნი და ამით დასრულდა ეს სევდით საესე საღამო.

გახეთი «ფორვერტსი» ამ საღამოს ანგარიშიში კარლოს შესახებ სწერდა: «ერთი სიცოცხლე დასრულდა. ერთი სიცოცხლე, რომელსაც ბევრი სარგებლობის მოტანა შეძლო ინტერნაციონალური სოციალიზმისათვის, რომ ბოლშევიკურ დაბრმავებას მისი ერის დამოუკიდებლობა, დიდი რუსეთის თავისუფლება და თვითონ მისი სიცოცხლეც არ მოეხსოვ.»

კ ა რ ლ ე ჩ ხ ე ი ძ ე .

(ბიოგრაფიული ცნობები)

კარლოს ცხოვრება განუყრელათ ჩაქსოვილია მისი ერის და რუსეთის მრავალ ათეული წლების საზოგადოებრივ და პოლიტიკურ ისტორიაში. მისი აღწერა შეუძლებელია მოკლე წერილში. აქ ჩვენ შეგვიძლია მხოლოდ გაკვრით აღვნიშნოთ ზოგიერთი ბიოგრაფიული ცნობები.

კარლო დაიბადა 1864 წელს შორაპნის მაზრის სოფელ ფუთში. პირველდაწყებითი სწავლა მიიღო სოფელში, შემდეგ მამა მისმა, სიმონმა, მიაბარა ქუთაისის გიმნაზიაში, რომლის დასრულება არ დასცალდა. მერვე კლასიდან გამორიცხული კარლო

ყვარელ ხალხს, მას შემდეგ რაც მას გაუნადგურეს სამშობლო და ასობით დაუნებოდა ახერხებს რუსეთში წასვლას—უნივერსიტეტში თავისუფალ მსმენელათ, ჯერ ოდესაში, შემდეგ ხარკოვში. უახტუ კარლოს გულისყური და გონება მიპყრობილი იყო ხალხის გაპირებისა და საზოგადოებრივ საკითხებისა და ის სწორედ იმ ხანაში დაეკაცდა, როცა რუსეთის და საქართველოს მოწინავე ინტელიგენციის ყურადღება მარქსისტულ და ნაროდნიკულ მიმდინარეობათა ბრძოლას შეეპყრო. კარლო, რომელსაც იშვიათად ჰქონდა განვითარებული გონებრივი ინტერესი, ცოდნის წყურვილი, ალბათ რუსეთში გაეცნო მარქსისტულ და ნაროდნიკულ ლიტერატურას და იქიდან, 80-ანთ წლებების მიწურულში დაბრუნდა უკვე გარკვეული შეხედულებით საზოგადოებრივ საკითხებზე. «ბრძოლის» მე-9 ნომერში მოგვითხრო კარლომ, რომ უკვე 1891 წალს ის იცნობდა ეგნატე ნინოშვილს, რომელიც იმ დროს ჭიათურის ერთ-ერთ კანტონარში მსახურებდა, და რომ ამავე წელს ეგნატემ გააცნო იგი სილიბისტრო ჯიბლაძეს. ამგვარათ შეიქნა ის იმ მცირე ჯგუფის წევრი, რომელსაც ეგნატეს სიკვდილის შემდეგ გიორგი წერეთელმა «მესამე დასი» უწოდა და რომელიც საქართველოში სოციალდემოკრატიულ მუშათა მოძრაობის პიონერი გახდა.

ამიერიდან კარლოს ცხოვრება განუყრელად შეკავშირებულია სოციალისტურ მუშათა მოძრაობასთან ჯერ საქართველოს და მერე რუსეთის და საერთაშორისო მასშტაბით.

კარლო მოწინავეობდა «კვალში», რომელიც ჯერ გიორგი წერეთლის და შემდეგ ნოე ჟორდანიას რედაქტორობით გამოდიოდა. ამ ხანად ის ბათუმში ცხოვრობდა, საცა კერძო სამსახურში მცირედი ჯამაგირით და კერძო გაკვეთილებით ირჩენდა თავს. ახალგაზდა მარქსისტი აქ დაუახლოვდა პირველათ ქართველ მუშებს, ნავთის ქარხნებში მომუშავეთ. აქ ის ისიდორე რამიშვილთან ერთად ასწავლის მუშათა წრეების პოლიტიკურ და სოციალურ ანბანს და ამავე დროს ებმება მათ კულტურულ ზრდისათვის მუშაობაში: ქარხნის საკვირაო სკოლაში აწვდის მათ ელემენტარულ ცოდნას სხვა და სხვა საგნებში. კარლომ და ისიდორემ შემოიკრიბეს აქ თავის გარშემო აგრეთვე ახალგაზდა ინტელიგენტთა წრეები და არა ერთი და ორი მომავალი ინტელიგენტი—მუშაკი მოუმზადეს სოციალდემოკრატიულ პარტიას. მე-19 საუკუნის უკანასკნელ წლებში კარლო უკვე ყველასგან პატივცემული და კარგად ცნობილი მოღვაწე ბათუმში. 1898 წელს მას ირჩვეს ხმონად ქალაქის საბჭოში; ეს იყო პირველი შემთხვევა. ს.—ის ხმონად არჩევის არა მარტო საქართველოში, არამედ მთელს კავკასიაში. ეს იყო ამავე დროს პირველი მისი ცდა საჯარო სარბიელზე, პირველი სკოლა მომავალი დეპუტატისთვის. კარლოს მოხდენილმა გამოსვლებმა ქალაქის დემოკრატიის ინტერესების დასაცავათ მალე მიიპყრა როგორც საზოგადოებრივი აზრის, აგრეთვე მტრების ყურადღება. კარლო, სხვათა შორის, გაწიწმბებთ ამოიღო მიზანში ბათუმელ რუს რეაქციონერთა ორგანომ.

დადა მეოცე საუკუნის პირველი წლები, როცა ბათუმის პროლეტარიატმა საჯაროთ ამცნო ქვეყანას საქართველოში მუშათა მოძრაობის დასაწყისი. გაჩაღდა პარტიული მუშაობა. კარლო ამ დროს საავათმყოფოს გამგეა. მისი ბინა რევოლიუციურ მუშაობის ცენტრია ბათუმში. ის არის ნამდვილმ იდეური ხელმძღვანელი პარტიულ მუშაობის და მუშათა მოძრაობის. უკვე მოისმის 1905 წლის რევოლიუციის ქუხილი. საზოგადოებრივი ცხოვრება გამოცოცხლებულია, მოძრაობა ფარულ ორგანიზაციების ჩარჩოებში ვერ თავსდება და საჯარო, გაშლილ ასპარეზს ეხეთქება და მას გამოაქვს კარლოც თავის ზედა პირზე.

ამავე ხანებში იშვა ბოლშევიზმი, როგორც გარკვეული მიმდინარეობა პარტიაში. კარლო აზრის კრიტიკული მუშაობის გზით მივიდა სოციალისტებმდე, მარქსიზმამდე; ყოველივე მხარე ამ მცნებისა ღრმით ნააზრვეი, თავის გონებაში დამუშავებული აქვს; თან ის შესისხლხორცებულია მშობლიურ ხალხს, მის დემოკრატიულ მისწრაფებებს, თვითმკმედების ტრადიციებს. კარლოს რყევა არ სჭირია, რომ პარტიულ უთმომოებაში გზა გაიკვლიოს.

ამ ხნიდან კარლო უფრო მჭიდროთ და უშუალოთ ებმება პარტიულ მუშაობაში. 1905 წლის რევოლიუციის დამარცხების შემდეგ ის გადადის არალეგალურ მდგომარეობაზე, სტოვებს ბათუმს და 1906 წელს მოქმედებს გურიაში; აქ ის თავისი გამჭრიახი აზრით, ბასრი, მოხდენილი, იმედიანი სიტყვით ამხნეებს და ამაგრებს კონტრ-

რევოლიუციის მიერ დარბეულ ხალხს. მან რამდენიმე თვის განმავლობაში მთელი გერმანიის ღრმა სიყვარული და პატივისცემა მოიხვეჭა.

1907 წელს კარლო ტვილისში მუშაობს მომეტებული მოარულ პარტიულ რედაქციად; ამავე დროს მას ნაძალადევი საარჩევნო ცენზი უშოვეს და კიდევაც გავიდა ქალაქის საბჭოში ხმოსნად.

მაგრამ მას გაცილებით უფრო ფართო და პასუხსაგები ასპარეზი ელოდა და მოუწოდებდა. მეორე დუმის გარეკის და 3 ივნისის სახელმწიფო გადატრიალების შემდეგ, როცა რეაქციის ტალღა უმაღლეს წერტილს აღწევდა, დადგა საკითხი შეკვეცილ საარჩევნო პირობებში თფილისის გუბერნიიდან მე-3 დუმისათვის ჩვენი პარტიის კანდიდატის წამოყენებისა. საბედნიეროდ ამ დროს უკვე ხმოსან კარლოს ცენზი ჰქონდა. პარტიული წრეები საკმაოდ იცნობდნენ მას, რომ უყოყმანოდ წამოეყენებიათ მისი კანდიდატურა. მაგრამ რამდენიმე დღე იყო საჭირო, რომ კარლო დაეთანხმებიათ. რა ბრწყინვალეთ, თავის პარტიისა და თავის ქვეყნის სასახლოთ გაამართლა თავდაბლობა კარლომ მისი ამხანაგების არჩევანი! 1912 წელს ის ხელახლა იქნა არჩეული მე-4 დუმაში იმავე თფილისის გუბერნიიდან. ჩვენ აქ ვერ დავახასიათებთ მის საპარლამენტო მოღვაწეობას 10 წლის განმავლობაში, როცა ის დუმის სოც.-დემოკრატიული ფრაქციის ლირსეული, ყველასგან პატივცემული თავმჯდომარე და ხელმძღვანელი იყო. ვიტყვით მხოლოდ რომ დუმის ტრიბუნალ კარლოს შეძლება მისცა საუკუნით გაემალა თავისი ნიჭი, გამოეაშკარავებია თავისი მაღალი გონებრივი და მორალური თვისებები. კარლო—დეპუტატი გახდა დიდი პოლიტიკური ფიგურა არა მარტო რუსეთის ფარგლებში. მისი მკვეთრი ხმა ხშირად აღწევდა ევროპას და მსოფლიო დემოკრატიაში, მსოფლიო სოციალიზმმა ამ ხანაში გაიცნო, შეიყვარა და შეითვისა იგი. ხოლო რამდენათ აფასებდა მას მთელი რუსეთის სოციალისტური დემოკრატია, ეს გამოჩნდა 1917 წ. მარტის დამდევს, როცა კარლო უდაოდ, ბუნებრივად იქნა არჩეული რევოლიუციის უმაღლეს ხელმძღვანელ ორგანოს—პეტროგრადის საბჭოს და შემდგომ სრულიად რუსეთის აღმასრულებელ კომიტეტის—თავმჯდომარეთ. რევოლიუციის პირველ თვეებში მთელს რუსეთში კარლოს ოდენა პოპულიარობა, გავლენა და ძალა არავის ჰქონია. მაგრამ ძლიერების ამ უმაღლეს საფეხურზეც კარლო დარჩა იგივე, რაც მუდამ, ცხოვრების სხვადასხვა პირობებში ყოფილა: თავდაბალი, მორიდებული, სვენი აზრის და პიროვნების პატივისცემელი, მოსიყვარული მოღვაწე, კარლო იყო გამომსახველი და ხელმძღვანელი რუსეთის რევოლიუციის საუკეთესო პერიოდის და უკეთესობილესი მხარეების, ნამდვილი წარმომადგენელი მოწინავე სოციალისტურ პროლეტარიატის. მაგრამ უგუნური სტიქია სოციალისტურ შეგნებაზე უფრო ძლიერი აღმოჩნდა რუსეთში. ზაფხულის მიწურულში პეტროგრადის საბჭოს არჩევნებში გამარჯვება ბოლშევიკებს ხვდა. კარლოს ავტორიტეტი ჯერ კიდევ იმდენად დიდი იყო, რომ დემავოგებს უნდოდათ მისი გამოყენება: ბოლშევიკებმა სთხოვეს მას დარჩენილიყო საბჭოს თავმჯდომარეთ, რაზედაც კარლომ, რა თქმა უნდა, უარი განაცხადა.

ამიერიდან მისი მოღვაწეობა სამშობლოს ნიადაგზე გადადის. ის არჩეულ იქნა რუსეთის დამფ. კრების დეპუტატად ამიერ-კავკასიიდან. ამ კრების ბოლშევიკების მიერ გარეკის შემდეგ თფილისში შეიკრება ამიერკავკასიის სეიმი, რომლის თავმჯდომარედაც კარლო იქნა არჩეული 1918 წლის თებერვალში. მისიში, საქართველოს დამოუკიდებლობის გამოცხადების შემდეგ, ის ხდება ეროვნულ საბჭოს (საქართველოს პარლამენტის) თავმჯდომარე; 1919 წლის დასაწყისში კარლო, საქართველოს დელეგაციის თავმჯდომარე, მიეგზნავრება პარიზში საზავო კონფერენციაზე. აქ ის მუშაობს ნორჩი რესპუბლიკის საერთაშორისო მდგომარეობის განმტკიცებისათვის 1919 და 20 წლის განმავლობაში. 1919 წლის თებერვალში, ახლად არჩეული საქართველოს დამფუძნებელი კრება მას, მაშინ პარიზში მყოფს, ირჩევს ერთნაირ თავმჯდომარეთ. კარლო უბრუნდება საქართველოს 1920 წლის მიწურულში, თავმჯდომარეობს უკანასკნელ თვეებში დამფ. კრებას. ჩვენი ქვეყნის დაპყრობის შემდეგ სხვა ამხანაგებთან ერთად კარლო სტოვებს სტამბოლს და იხიზნება ევროპაში, საცა ის ენერგიულ ზონაწილეობას ღებულობს თავის ქვეყნის განთავისუფლებისათვის მუშაობაში. უცხოეთში ის არის საქართველოს სოც. დემ. საზღვარგარეთ. ბიუროს თავმჯდომარის ამხანაგი, ქართულ პარტიათა დელეგაციის თავმჯდომარე და აგრეთვე «ბრძოლის» რედაქციის წევრი. ის მუშაობს ევროპის სხვადასხვა პოლიტიკურ და საზოგადოებრივ წრებში თავის ქვეყნის სასარგებლოთ.

კარლოს ჰქონდა უდიდესი ავტორიტეტი და პატივისცემა საერთაშორისო დემოკრატიის წრეებში; ის იყო კარგი, ნამდვილი ინტერნაციონალისტი. იმიტომ რომ იყო კარგი ქართველი სოციალისტი. თანამედროვე კაცობრიობის უმაღლესი მისწრაფება და იდეალი დამყნელი იყო მის ღრმა ეროვნულ კულტურაზე და ბუნებაზე. კარლომ უდაოთ, უყოყმანოთ მიიღო ქართველი ერის დამოუკიდებლობა, როგორც განხორციელება იმ უფლებისა, რომელიც გამოდინარეობდა მისი სოციალისტური მსოფლმხედველობიდან და რომელსაც ასე თავგამოდებით იცავდა სხვებისთვის რუსეთის ტრიბუნიდან. ამ დიდმა ქართველმა თავისი სიცოცხლის საუკეთესო წლები ამსახურა რუსეთის დემოკრატიას და ხალხებს. და საქართველოს ერს ასად დაუბრუნდა ამ სამსახურის ნაყოფი: ევროპის საერთაშორისო, განსაკუთრებით დემოკრატიულ წრეებისთვის ხშირად გადამწყვეტი მნიშვნელობა ჰქონდა იმ გარემოებას, რომ საქართველოს უფლების დამცველათ გამოდიოდა კარლო ჩხეიძე, ეს რუსეთის და საერთაშორისო დემოკრატიისათვის ბრძოლის შარავანდედით შემკული, ყველასაგან ცნობილი მოღვაწე.

1926 წლის 11 ივნისს მისივე სურვილით დასრულდა მისი ხშირათ სიმწარით, მაგრამ ხშირათ აგრეთვე უდიდესი მიღწევის და გამარჯვების სიხარულით აღსავსე ცხოვრება. სიკვდილი ისეთი თავისთავისადმი შეუბრალებელი, საშინელი აირჩია თითქოს სურდა მშობლიური ერის უსაზღვრო გამწარება და ტანჯვა გამოესახა.

მოქალაქე.

კ ა რ ლ ი ს.

აწ უშენოთ დღენი, წლები,
აწ უშენოთ ტკბილი, მწარე!
აწ უშენოთ მეგობრები,
აწ უშენოთ შენი მხარე!

მაღალი და დიდი ტანჯვის
სისხლით წერა სვე-ბედია,
და სისხლით სთქვი შენაც მწარე
შენი ხალხის ტრაგედია!

ალერსის და მოფერების
წყარო შენი ხელი თბილი,
მოკვდა მკვლეელი შენი ნების,
შენი სისხლით შეღებილი!

ვიდრე იყავ, მტერს წინ უდექ
ცოდვიანს და განახლებს,
აწ აღარ ხარ, მაგრამ ბრძოლას
შენი სისხლი გაავრძელებს.

პარიზი.

რადიკი.

კ ა რ ლ ი ს ჩ ხ ე ი ძ ე პ ა რ ლ ა მ ე ნ ტ ა რ ი .
(მესამე დუმა)

სამწუხაროდ მე იძულებული ვარ ეს წერილი ძალზე შეკუმშო. სამწუხაროთ მეთქი, ვლადიმერს ვინაიდან კ. ჩხეიძის მოღვაწეობა იმდენათ მდიდარია შინაარსით და სანტერესო ცალკე ეპიზოდებით, რომ ამაზე ტომებიც დაიწერება; ვიწრო წერილის ფარგლებში მთელი ამ დიდი ეპოპეის მომწყვედვა მეტათ ძნელია; ამიტომ ჩვენ იძულებული ვიქნებით მკითხველის ყურადღება შევაჩეროთ მისი პიროვნების და მოღვაწეობის მხოლოდ ზოგიერთ მხარეებზე.

ჩვენი კარლო დუმაში მივიდა როგორც უკვე მომწიფებული, თეორიულად მომზადებული და ცხოვრების დუღილში ჩამოსხმული პიროვნება. კავკასიის სოციალ-დემოკრატიამ პირველ ს. დუმაში შესძლო და ისიც ნაწილობრივ თავის შეფების წარგზავნა. მესამე დუმაში ხანებში კი პარტიის საუკეთესო ბელადებს ზოგს პოლიტიკური უფლება ქონდა წართმეული, ზოგსაც საქირო საარჩევნო ცენზი არ აღმოაჩნდა. ქუთაისის გუბერნია ჩვენი პარტიისათვის უზრუნველყოფილი იყო, თბილისში კი, სადაც პარტიამ შესძლო წამოეყენებია საუკეთესო თავისი კანდიდატი, მდგომარეობა ბევრათ უფრო რთული და საეჭვო იყო. მიუხედავათ ამისა ბრძოლა ჩვენი პარტიის ბრწყინვალე გამარჯვებით გათავდა და ამ გამარჯვებაში დიდი როლი ითამაშა თვით ჩვენი კანდიდატის პიროვნებამ; მისმა შესანიშნავმა—როგორც ფორმის ისე შინაარსის მხრივ—სიტყვამ ბევრი ამომრჩეველი წაართვა მოწინააღმდეგეს. ჩვენთვის ეს დღე ორმაგი

ტრიუმფის დღე იყო: ჯერ ერთი გავიმარჯვეთ პარტიულათ და მეორე—ჩვენმა კანდიდატმა, კ. ჩხეიძემ. წმინდათ სძლია ჭიდილში მისი მოწინააღმდეგე, პეტერბურგის ცნობილი ვეჟილი, პირველი ხარისხის ორატორი და ფრიად განათლებული ლუარსაბ ანდრონიკაშვილი. ამასთანავე ეს გამარჯვება მთელი რუსეთის დემოკრატიის გამარჯვებაც იყო: თფილისი აძლევდა შეფს სოციალდემოკრატიულ ფრაქციას რუსეთის პარლამენტში. კ. ჩხეიძე ჯერ საქართველოს სახლებებს არ გასცილებოდა, როცა იგი «ავანსათ» ფრაქციის ლიდერთ იყო აღიარებული. «ცნობილი იდეოლოგი მარქსიზმისა, ნიჟიერი ორატორი», ასე ახასიათებდა მას შემარცხნე ვახუთები (სოციალისტური პრესა თვით რუსეთში არ არსებობდა) ს. დუმის სესიის განხილვის დღეს და სწორედ იმ დღეს პირველათ მომეცა შემთხვევა შემენიშნა ის, რაც კარლოს ხასიათის ორგანიულ, განუყრელ, თვისებას გადადგენდა: მისი ზღაპრული თვებადლობა. პირადათ კ. ჩხეიძეს მე წინეთ თითქმის არ ვიცნობდი: სულ ორჯერ მენახა პარტიულ კრებებზე. მაგრამ ჩვენს წრეებში მას ისეთი დიდი სახელი ჰქონდა და ამიტომ, სრულიად ბუნებრივით, შევდგი თუ არა ფეხი თავრიდის სასახლეში, პირველი ჩემი აზრი იყო ჩვენი ბელადი მენახა. მის მძლავრ ფრთის ქვეშ თავი შემეფარებია და იქ მეპოვა სულიერი სიმშვიდე, არა ჩვეულებრივი სანახაობით ძალზე დარღვეული. აი კარლოც, მე მის გვერდით ვარ, მასთან ვემუსაიფობ, მაგრამ ვგრძნობ რომ ის ჩემსავით საჭიროებს გამხნეებას: ჩვენ ორნივე ერთ და იმავე მდგომარეობაში ვართ, მხოლოდ იმ განსხვავებით, რომ მე ეს მომდის ახალგაზღვრებით, გამოუცდელით, ამ დიდ ადამიანს კი აღვლეებს თავას თავზე აღებული პასუხის მგებლობის სიმძიმე; იგი ზომავს თავის შესაძლებლობას, ამცირებს მას და გრძნობს მორალურ შიშს; მასში მოვალეობის მომენტი სუარბობს სხვა ყოველივეს. «ნიჟიერი ორატორი», მეუბნებოდა იგი უშუბლშეკრილი, დაღვრემილი.— ამ დალოცვილებს მოეცადათ ცოტა; ასეთ ვეჟილებს რომ იძლევიან, ერთი ჩემთვის ვიციხათ, შევძლებ თუ არა მე მათ განაღდებას. ამ სიტყვებმა მე ცოტა არ იყოს გამაოცა, შემაწუხა. როგორ თუ ჩვენი კარლო ვეჟილებს ვერ გაანაღდებს? აბა, ეს რა სათქმელია! რაშია საქმე? ნუ თუ ვცდებოდით, გამოიღვა თავში და შეეცაქერდი მის დიდრონ. ქუთიათურ თვლებს, ფართოდ გადაშლილ შუბლს და მივხვდი, მივხვდი და დაეწყნარდი. მივხვდი, რომ ეს კაცი იშვიათი ადამიანი იყო; რომ მას სესხით სარგებლობა თავის დამცირებთ მიაჩნდა; რომ «ავანსებით» ქება მისთვის მიუღებელი იყო; რომ მას ნაღდათ სურდა გადაეხადა თავის ვალი. რაც ვიგრძენი იმ წუთში, ამაში შემდეგ დამარწმუნა ხუთი წლის მასთან თანამშრომლობამ. კარლოს ჩვეულებრივი საზომით ვერ მიუდგებთ, ჩვეულებრივ ჩარჩოებში მის პიროვნების მოქცევა. ეს მასზე ძალდატანება: ასეთი ცდა მის პიროვნებას დაუკარგავს ორიგინალობას და გააუფერულებს მას. კარლო ჩვენი ფრაქციის თავმჯდომარე იყო. ჩვენ ვიცით რომ თავმჯდომარე საზოგადოთ ტონის მიმცემი და მეთაურია კოლეგიის. იგი აძლევს მას ხაზს, უჩვენებს გზას და კოლეგიაც მას მიყვება. ხუთი წელიწადი ვიყავი მე იმ კოლეგიის წევრი, რომლის თავმჯდომარე კარლო იყო და ჩვეულებრივი დირიჟორის ხელი არ მიგრძენია. მერე, როგორ გგონიათ, განა ის არ იყო, ჩვენი ნამდვილი შეფი, ჩვენი წინამძღოლი? სწორედ რომ იყო. მხოლოდ მას ჰქონდა თავისებური მეთოდი. ის დირიჟორის ჯოხს ცხვირში არ გაჩრიდა; ყველა წევრი ფრაქციისა თამამათ და თავისუფლათ ასაბუთებდა თავის შეხედულებას; მან არც იცოდა, თუ რას ფიქრობდა საგანზე მისი თავმჯდომარე; ის იღებდა სიტყვას უკანასკნელათ და ასეთ თავისუფალ ატმოსფეროში საერთო აზრის დამუშავება უმტიკივწეულთ და ნორმალურათ სწარმოებდა.

ზოგიერთებისათვის ასეთი მეთოდი მუშაობისა ისეთ ორგანიზაციაში, როგორიც იყო ს. დ. ფრაქცია, ვიცი, სადაოა; ისიც კარგათ ვიცი, რომ მუშაობის ასეთი სისტემა ბევრს არ მოსწონდა და ამას კარლოს სისუსტით და გაუბედავობით ხსნიდენ, მაგრამ ამის თქმა მხოლოდ იმას შეეძლო, ვისაც კარლოსთან ახლოს არ უმუშავნია.

კარლოს ყოველ საგანზე ჰქონდა გარკვეული, მტიკივ შეხედულება. მართალია, იგი ათჯერ გაზომავდა, სანამ გადაჭრიდა; არც ერთ მხარეს არ დასტოვებდა ხელის შეუუღებლად; მას არ გამოეპარებოდა მცირეოდენი რამეც კი, რაც სწვებისათვის შეუმჩნეველი იყო და მხოლოდ ამის შემდეგ იგი მზათ იყო შეეცა მოწინააღმდეგესათვის შეუბრალებლათ, დაუზოგავათ. ფუქსავატური გაჯირითება, ზერეულთ გასეირნება, დაუსაბუთებელი სიტყვის რახა-რუხი, იაფფასიანი დემავოგია კარლოს ბუნებას არ ეხერხებოდა. ყოველდღიურ საპარლამენტო ბრძოლაში მოულოდნელი თავდასხმა, მხატვ არტილერიის ხშირი ცეცხლი შთაბეჭდილებას ახდენს და ორატორს პოპული-

არობას სძენს; ეს არ იყო კარლოს ამბოღა: მას ექსპრომტად გამოხვალა არ უყვარდა ჩვენი ლიდერი მხოლოდ გენერალური ბრძოლების დროს გადმოდგამდა ტრიბუნაზე დიდ კალიბრთან ზარბაზნს და უშენდა მტრის პოზიციებს გამანადგურებელ ყუმბარებს. ვის არ ახსოვს მისი სარკაზმი და აღსავსე, ფოლადივით გამოქუცდილი, შემშუსრები გამოხვედრები მესამე დღეში? მისი სიტყვები ამურის რკინის გზის შესახებ, კავკასიის საქმეებზე, პოლონეთზე (ხოლმეჩინა), ფინლიანდიაზე, საშინაო პოლიტიკაზე, «უწმინდესი» სინოდის მოღვაწეობაზე და ბევრი სხვა, პირდაპირ შედეგები იყო ორატორული ტალანტის და გამანადგურებელი კრიტიკის.

კარლო ტრიბუნაზე, განსაკუთრებით მესამე დღის უკანასკნელ წლებში, ეს ალგუნებული სინოდის განსახიერება იყო უსინდისოთა ბანაკში; ის ერთ და იმავე დროს აცინებდა და ატირებდა მოწინააღმდეგეს; ჩვენ ვყოფილვართ მოწმე, როცა გასაქცევით მომზადებული მემარჯვენე დეპუტატი იქვე თავის ადგილას ჩაეცილა ძალაუნებურათ, რათა ბოლომდის დაეცალა მწარე სახმისი. კ. ჩხეიძის ორატორული ნიჭი სრულიად თავისებური იყო, ისე, როგორც თვით მისი პიროვნება. იგი არავის არ გავდა. მას თავისი საკუთარი სტიქია ჭონდა და სწორედ ამ ორიგინალობაში იყო მისი სიძლიერე.

მესამე დღეში კარლო ყველა ჩვენთან შედარებით განსაკუთრებულად ეჯავრებოდათ მემარჯვენებს და ამავე დროს ყველაზე მეტად ანგარიშს მას უწევდნ და ყველაზე მეტად პატივსაც სცემდნ. ამხანაგები კი მას პირდაპირ აღმერთებდნ. ფრაქციის წევრები, თუ მის ირგვლივ მომუშავე «მრჩეველთა» ჯგუფი, კ. ჩხეიძეში აფასებდნ იმ განსაკუთრებულ სიტბოს, რომლის დაუშრეტელი წყარო იგი იყო: მასში ჩვენ არასოდეს არ გვიგრძნია რაიმე პირადული. პოლიტიკურ მოღვაწეობას, სამწუხაროთ, თან ახლავს ბევრი ისეთი მხარეები, რაც ხელს უწყობს პირად ამბიციებს, ვასავალს აძლევს ინტრიგას, შეხლა-შემოხლას, მეტოქეობას, შულღს. სამწუხაროა ყოველივე ეს. მაგრამ ფაქტია. მართალია. მესამე დღის ხანაში, რეაქციის ბატონობის დროს, ჩვენ გასაყოფი არა გვეონდა რა, ჩვენი პერსპექტივა ციხე-ციმბირი იყო; ჩვენი კარიერა-გზა გოლგოთისაკენ მიმავალი. მაგრამ მიუხედავად ამისა აქაც შესაძლო იყო თავი ეჩინა ადამიანის უარყოფითი თვისებას, თუ კი ის მასში ბინადრობდა. ეს ჩვენ არ დავავინახავს. არ გვიგრძნია და ეს იმიტომ, რომ ჩვენი მეთაური ამისგან სავსებით თავისუფალი იყო: იმდენათ თავისუფალი, რომ ზოგიერთები ამას ნაკლადაც სთვლიდნ. ხშირად დიდი ხეწნა და მუდარა გვეპირდებოდა, რომ კარლოს ავლს თავის თავზე ამა თუ იმ საკითხის დღის ტრიბუნიდან დაცვა: იგი მუდამ მხათ იყო სხვა ამხანაგისათვის გზა დაეთმო და რა უსახლგრო ბედნიერებას ამოიკითხავდი მის სახეზე, თუ შეატყობდა რომ ეს სხვა წელში იმართება, ფრთებს შლის და ნიჟს იჩენს.

ასეთი იყო მესამე დღეში ჩვენი დუეიწყარი კარლო; ასეთივე დარჩა ის მაშინაც, როცა რუსეთის რევოლუციამ ფართო ასპარეზი გადაუშალა მას მოღვაწეობას და დიდების უმაღლეს საფეხურზე აიყვანა; მას ამ სიმაღლეზედაც არ დასხმია თავბრუ, არ დამთვრალა. ის იქ შემთხვევით კი არ მოხვდა, ეს სიმაღლე სავსებით შეეფერებოდა მის მაღალ და რთულ ბუნებას. მინდა ამით გავათავო. რაც აქ ითქვა, ეს მხოლოდ მკრთალი ლანდია კარლოს პიროვნების; მის დაკრძალვის დღეს ერთმა ორატორმა (მინორმა) სხვათაშორის სთქვა: ხშირათ პატარა ვრი დიდ კიცებს იძლევა და დიდ ვრებს კი მსუბუქებს აკლავს. ჩვენ არ ვიცით, რამდენათ მართალია ემოვრ ნახევარი აქ გამოთქმული აზრისა, მაგრამ პირველი რომ სწორია, ამის ცოცხალ მაგალითს კარლო ჩხეიძე წარმოადგენს.

უყველია, საქართველოს ცას დიდი ვარსკვლავი მოსწყდა. ჩვენმა ვრმა დაკარგა საამაყო შვილი. საქართველოს მუშათა კლასმა ერთი საუკეთესო მისი ბელადთაგანი, საერთაშორისო სოციალიზმმა დიდი ფიგურა. მიუხედავად ამ უბედურებისა მებრძოლთ რიგებს უფლება არ აქვთ ფართე გასავალი მოსცენ პირად გრძობებს, პირად ტკივილებს. ეს უბედურებაც ისე უნდა ავიტანოთ, როგორც ბევრი სხვა უკანასკნელ წლებში ჩვენ თავზე დატეხილი. კარლოს ანდერძი—საქმეს მოუარეთო—პაიბალის ფიცათ უნდა გაიხადოს ყველამ, ვისაც სწამს ამ საქმის აუცილებელი გამარჯვება.

ი. მამუკაიანი.

კარლო ჩხეიძე სამშობლოდან განსჯენის შემდეგ.

რუსეთის ლაშქრის მიერ საქართველოს ოკუპაციის შემდეგ უცხოეთში განიხნულ ეროვნულ მთავრობისა და დამფუძნებელ კრების პრეზიდიუმის მთავარი მოვალეობა იყო ბოლშევიკების მოქმედებისა და მათ მიერ დაქირავებულ პირთა მხილება.

ამ მიზნით კარლო ჩხეიძესა და მე წილათ გვხვდა შუა ევროპის ქვეყნებში გამგზავრება. 1921 წ. ზაფხულში ჩვენ მოვიარეთ გერმანია, პოლონეთი და სკანდინავიის ქვეყნები. ჩვენ საქმისადმი ყველგან დიდ სიმპატიას იჩენდენ და თავის აღშფოთებას ბოლშევიკების საქციელით არ მალავდენ.

ამ მოგზაურობის დროს ყველაზე უფრო ამაღლვებელი იყო ორი შეხვედრა. პოლონეთში ჩვენ სხვათა შორის ვინახულეთ სეიმის თავმჯდომარე ტრომინსკი. მან მოისმინა ჩვენი ნათქვამი და შემდეგ კ. ჩხეიძეს მიმართა: «ჩვენი სიმპატია საქართველოსადმი მით უფრო დიდია, რომ სწორეთ თქვენი თავმჯდომარეობით გამოცხადდა რუსეთის მიერ პოლონეთის დამოუკიდებლობა და ამას ჩვენი ერთი ევროპადეს ვერ დაივიწყებს». მართლაც პოლონეთის ყველა საზოგადოებრივ წრეებში ჩხეიძე განსაკუთრებული გავლენითა და სიმპატიით სარგებლობდა.

არა ნაკლებ საყურადღებო იყო გერმანიის პრეზიდენტის შეხვედრა. ჩხიძემ მას საქართველოს მდგომარეობა გააცნო და დაბოლოს დასძინა: «ჩვენ იმედი გვაქვს, რომ ახლო მომავალში გერმანია ფეხზე დადგება და საქართველოს კვლავ დაეხმარება». პრეზიდენტ ებერტს თვალზე ცრემლები მოადგა და სთქვა: «შეიძლება ოც წელში, მაინამ, თქვენ ხედავთ, როგორ შებოქილია გერმანია». კ. ჩხეიძემ გაიმეორა: «არა, ჩვენ დარწმუნებული ვართ, ეს ახლო მომავალში მოხდება».

რომ ებერტს დღემდის ეცოცხლა და ლოკარნოს ხელშეკრულება ეხილა, კ. ჩხიძის სიტყვებს სავსებით დააფასებდა.

ჩვენს საქმეს უკვე მოხვეჭილი ჰქონდა საერთო სიმპატია. პარლამენტისა და საზოგადოების ფართო წრეები, პრესა განურჩევლათ მიმართულებისა, კომუნისტების გამოკლებით. საქართველოს მდგომარეობას იცნობდენ და საბჭოთა რუსეთის თავდასხმას გადაპრით გამოხდენ. მაგრამ იყო ერთი მნიშვნელოვანი გამოწვევა. მე სახეში მაქვს ე. წ. 2 ნახ. ინტერნაციონალი. ის შედგებოდა იმ სოციალისტურ პარტიებისაგან, რომელნიც გამოდიოდნენ ზეგორ ინტერნაციონალს. მაგრამ კომინტერნს ვერ მიეკედველ. ვენის ინტერნაციონალი თანაგრძნობას უცხადებდა ბოლშევიზმს. თუმცა ტერორისტულ მეთოდებს არ იზიარებდა.

ჩვენ დაგვევალა საქართველოს საკითხის გარკვევა ვენის ინტერნაციონალის ეკზეკუტივის წინაშე, რომელიც შეიკრიბა ქ. ფრანკფურტში მაინზე 2 აგვისტოს 1921 წელს. თუ სახეში მივიღებთ იმ გარემოებას, რომ ამ ინტერნაციონალში შედიოდნენ ისეთი პარტიებიც კი (მაგ. მემარცხენე სოციალისტ-რევოლიუციონერები), რომელნიც იდგნენ საბჭოთა პლატფორმის წინადაგზე, ადვილათ წარმოდგენთ იმ სიძნელეს, რომელიც უნდა გადაგველახა.

პირველი შეხვედრა ეკზეკუტივის წევრებთან გულგრილი გვეჩვენა. აქ იყვენ: უოლხედი ინგლისის დამოუკიდებელ მუშათა პარტიიდან, რომელმაც უკანასკნელ ხანს თვით საქართველოც შემოიარა, ლედებური და კრისპიენი გერმანიის დამოუკიდებელ სოციალდემოკრატიულ პარტიიდან, ფრ. ადლერი ავსტრიიდან, აბრამოვიჩი და მარტოვანი რუსეთის სოციალდემოკრატიულ პარტიიდან და რამბერტ გრიმი შვეიცარიიდან. აგრეთვე სათათბირო ხმით დაესწრო მემარცხენე ესერი შრეიდერი. როცა ეკზეკუტივის სხდომაზე, სადაც ჩვენ დასწრების ნება დაგვრთეს, საქართველოს საკითხის გარჩევის დროს, შრეიდერმა სცადა ბოლშევიკების დაცვა, ჩვენს აღშფოთებას საზღვარი არ ჰქონდა. განსაკუთრებით განცვიფრებული იყო კარლო. მაგრამ განა შეიძლებოდა მოხერხებული მახინციებით სიმართლის დამალვა? ეკზეკუტივმა ერთხმით დაგმო რუსეთის შემოსევა საქართველოში. იმპერიალიზმს ფარდა ახაღეს. თავისუფალ და დამოუკიდებელ ერზე თავდასხმა ბოლშევიკთა ევროპის მუშათა კლასზე გავლენისათვის—საბედისწერო გამოდგა. სწორეთ აქედან იწყება საბჭოთა მესვეურების ძალა—გავლენის დაცემა უცხოეთში.

ხუთი წლის განმავლობაში კ. ჩხეიძემ მრავალი ქვეყანა შემოიარა და საქართველოს საქმის პოპულარიზაციას დიდი ამაგი დასდო. სხვათაშორის ის დაესწრო ინ-

ტერპარლამენტარულ კონგრესს სტოკჰოლმში 1921 წ., გერმანიისა და შვეიცარიის სოციალდემოკრატიულ ყრილობებს 1922 წ. და აგრეთვე როგორც პარტიის დელეგატი მარსელის საერთაშორისო კონგრესს 1925 წელს.

ყველა უცხოელი, რომელთანაც მას შეხვედრა ჰქონდა, სულ რამდენიმე წუთში დირწმუნდებოდა, რომ ქართველი ერი რუსეთის ბატონოვას არ შეუურიგდება და ადრე თუ გვიან დამოუკიდებლობას აღადგენს. ამ შემთხვევაში ის იყო მტკიცე და ურყევი. ყველასათვის ამჟამად იყო, რომ რუსეთის ამ დიდმა მოღვაწემ საქართველოზე უცხო ბატონობის იდეა გულიდან ამოვიღო.

განსვენებული დიდ ყურადღებას აქცევდა ეროვნებათა ბრძოლას საბჭოთა კავშირში და გულდასმით ადევნებდა თვალს უკრაინის ეროვნულ ზრდას და სახელმწიფოებრივ დაეჯეკცებას უკრაინის ბედს რუსეთის მიერ დამონებულ ერთა საკითხის მოგვარებისათვის გადამტრელი მნიშვნელობა ექნება—ზშირათ იმეორებს კ. ჩხეიძე.

ის ზედმიწევნით გაცნობილი იყო რუსეთის კომუნისტურ პარტიისა და მის მეთაურთა საქმიანობას და ხშირათ იმეორებდა: «დაკა-დაკას» ახლო მომავალში მოვესწრებითო. მისი მოლოდინი გამართლდა. მეთოთხმეტე კონგრესმა საბოლოოთ გამოაშკარავე კომუნისტურ პარტიის ფაქტიური განხეთქილება და ოპოზიციის ჩამოყალიბება. მას შემდეგ საბჭოთა ხელისუფლების დაცემის მოახლოებაზე კ. ჩხეიძე გარკვევით აღაპარაკობდა და წინააღმდეგ თავისი ჩვეულებისა აცხადებდა, რომ შექმნილ პირობებში, თუ საგარეო სესხი ვერსათ მიიღეს, ორ წელსაც ვერ გასტანვო.

ასე იმედინათ და თავისი ჩვეულებრივი ოზნაობით მესაუბრობდა საბედისწერო დილის ორი დღით ადრე, 5 ივნისს, როცა ლევილიდან პარიზში ერთთ ვიმგზარეთ მთავრობასა და საქართველოს პოლიტიკურ პარტიათა დელეგაციის შეერთებულ სნდომაზე დასასწრებლათ.

ის მოტრეილი იყო ფიზიკურათ. ხშირათ ავთმყოფობდა. ბრონხიტი ქრონიკულ სენათ გადაექცა და მთელი კვირაობით ლოგინს ვერ სტოვებდა. მაგრამ აღსავსე იყო იმედით, რომ საქართველოს დამოუკიდებლობის აღდგენის დღე ახლოა.

მერე როგორ სწყუროდა განთავისუფლებულ სამშობლოს ხილვა!

და აი ყველა მეგობართა და მახლობელთათვის სრულიად მოულოდნელათ საბედისწერო წუთმა ის ხელიდან გამოგვტაცა.

მაგრამ ქართველი ერი და მასთან ერთათ მთელი მოწინავე კაცობრიობა ვერ დაივიწყებს მის დიდ მასახობის დემოკრატიისა, სოციალისმისა და და დამორჩილებულ ერთა განთავისუფლების საქმეში.

ნ. რამიძევილი.

ა მ ს. დ ა ნ ი გ ა ო ლ ე ხ ნ ე ი ძ ე წ ე.

«სოც. უწყებაში» და ფრანგულ სოციალისტურ ჟურნალში—«la Nouv. Revue Socialiste», ამხ. დანმა ვრცელი წერილი უძღვნა კარლოს ხსოვნას.

ასწერს რა 1906-7 წლის რეაქციის მძიმე პირობებს, რომელთაც წარმოშვეს მესამე დღემა მისი რეაქციონური უმრავლესობით, დანი ამბობს:

«დვილ საქმეს არ შეადგენდა ერთ მუჟა სოციალდემოკრატიულ დეპუტატებისათვის თავიანთი მოვალეობის შესრულება ამ ზებრთა ბუნვაში. მათ პირში ბურთს სწრიდენ, არ აძლევდენ სიტყვას, არ უშვებდენ დუმის კომისიებში, ართმევდენ საშუალებას კავშირი დაეკირათ თავიანთ ამრჩეველებთან, აქვევდენ 5-10-15 სხდომიდან. სავსებითაც რიცხავდენ დუმიდან და ხდიდენ შხეგლოვიტოვის «მართლმსაჯულების» მსხვერპლათ. უნდა იძულებულ გეყო უმრავლესობა ესმინა შენთვის, უნდა გადაგვალახა დუმის ნავახის ჩარჩოები, გაგვრღვიო რეაქციის მიერ დეპუტატებსა და მათ ამრჩეველ მუშათა კლასს შორის აღმართული კედელი...»

ნიკოლოზ სიჰონის ძე ჩხეიძეს, მის უმაგალითო გამძლეობას. მის თავშეკავებულ, მაგრამ დიად ვნებას, მის შეურყეველ რწმენას თავის მოვალეობის სიდიადეში და პასუხისმგებლობის შეგნებას უნდა უმადლოდეს რუსეთის პროლეტარიატი, რომ მისმა წარმომადგენლობამ თვით ზებრთა დუმიში შესძლო დაკისრებულ საქმის შესრულება; რომ დემოკრატიის და სოციალისმის მამხილებელი და გამამხნეველი ხმა მთელს ქვეყანაში ისმოდა უბორტევი კონტრარევილიციის ხანაშიც კი, რომ სოციალდემოკრატიული ფრაქცია შეიქმნა ის ცენტრი, რომლის ირგვლივ პროლეტარიატი ხელახლა აწყობდა თავის რიგებს, რახმავდა თავის ძალებს და მით ემზადებოდა მომავალ რევოლიუციურ ბრძოლისათვის».

მე-4 დუმაში ს. დ. ფრაქციის მოღვაწეობის უდიდეს დაბრკოლებას შეადგენდა შინაური არეუ-დარევა, გამოწვეული ბოლშევიკების მიერ წარმოებულ გათიშვის პოლიტიკით, ლენინ-ზინოვიევის ინტრიგებით ერთის შტაბით და ქანდარმა საპარტოველოს აგენტის—ბოლშევიკ-დეპუტატ მალინოვსკის პროვოკატორობით. აქაც ჩხეიძემ «არა ჩვეულებრივი სიმტკიცე გამოიჩინა, მუშათა კლასის შეუბღალავათ დასაცავათ» და «შეურყვევლ პებრძოლს ყველაზე უფრო დადამწვევტ და ტრადიციულ, მსოფლიო-ისტორიულ მნიშვნელობის მომენტში, ბედმა ორჯერ არგუნა კიდევ დაკმაყოფილება». მალინოვსკის პროვოკატორობის გამქლავნების შემდეგ უხელმძღვანელოთ დარჩენილი ბოლშევიკური ფრაქცია მის ხელმძღვანელობას მიეკედლა და მსოფლიო ომის დაწყების ისტორიულ დღეებში მასთან ერთად გამოვიდა ომისა და სამხედრო კრედიტის წინააღმდეგ. დანი ასწერს ბრძოლის ბედი ჯერ გადაწყვეტილი არ ყოფილა და საჭირო იყო სიცოცხლის მიტანა მის სასწოროზე, ნ. ს. ჩხეიძემ და მისმა ფრაქციამ შესასრულეს თავიანთა მოვალეობა». დასრულიად ბუნებრივით ჩხეიძე ჯერ პეტერბურგის მუშათა დეპუტატების საბჭოს, შემდეგ სრულიად რუსეთის ცენტრალურ აღმკომიტეტის თავმჯდომარეთ იქნა არჩეული.

«რევოლიუციის უმაღლეს ორგანოს ხელმძღვანელის პოსტზედაც ნ. ს. ჩხეიძე დარჩა იგივე, რაც იყო დუმაში მუშაობის დროს. პოლიტიკურ და ფრაქციულ ვენებათა დღევის მორევში ის ძველებურათ ყველაზე უფრო ზრუნავდა საბჭოთა რევოლიუციურ დემოკრატიის ყველა ძალების გაერთიანებაზე საერთო ბრძოლაში საერთო მიზნებისათვის. მეტისმეტად მიუდგომელი თავმჯდომარე უმცირესობის უფლებების და სიტყვის თავისუფლების დიდი მზრუნველობით დამცველი, ნ. ს. ჩხეიძე იყენებდა თავის საპარლამენტო გამოცდილებას, თავის სადა და გულალალს იუმორს, რომ დამამშვიდებელი ნოტა შეეტანა ატალღებულ ვენებათა დღევაში და ამხანაგური სული მუშაობაში. თვით მისი უსასტიკესი პოლიტიკური მოწინააღმდეგეენიც კი პატივისცემით და ერთნაირი სიყვარულით ეყვრობოდენ მას.

ბოლშევიკურმა გადატრიალებამ მოაშორა კ. ჩხეიძე იმ პოსტს, რომელზედაც ის მუშათა კლასის ერთსულოვანი სურვილით იყო წამოყენებული რევოლიუციის პირველ დღეებში. კიდევ მეტი. ის მტკიცეთ და ღირსებით იცავდა მრავალ ტომიან რუსეთის მუშათა კლასის მიერ ჩაბარებულ საქმეს იმ მძიმე ხანაში, როდესაც ზოლოდოვიური ნაციონალიზმი თავის ორგებს დღესასწაულობდა დუმაში და მთელ სახელმწიფოში, როცა მას უსისინებდენ, როგორც «სხვა ტომის კაცს», «ინოროდესს».

ის, რასაც კონტრ-რევოლიუციამ ვერ მიაღწია, ბოლშევიკურმა ტერორისტურმა დიქტატურამ შეასრულა: რომ თავისი ერი გადაეჩინა ამათი საშინელებისაგან, ნ. ს. ჩხეიძე რუსეთის ფართო არენის მაგიერ ისევ პატარა საქართველოს ფარგლებში შეუღდა მუშაობას. აქ იწყება ახალი ფურცელი ამ პოლიტიკური მებრძოლის ბიოგრაფიაში—ფურცელი, რომელიც საქართველოს დამოუკიდებელ რესპუბლიკის ფარგლებში ნაყოფიერი მაგრამ ხანმოკლე მუშაობით იწყება და თავდება ბოლშევიკური ოკუპაციის ტრალედიით, ასეთი შრომით და სიყვარულით შექმნილის დანგრევით, ამდენი მეგობრების გაქლექით; შემდეგ ემიგრანტული ნახევრათ მშოიერი არსებობით და ბოლოს უკანასკნელ საბედისწერო თავგანწირულების აქტით, რომელმაც შესწვევტა მისი დაქანცული გულისცემა.

ნ. ს. ჩხეიძის საფლავის წინაშე პატივისცემით მოიხრიათ თავს რუსეთის ყველა შეგნებული პროლეტარები. როცა თავის წარსულს გადახედვენ, მას დაინახვენ ყველა საპასუხისმგებლო და სახიფათო სადარაჯოებზე იმ კონტრ-რევოლიუციის საშოიელ წლებში, როცა ასე ბევრი იყო ვანზე გამდგარი ან სულ გამამდგარი, და რევოლიუციის პირველ ხანებში, როცა წყდებოდა ისტორიული დავა ხალხისა და ცარიზმის, შორის როგორც მუშათა კლასის საქმისთვის უსახლვროთ თავდადებულმა, მან მოიპოვა უფლება თავის სახელის უკვდავების პროლეტარიატის ბრძოლის მატინაეში.

ჩ ხ ე ი ძ ე და კ ა მ ე ნ ი . *

ეს ამბავი, ძველი და იმავე დროს სრულიად ახალი, მოხდა 1917 წელს აპრილში... რუსეთში აჯანყებულმა ხალხმა ისიც იყო დაამხო ცარიზმი. და პირველი საბჭო —პეტროგრადის—მოქმედებას იწყებდა. მის სათავეში იმყოფებოდა ჩხეიძე, ქართველი სოციალდემოკრატი და რუსი რევოლუციონერი.

ომი კი ისევ მძინვარებდა. გასისხლიანებული, ეკონომიურათ სანახევროთ განადგურებული რუსეთი თავისი უკანასკნელი ძალებისაგან იცლებოდა. მრავალ რუს სოციალისტთან ერთად ჩხეიძეც ეგონა, რომ რუსეთის რევოლუციის სასწაული შეაჩერებდა ევროპის ზოცვა-ჟღერას და მან აღფრთოვანებით მიაღებია საბჭოს ცნობილი მიმართვა მეომარ სახელმწიფოებისამდი ზავის სასარგებლოთ.

მაგრამ დასავლეთის მუშებმა არ იწამეს სასწაული. საფრანგეთში კარგათ იგრძნეს თუ რა საფრთხეს შეადგენდა რუსეთის ფრონტის დასუსტება, ამიტომაც გადასწყვიტეს გაეგზავნათ იმ ქვეყანაში, საცა ასე უდროოთ იფეთქა რევოლუციამ, საგანგებო დელეგაცია შემდგარი ეროვნული თავდაცვის მომხრე პატრიოტ სოციალისტებისაგან.

«ომი გამარჯვებამდე»-ს ლოზუნგის მქადაგებელ დელეგატთა შორის ყველაზე უფრო გატაცებული იყო... მარსელ კაშენი.

როცა ის ლაპარაკობდა საბჭოში, მუშების, ჯარსკაცების და ინტელიგენტების წინაშე, ელზას-ლოტარინგიის მომავალ განთავისუფლებაზე, მან ვერ შეიკავა მგლოვიანე პატრიოტულ გრძობითი გამოწვეული ცრემლები. ჩხეიძეს კი, რომელიც უკეთ იყო გაცნობილი რუსის ხალხის ილაკ-გაწყვეტილობას და მის წყურვილს ზავისას, არ სწამდა, რომ ფრანგების ენტუზიაზმი შესძლებდა რუსეთის ფრონტზე ბრძოლის სულის გაღვივებას. და მართლაც, რას წარმოადგენდა ელზას-ლოტარინგია რუს ჯარისკაცისათვის, რომელიც სამი წლის განმავლობაში მოწყვეტილი იყო თავის სახლკარს.

ჩხეიძის თავდაპირილობა არ მოეწონა მაშინ კაშენს, რადგან მასში ხედავდა ციმერვალის გავლენას, რომელსაც იმ დროს ის მთელი თავისი ძალღონით კიცხავდა.

მას შემდეგ განვლო წლები. ჩხეიძე ესეცა გარდაიცვალა პარიზში, დევნილი, ტანჯული თავის მშობლიურ საქართველოსთვის, როგორც ოდესღაც თვით მარსელ კაშენი მისი ძვირფასი საფრანგეთისათვის.

რა სიტყვები მიუძღვნა კაშენმა, ახლად გათხრილ სამარის წინაშე, დევნილ, სამშობლოს მოწყვეტილ ჩხეიძეს. რომელსაც გატაცებით უყვარდა თავისი ქვეყანა, სწორედ ისე, როგორც კაშენს უყვარდა 1917-ში და უყვარს ეხლაც საფრანგეთი?

გავისხენოთ, რომ განთავისუფლებულ სტრასბურგში, უკვე ლენინის თაყვანისმცემელი კაშენი კლემანსოს გვერდით ღვრიდა ცრემლს, ტრემლს სიხარულისას.

როგორ მიაცილა კაშენმა ჩხეიძე სამუდამო განსვენების ადგილას? მან დაანთხია «ლიუმანიტეს» ფურცლებზე ხელმოუწერელი სიბინძურე და ცილისწამებანი გარდაცვალებულ მებრძოლის მეგობრების, რუს და ქართველ რევოლუციონერების მიმართ: ჩვენ არ გავხდით «ლიუმანიტეს» პასუხის ღირსად. არ არს საერთო ენა ჩვენსა და იმ ხალხს შორის, ვისთვისაც აბდ-ელ-კრიმი უფრო გასაგები და ახლობელია, ვინემ ჩხეიძე.

ვეშაპელის მოკვლის გამო.

მოსკოვი, რა თქმა უნდა შეეცადა და ცდილობს ვეშაპელის მოკვლა ჩვენი პარტიის წინააღმდეგ გამოიყენოს. თითქმის ყველა ის ჯორები და ინსინუაციები, რასაც საბჭოთა განთეები საქართველოში ავრცელებენ, მოსკოვის კარნახით მის პარიზელ ორგანომ, «ლიუმანიტემ», მკვლელობასთანავე აქ, პარიზში, გადმოანთხია. ქართველი ხალხის წინაშე, რომელიც კარგად იცნობს ჩვენს პარტიას და მის მოქმედებას, ისე როგორც მათ, ვისი ბატონობა მასიურ და ინდივიდუალურ მკვლელობაზეა დამყარებული, ჩვენ საჭიროთ არ მიგვანჩნია ამ ინსინუაციებს პასუხი გავცეთ. ცნობისათვის მოვიყვანთ აქ მხოლოდ იმ განცხადებას, რომელიც ჩვენ პარტიის საზღვარგარე-

* ეს წერილი დაბეჭდილი იყო მოწინავეთ რუს სოც. რევოლუციონერების ყოველკვირეულ გამოცემაში—«ჩაგრული რუსეთი», რომელიც პარიზში გამოდის ფრანგულ ენაზე

თელ ბიურომ «ლ'იუმანიტეს» კამპანიის საპასუხოთ გადასცა ჩვენს მოძმე სოციალისტურ პარტიებს ევროპაში და რომელიც გამოქვეყნებული იყო უცხოეთის გაზეთებში:

«10 ივნისს პარიზში, სასამართლოს მახლობლათ, მოჰკლეს საბჭოების მოძმე ქართველი ჟურნალისტი ბ. გრიგოლ ვეშაპელი.

სანამ ვეშაპელი ცოცხალი იყო ჩვენზე უფრო სასტიკათ არავის დაუგმია იმ კაცის მოქმედება, რომელიც უკიდურეს ნაციონალიზმის ბანაკიდან მოულოდნელათ გადავიდა მისი ქვეყნის მხაგრველთა სამსახურში.

მაგრამ ჩვენ არ ვიზიარებთ და გადაჭრით ვგმობთ ტერორს, როგორც პოლიტიკურ მოწინააღმდეგეებთან ბრძოლის მეთოდს. თუ ეს მეთოდი მიუღებელია ჩვენს ქვეყანაში, საცა სწარმოებს ბრძოლა, მით უმეტეს შეუწყნარებელია ის უცხოეთში, საცა თვითთული სიცოცხლე იმყოფება იმ ქვეყნების მფარველობის ქვეშ, რომლებიც სტუმართმოყვარეობას უწევენ პოლიტიკურ დევნილებს.

ასეთი იყო მუდამ ჩვენი დამოკიდებულება უცხოეთში ჩვენი მოწინააღმდეგეების მიმართ ჩადენილ ძალადობის აქტებისადმი.

და ჩვენ არ შეგვიძლია უყურადღებოთ დავტოვოთ ჩვენი პარტიის წინააღმდეგ ბოლშევიკების პარიზულ ორგანოს «ლ'იუმანიტეს» მიერ წარმოებული თავდასხმა, რომელიც სცილობს ვეშაპელის მკვლელობას, ბნინ მერაბაშვილი, გამოიყვანოს საქართველოს სოც.-დემ. პარტიის წევრათ და დააკისროს ამ პარტიას თუ მატერიალური არა, ყოველ შემთხვევაში მორალური პასუხისმგებლობა ამ მკვლელობისათვის.

ჩვენ საქირთოთ მიგვაჩნია განვაცხადოთ, უპირველეს ყოვლისა, რომ მერაბაშვილი არ ყოფილა და არც შეიძლებოდა ყოფილიყო ჩვენი პარტიის წევრი. მის მიერ პრესისათვის მიცემულ განცხადებებიდან გამომდინარეობს, რომ საქართველოში ის საბჭოთა პრესაში თანამშრომლობდა და რომ ის უცხოეთში ჩამოვიდა, როგორც საქართველოს საბჭოთა მთავრობის სტიპენდიანტი—სტუდენტი.

ქართულ ემიგრაციის წრეებში მერაბაშვილი მუდამ ეჭვის თვალით უცქეროდა თვით ქართველ სტუდენტთა საზოგადოებამ, რომელიც არ არის პოლიტიკური ორგანიზაცია, გამორიცხა ის თავისი წრიდან. ბოლშევიკებთან კავშირის იქვით.

ჩვენ არ შეგვიძლია ვთქვათ რამდენათ საფუძვლიანი იყო ეს იქვები, მაგრამ თვით ის ფაქტი, რომ მერაბაშვილი ამ იქვების საგანი იყო, საკმარისია იმის დასამტკიცებლათ, რომ მას არ შეეძლო რაიმე კავშირი ჰქონოდა ჩვენს პარტიასთან.

რაც შეეხება მის მიერ ჩადენილ აქტს, ზემოთ ჩვენ გადაჭრით და გარკვეულათ განვმარტეთ მისი მისადმი დამოკიდებულება. ჩვენ ღრმით დარწმუნებული ვართ, რომ ამგვარ აქტებს შეუძლია ვნება მოუტანოს არა ჩვენი ქვეყნის მხაგრველთ, არამედ ჩვენს საქმეს.

ჩვენი პარტია ამაყობს იმით, რომ სახალხო აჯანყების დღეებშიაც კი, თვით საბჭოთა ოფიციალურ პრესის მოწმობით, აჯანყებულ მასებს, რომელთაც ჩვენი პარტია ხელმძღვანელობდა, ზიანი არ მიუყენებია არც ერთ იმ ბოლშევიკ-ტყვეთა სიცოცხლისათვის, რომლებიც ათასობით ჩაუვარდათ მათ ხელში.

თავის დროზე მთელი ევროპის სოციალისტურმა პრესამ მოიყვანა ერთ-ერთ ხელმძღვანელ ქართველ კომუნისტს, კახიანის, ცნობილი განცხადება, რომელიც აღნიშნავდა რა ზემოთ მოყვანილ ფაქტს. სასაცილოთ იგდებდა ქართველ მენშევიკების «დემოკრატიულ სირბილეს» და უპირდაპირედბა მას «სიმტკიცეს» ბოლშევიკებისა, რომლებიც, იმავე დღეებში, «ასობით ხვრეტდნენ» დაპატიმრებულ ჩვენს ამხანაგებს.

ჩვენი პარტია უარს ამბობს მიმართოს ბოლშევიზმთან ბრძოლაში ბოლშევიკურ მეთოდებს.

ის დარწმუნებულია, რომ ასეთ საშუალებებსათვის მიმართვა შეასუსტებდა მისი მოქმედების პოლიტიკურსა და ზნეობრივ ძალას.

საქართველოზე ს. - დემ. მ. შ. ცენტრ. კომ. სახელკარგანყოფილი ბიურო.

პარიზი, 12 ივნისი, 1926 წ.

Rédaction et Administration:

M-r. D. Charachidzé.

Le Gérant: G. - A. Bernard.

8, Cité Rondelet, Montrouge (Seine)